

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης

Δεκέμβριος 2013 Τόμος IV Αριθμός 1

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΟΛΟΓΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ

Δεκέμβριος 2013
Τόμος IV
Αριθμός 1

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 2008

Ελληνική Έκδοση
ISSN: 1791-7719 (Print)
ISSN: 1791-7727 (On line)

Editorial Board 2013

The Board of the
HELLENIC ASSOCIATION OF
REGIONAL SCIENTISTS H.A.R.S.
2013

[H.A.R.S. is a Think Tank of groups of people with multidisciplinary work in the fields of Regional Science, which occurs with the selfless contribution of participants who offer their work to the global scientific community]

President and Chair, Journals
Management Committee
(RSI J – ΚΠΕ – R ICR – ZRW – GGGR)

Dr Christos Ap. Ladias

Advisors

Associate Professor Georgios Korres, Associate Professor Stephanos Karagiannis, Dr Apostolos Parpairis, Dr Nikolaos Chasanagas, Artemisia Georgiadou-Kypraiou, Nikolaos Zacharias, Dimitrios Kouzas, Esias Papaiannou

Legal Committee

Lukas Apostolidis, Assistant Professor Panagiotis Kribas, Dr Leandros Lefakis, Dr Angelika Kallia, Dr Evaggelos Mallios, Athanasios Papathanasis, Elias Giatios

Chief Executive

Vilemini Psarrianou

Conference Co-ordinator

Dr Stylianos Alexiadis

International Relations Coordinators

Dr Aikaterini Kokkinou, Antonia Obaidou

Student Observer

Eleonora Stavrakaki

Website Administrators

Dimitrios Kouzas, Vilemini Psarrianou, Apostolos Ladias

Secretariat

Dr Chrisa Balomenou, Dr Nikolaos Karachalis, Dr Panagiota Karametou, Chrisoula Kouza, Maria Botsari, Victor Atoun, Iosif Atoun, Maria Rigaki, Konstantina Mantzavinou, Konstantina Georgiou, Nikolaos Alampanos, Emmanouela Grigoras, Elektra Katsiantoni, Dora Kyriazopoulou, Anna Maria Giallousi De-Boorder, Eleni Koursari, Eleni Hinopoulou, Aggeliki Koursari, Elena Stournara, Dimitrios Ladias, Maria Oikonomou, Christos Morres, Socratis Chitas, Maria Karagianni, Nikolaos Motsios, Apostolos Tsapalos, Victoria Frizi, Leonardos Tsaousis, Apostolos Ladias, Vasiliki Petrou, Areti Zioga, Nikoleta Giesil, Kyriakos Katsaros, Filippos Rountzos, Katerina Kotsiopoulou, Nilos Kotsiopoulos, Dimitra Tsetsoni, Maria Kousantaki, Chaim Kapetas, Aggela Trikili, Eleni Zioga, Loukia Tsana, Andriana Katsantoni, Efrosini Makri, Katerina Spanou, Sophia Trikali

Regional Science Inquiry Journal

Hon. Managing Editor

EMERITUS PROFESSOR PETER NIJKAMP
Free University Faculty of Economics and Business
Administration, Department of Spatial Economics
Amsterdam, the Netherlands

Hon. Managing Editor

EMERITUS PROFESSOR
NIKOLAOS KONSOLAS
Department of Economic and Regional Development
School of Sciences of Economy and Public
Administration, Panteion University of Social and
Political Sciences, Athens Greece

Managing Editor

PROFESSOR CHARALAMPOS BOTSARIS
Department of Economic and Regional Development
School of Sciences of Economy and Public
Administration, Panteion University of Social and
Political Sciences, Athens Greece

Editors

RECTOR-PROFESSOR GRIGORIOS TSALTAS
Department of European International and Area
Studies, School of Culture and International
Communication Studies, Panteion University of
Social and Political Sciences Athens Greece

RECTOR-PROFESSOR PARIS TSARTAS
Department of Business Administration
University of the Aegean, Mitilene, Greece

PROFESSOR EMMANUEL MARMARAS
Department of Architecture
Technical University of Crete, Greece

PROFESSOR PANAGIOTIS REPPAS
Department of Economic and Regional Development
Panteion University, Greece

PROFESSOR JOSE ANTONIO PORFIRIO
Departamento de Ciencias Sociais de Gestao
Universidade Aberta, Lisboa, Portugal

PROFESSOR PAOLO MALANIMA
Department of Economic History and Economics
Magna Graecia University in Catanzaro, Italy

PROFESSOR RADOVAN STOJANOVIC
Faculty of Electrical Engineering
University of Montenegro, Podgorica, Montenegro

PROFESSOR RUDIGER HAMM
Department of Business Administration
and Economics Niederrhein
University of Applied Sciences, Germany

PROFESSOR GEORGE KARRAS
Department of Economics
University of Illinois, Chicago, USA

PROFESSOR IOANNIS YFANTOPOULOS
Faculty of Political Science & Public
Administration National & Kapodistrian University
of Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR DANIEL
FELSENSTEIN
Department of Geography,
Hebrew University of Jerusalem, Israel

PROFESSOR PETROS KIOXOS
Department of Economic Sciences
University of Piraeus, Greece

PROFESSOR MINAS AGGELIDIS
Department of Architecture,
National Technical University of Athens, Greece

PROFESSOR JOSE VARGAS HERNANDEZ
Departmentt de Mercadotecnia y Negocios
Internacionales, Universidad de Guadalajara, Mexico

PROFESSOR PANAGIOTIS LIARGOVAS
Department of Economics
University of Peloponnese, Greece

PROFESSOR THEODORE PELAGIDIS
Department of Maritime Studies
University of Piraeus, Greece

PROFESSOR EFSTATHIOS TSACHALIDIS
Department of Forestry and Environmental
Management Democritus University of Thrace,
Greece

PROFESSOR MOH'D AHMAD AL-NIMR
Mechanical Engineering Department
Jordan University of Science and Technology,
Irbid – Jordan

PROFESSOR IOANNIS MAZIS
Department of Political Science and Public
National and Kapodistrian University of Athens,
Greece

PROFESSOR SPYROS VLIAMOS
Department of Philosophy and History of Science
National and Kapodistrian University of Athens,
Greece

PROFESSOR NAPOLEON MARAVEGIAS
Department of Political Science and Public
Administration National and Kapodistrian University
of Athens, Greece

PROFESSOR PANTELIS SKAYANNIS
Department of Planning and Regional Development
University of Thessaly, Greece

PROFESSOR ELENI KAPETANAKI-BRIASOULI
Department of Geography
University of the Aegean, Greece

PROFESSOR GEORGE CHIOTIS
Department of Economic Sciences
Athens University of Economics and Business,
Greece

PROFESSOR DIMITRIOS DIONISIOU
Department of Senior Mathematics
Hellenic Air Force Academy, Greece

PROFESSOR ANTIGONI LYMPERAKI
Department of Economic and Regional Development
Panteion University, Greece

PROFESSOR YUZARU MIYATA
Department of Architecture and Civil Engineering
Toyohashi University of Technology, Japan

PROFESSOR GEORGIOS MERGOS
Department of Economic Sciences
National and Kapodistrian University of Athens,
Greece

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης, Τόμος IV, (1), 2013

131

Instructions_page_bookmark

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
Οδηγίες προς τους συγγραφείς

Διαδικασία αξιολόγησης

Κάθε επιστημονικό άρθρο που κατατίθεται σύμφωνα με τις καθορισμένες προδιαγραφές, αξιολογείται εμπιστευτι-κά από δύο μέλη της επιστημονικής επιτροπής. Στη συνέχεια υποβάλλεται εισήγηση στον υπεύθυνο της έκδοσης.

Η τελική απόφαση λαμβάνεται από τον υπεύθυνο της έκδοσης. Εάν συστήνεται αναθεώρηση, το αναθεωρημένο άρθρο αποστέλλεται για τελική έγκριση σε έναν από τους εκδότες. Το περιοδικό διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα σε όλο το υλικό που δημοσιεύεται σε αυτό. Εντούτοις, οι συγγραφείς μπορούν να χρησιμοποιήσουν την εργασία τους αλλού μετά από τη δημοσίευση, χωρίς προγενέστερη άδεια, υπό τον όρο ότι πραγματοποιείται αναφορά στο περιοδικό, καθώς και γνωστοποίηση μιας τέτοιας δράσης.

Οποιοσδήποτε απόψεις που εκφράζονται στο περιοδικό αποτελούν απόψεις των συγγραφέων και όχι απόψεις του περιοδικού. Άδεια αναπαραγωγής οποιουδήποτε υλικού από τρίτους, καθώς και το δικαίωμα για τη χρήση του, αποτελεί ευθύνη των συγγραφέων.

Οδηγίες συγγραφής

Προκειμένου ένα επιστημονικό άρθρο να υποβληθεί για δημοσίευση στο επιστημονικό περιοδικό ‘ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ’, πρέπει να πληροί τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

1. Όλα τα επιστημονικά άρθρα πρέπει να αποτελούν πρωτότυπη εργασία, η οποία δεν έχει προηγουμένως δημοσιευθεί και δεν υπόκειται σε αξιολόγηση για άλλη δημοσίευση, αναθεώρηση και έκδοση.

2. Τα άρθρα πρέπει να είναι γραμμένα στην ελληνική γλώσσα και η έκτασή τους να κυμαίνεται μεταξύ 6.500 – 8.000 λέξεων, ενώ όλα τα υπόλοιπα συμπληρωματικά κείμενα δεν πρέπει να υπερβαίνουν τις 2.500 λέξεις, εκτός από τις αναφορές, τους πίνακες και τα διαγράμματα.

3. Η πρώτη σελίδα του άρθρου πρέπει να περιέχει τον τίτλο του άρθρου, το όνομα και το φορέα των συγγραφέων με επαρκή στοιχεία επικοινωνίας (με τον κατάλληλο προσδιορισμό του υπεύθυνου για την επικοινωνία του συγγραφέα).

4. Τα άρθρα πρέπει να περιλαμβάνουν ένα σύνολο λέξεων – κλειδιών (μέχρι 7) και μια περίληψη (μέχρι 250 λέξεις, εκτός των αναφορών), που ακολουθούνται από την εισαγωγή, τη μεθοδολογία και τα στατιστικά δεδομένα, τα αποτελέσματα, την ανάλυση, τα συμπεράσματα και τις αναφορές.

5. Τα χειρόγραφα πρέπει να υποβάλλονται σε ένα ενιαίο ηλεκτρονικό αρχείο, αρχείο MS Word, στην καταχωρημένη ηλεκτρονική διεύθυνση των εκδοτών. Είναι επίσης δυνατό, μόνο στην περίπτωση υποβολής προς σχολιασμό να υποβληθεί το χειρόγραφο ως αρχείο PDF (ή άλλη παρόμοια μορφή). Τα βιβλία προς σχολιασμό αποστέλλονται σε δύο αντίγραφα στον πρόεδρο του Περιοδικού.

6. Τα χειρόγραφα πρέπει να είναι δακτυλογραφημένα με περιθώρια 2,5cm x 2,5cm σε χαρτί μεγέθους Α4. Τα περιθώρια πρέπει να είναι συνεπή σε όλες τις σελίδες.

7. Όλες οι σελίδες πρέπει να αριθμηθούν με συνέπεια.

8. Οι τίτλοι και οι υπότιτλοι πρέπει να είναι σύντομοι.

9. Το κείμενο πρέπει να είναι σε γραμματοσειρά TIMES NEW ROMAN, μέγεθος 11pt, κανονικό, σε μία ενιαία στήλη. Τα κείμενα που δεν συμμορφώνονται με τις συγκεκριμένες προδιαγραφές θα επιστρέφονται στους συγγραφείς για τις απαραίτητες ρυθμίσεις.

10. Οι πίνακες και τα διαγράμματα πρέπει να έχουν τίτλους, ενιαία και συνεχή αρίθμηση, να είναι ενσωματωμένα στο κύριο κείμενο του άρθρου σε ένα ενιαίο ηλεκτρονικό αρχείο. Οι πίνακες να ακολουθούν διαφορετική αρίθμηση από τα διαγράμματα. Σε περίπτωση πρωτότυπων φωτογραφιών ή σχεδίων, αυτά πρέπει να

σκαναριστούν και να ενσωματωθούν στο άρθρο σύμφωνα με τα ανωτέρω. Οι πίνακες και τα διαγράμματα δεν πρέπει να εμφανίζονται στην αρχική σελίδα (πρώτη σελίδα) ούτε μετά από τις αναφορές και πρέπει να είναι προσαρμοσμένα μέσα στα περιθώρια των σελίδων.

11. Τα έγχρωμα κείμενα ή διαγράμματα γίνονται αποδεκτά για on-line δημοσίευση, εντούτοις τα έντυπα αντίγραφα πρέπει να είναι μόνο σε άσπρο και μαύρο χρώμα.

12. Οι υποσημειώσεις πρέπει να περιοριστούν στο ελάχιστο, με συνεχή αρίθμηση σε όλο το κείμενο και να εμφανίζονται στο τέλος κάθε σελίδας.

13. Οι συγγραφείς μπορούν να συμπεριλάβουν μια συνοπτική έρευνα βιβλιογραφίας. Οι αναφορές σε δημοσιευμένη βιβλιογραφία μέσα στο κείμενο πρέπει να αναφερθούν με το όνομα του συγγραφέα, με τον αντίστοιχο αριθμό της βιβλιογραφίας σε τετράγωνη παρένθεση και πρέπει να παρουσιαστούν σε έναν αριθμητικό κατάλογο στο τέλος του κειμένου.

14. Οι πλήρεις αναφορές πρέπει να δοθούν στην ακόλουθη μορφή:

Συγγραφέας (όνομα και αρχικά), τίτλος του άρθρου, τίτλος του βιβλίου ή τίτλος του περιοδικού ή τίτλος του συνεδρίου, εκδότης (όνομα και αρχικά), τόμος, αριθμός τεύχους, εκδοτικός οίκος, έτος, σελίδες (σελ.).

PROFESSOR DANIELA L. CONSTANTIN
Director of the Research Centre for Macroeconomic
and Regional Forecasting (PROMAR)
Bucharest University of Economic Studies, Romania

PROFESSOR LOIS LAMPRIANIDIS
Department of Economic Sciences
University of Macedonia, Greece

PROFESSOR NIKOLAOS KYRIAZIS
Department of Economic Sciences
University of Thessaly,
Volos, Greece

PROFESSOR VIRON KOTZAMANIS
Department of Sociology
University of Thessaly, Greece

PROFESSOR FATMIR MEMA
Faculty of Economics
University of Tirana, Albania

Dr. ANNE MARGARIAN
Institute of Rural Studies,
Federal Research Institute for Rural Areas, Forestry
and Fisheries, Braunschweig, Germany

PROFESSOR EVANTHIA MAKRI - BOTSARI
Department of Pedagogy, High School of
Pedagogical
and Technological Education, Greece

PROFESSOR MIRA VUKCEVIC
Faculty of Metallurgy and Chemical Technology
University of Montenegro, Podgorica, Montenegro

Vis. PROFESSOR KONSTANTINA ZERVA
Dept de Economia y Facultad de Turismo
Universidad de Girona, Espania

Dr EVAGGELOS PANOU
Department of European International and Area
Studies
School of Culture and International Communication
Studies, Panteion University of Social and Political
Sciences Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR OLGA GIOTI-
PAPADAKI
School of Sciences of Economy and Public
Administration, Panteion University of Social and
Political Sciences Athens, Greece

PROFESSOR GEORGE KORRES
Department of Geography
University of the Aegean, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR
STEFANOS KARAGIANNIS
Department of Economic and Regional Development
School of Sciences of Economy and Public
Administration, Panteion University of Social and
Political Sciences Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR DARCIN AKIN
Department of City and Regional Planning
Gebze Institute of Technology, Turkey

ASSOCIATE PROFESSOR JAN SUCHACEK
Department of Regional and Environmental
Economics
Technical University of Ostrava, Czech Republic

ASSOCIATE PROFESSOR MIHAIL XLETOS
Department of Economic Sciences
University of Ioannina, Greece

ASSISTANT PROFESSOR ANASTASIA
STRATIGEA
Department of Geography and Regional Planning
National Technical University of Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR ELIAS PLASKOVITIS
Department of Economic and Regional
Development, Panteion University, Athens,
Greece

ASSOCIATE PROFESSOR
HELEN THEODOROPOULOU
Department of Home Economics Ecology,
Harokopion University, Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR PANTELIS SKLIAS
Faculty of Social Sciences
University of Peloponnese, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR
EVANGELIA GEORGITSOYANNI
Department of Home Economics Ecology,
Harokopion University, Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR
GEORGIA KAPLANOGLOU
Department of Economic Sciences
National and Kapodistrian University of Athens,
Greece

ASSOCIATE PROFESSOR
KONSTANTINOS TSAMADIAS
Department of Home Economics and Ecology
Harokopion University, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR TRIFON
KOSTOPOULOS
Department of Sociology,
Panteion University, Athens, Greece

ASSISTANT PROFESSOR
BENIAMINO MURGANTE
Department of Laboratory of Urban and Territorial
Systems, University of Basilicata, Italy

ASSISTANT PROFESSOR
MARIUSZ SOKOLOWICZ
Faculty of Economics and Sociology
University of Lodz, Podgorica, Poland

ASSISTANT PROFESSOR JOAO MARQUES
Department of Social and Political Sciences
University of Aveiro, Portugal

ASSOCIATE PROFESSOR
GEORGIOS SIDIROPOULOS
Department of Geography
University of the Aegean, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR
ELENI PAPADOPOULOU
School of Urban-Regional Planning &
Development Engineering,
Aristotle University of Thessaloniki, Greece

ASSISTANT PROFESSOR
GEORGIOS XANTHOS
Department of Sciences, Technological
Educational Institute of Crete, Greece

LECTURER ASPASIA EFTHIMIADOU
Master Program of Environmental Studies
Open University of Cyprus, Cyprus

LECTURER MAARUF ALI
Department of Computer Science & Electronic
Engineering
Oxford Brookes University, United Kingdom

LECTURER NIKOLAOS MPENOS
Department of Economic Sciences
University of Ioannina, Greece

LECTURER NETA ARSENI POLO
Department of Economics
University "Eqrem Cabej", Albania

LECTURER ALEXANDROS MANDHLA
RAS Department of Economics, University
Of Surrey, United Kingdom

ASSISTANT PROFESSOR
GEORGE P. MALINDRETOS
Harokopion University, Athens, Greece

RESEARCH FELLOW PARK JONG - SOON
Development Institute of Local Government
of South Korea

Dr KATERINA KOKKINO
Department of Economics
Glasgow University, G. Britain

Dr STILIANOS ALEXIADIS
RSI Journal

Dr MICHAEL ALDERSON
Director Project Development
University of Szent Istvan, Hungary

Dr PEDRO RAMOS
Faculdade de Economia, Universidade
de Coimbra, Portugal

Dr NIKOLAOS HASANAGAS
Faculty of Forestry and Natural Environment
Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Dr CHRISTOS LADIAS
Department of Economic and Regional Development
School of Sciences of Economy and Public
Administration, Panteion University of Social and
Political Sciences ,Athens, Greece

PROFESSOR IOANNIS MOURMOURIS
Department of International Economic Relations and
Development, Democritus University of Thrace,
Greece

ASSISTANT PROFESSOR
STELLA KYVELOU
Department of Economic and Regional Development
Panteion University, Greece

PROFESSOR LYDIA SAPOUNAKI – DRAKAKI
Department of Economic and Regional Development
Panteion University, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR
HIROYUKI SHIBUSAWA
Department of Architecture and Civil Engineering
Toyohashi University of Technology, Japan

ASSISTANT PROFESSOR
CHRISTOS STAIKOURAS
Department of Accounting and Finance
Athens University of Economics and Business,
Greece

ASSISTANT PROFESSOR
ZACHAROULA ANDREOPOULOU
Lab. Of Informatics
Faculty of Forestry and Natural Environment
Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Members

STAVROS RODOKANAKIS
Department of Social and Policy Sciences
University of Bath Clarendon Down, England

PROFESSOR PETROS KOTSIPOULOS
Department of Senior Mathematics
Hellenic Air Force Academy, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR
GEORGE TSOBANOGLOU
Department of Sociology
University of the Aegean,
Mitilini, Greece

PROFESSOR DIMITRIOS MAVRIDIS
Department of Technological Educational
Institute of Western Macedonia, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR
ALBERT QARRI
Vlora University, Albania

ASSOCIATE PROFESSOR
GEORGE GANTZIAS
Department of Cultural Technology &
Communication University of the Aegean, Greece

ASSISTANT PROFESSOR
DIMITRIOS LALOUMIS
Department of Technological Education
Institute of Athens, Greece

LECTURER APOSTOLOS KIOXOS
Department of International and European Studies,
University of Macedonia, Greece

LECTURER VICKY KATSONI
Department of Hospitality and Tourism Management
Technological Educational,
Athens, Greece

PROFESSOR
ANASTASIA ATHANASOULA-REPPA
Department of Pedagogy, High School of
Pedagogical and Technological Education, Greece

PROFESSOR GEORGE POLICHRONOPOULOS
School of Business Administration and
Economics, Technological Educational Institute of
Athens, Greece

Dr DAMIANOS SAKKAS
University of Peloponnese, Greece

Dr MICHEL DUQUESNOY
Universidad de los Lagos, CEDER
Universidad Autónoma del Estado de Hidalgo,
ICSHu-AAHA, Chili

Dr SOTIRIOS MILIONIS
RSI Journal

ASSISTANT PROFESSOR
VASSILIS KEFIS
Department of Public Administration
Panteion University, Athens, Greece

ASSISTANT PROFESSOR
ELECTRA PITOSKA
Technological Institute of Florina, Greece

ASSISTANT PROFESSOR
THEODOROS IOSIFIDIS
Department of Geography
University of the Aegean, Greece

ASSISTANT PROFESSOR
DIMITRIOS SKIADAS
Department of International and European Studies
University of Macedonia, Greece

ASSISTANT PROFESSOR
GEORGIOS EXARCHOS
Technological Institute of Serres, Greece

LECTURER EVIS KUSHI
Faculty of Economy, University of Elbasan, Albania

LECTURER ELENi GAKI
Department of Business Administration
University of the Aegean, Greece

LECTURER MANTHOS DELIS
Department of Economic Sciences
University of Ioannina, Greece

LECTURER ROSA AISA
Departamento de Analisis Economico
University of Zaragoza, Spain

ASSISTANT PROFESSOR
AMALIA KOTSAKI
Department of Architectural Engineering
Technical University of Crete

Dr KIRIAKI NIKOLAIDOU
Faculty of Political Science & Public
Administration, National & Kapodistrian
University of Athens, Greece

Dr GEORGIOS-ALEXANDROS SGOUROS
National and Kapodistrian
University of Athens, Greece

Dr BULENT ACMA
Department of Economics, Anadolu
University,
Unit of Southeastern Anatolia, Turkey

Dr DRITA KRUIA
Faculty of Economics
Shkodra University, Albania

Dr LAMPROS PYRGIOTIS
RSI Journal

Dr KONSTANTINOS IKONOMOU
Department of Regional and Economic
Development, University of Central Greece

Dr KATERINA PARPAIRI
RSI Journal

Dr KHACHATRYAN NUNE
Head of the scientific research unit
University of Hohenheim, Stuttgart

Dr ANDREW FIELDSSEND
Research Institut of Agriculture Economics,
Budapest, Hungary

Dr CRISTINA LINCARU
National Scientific Research Institut for Labor
and Social Protection, Bucharest, Romania

EFTERPI GERAGA
Department of Regional and Economic
Development, University of Central Greece
Livadeia, Greece

Critical Surveys Editors

Lecturer Aspasia Efthimiadou, Dr Sotirios Milionis,
Dr Georgios-Alexandros Sgouros, Dr Stavros
Ntegiannakis, Dr Anastasia Biska, Dr Christos
Genitsaropoulos, Dr Loukas Tzachilas

Book Review Editors

Dr Katerina Kokkinou, Dr Stilianos Alexiadis, Dr
Elias Grammatikogiannis, Dr Maria Mavragani,
Dimitrios Kouzas, Vilelmini Psarrianou, Helga
Stefansson, Chrisoula Giannikopoulou, Antonia
Obaidou

Copy Editors

Associate Professor Georgios Korres, Assistant
Professor Panagiotis Krimpas, Dr Stylianos
Alexiadis, Dimitrios Kouzas

Publisher-Manager

Dr Christos Ladias

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης (Kimenia Periferiakis Epistimis)

Managing Editor

Associate Professor
Georgios Korres

Hon. Managing Editor

Professor Charalampos Botsaris

Copy Editor

Dr Aikaterini Kokkinou

Editorial Assistant

Associate Professor
Stefanos Karagiannis

Publisher-Manager

Dr Christos Ladias

Members

Lecturer Fotis Kitsios, Assistant Professor Eleni
Papadopoulou, Vilelmini Psarrianou

Investigación en Ciencia Regional

Managing Editor

Lecturer Nela Filimon

Hon. Managing Editor

Professor José Vargas-Hernández

Copy Editor

Vis. Professor Konstantina Zerva

Editorial Assistant

Professor Cristiano Cechela

Publisher-Manager

Dr Christos Ladias

Members

Professor Ana Cristina Limongi Franca, Associate
Professor Francisco Diniz, Assistant Professor Eloina
Maria Ávila Monteiro, Dr Michel Duquesnoy

Zeitschrift für die Regionale Wissenschaft

Managing Editor

Associate Professor Trifonas Kostopoulos

Hon. Managing Editor

Professor Rudiger Hamm

Copy Editor

Assistant Professor
Panagiotis Kribas

Editorial Assistant

Associate Professor
Stefanos Karagiannis

Publisher-Manager

Dr Christos Ladias

Members

Dr Khachatryan Nune, Dr Nikolaos Chasanagas,
Dr Anne Margarian, Dr Lambros Sdrolias

Géographies, Géopolitiques et Géostratégies Régionales

Managing Editor

Professor Ioannis Mazis

Hon. Managing Editor

Professor Charilaos Kephaliakos

Copy Editor

Vilelmini G. Psarrianou

Editorial Assistant

Dimitrios K. Kouzas

Publisher-Manager

Dr Christos Ap. Ladias

Members

Professor Grigorios Tsaltas, Professor Lydia
Sapounaki-Drakaki, Associate Professor Olga Gioti-
Papadaki, Dr Maria-Luisa Moatsou

Περιεχόμενα**Σελίδα****Συντακτικό σημείωμα****7****Άρθρα**

1	Τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα στην Ελληνική Περιφέρεια στην Εποχή της Οικονομικής Κρίσης, <i>Χαράλαμπος Μπότσαρης, Χρίστος Απ. Λαδιάς, Χρήστος Γενιτσαρόπουλος, Βασιλική Βαμβακά.</i>	13
2	Μια Συγκριτική Ανάλυση της Ανισότητας και Φτώχειας στην Ελληνική Οικονομία, <i>Γεώργιος Μ. Κορρές</i>	21
3	Σχεδιάζοντας την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών σε Περιβάλλον Οικονομικής Ύφεσης - Η Περίπτωση του Ταΰγετου, <i>Χρυσάϊδα – Αλίκη Παπαδοπούλου, Αναστασία Στρατηγέα</i>	31
4	Συστημική Προσέγγιση των Βιώσιμων Συστημάτων στην Προοπτική eG4M Μελέτη Περίπτωσης στο Τουριστικό Πρακτορείο Corfu Sunspots, <i>Στέφανος Καραγιάννης, Αναστάσιος Ρίγγας, Αλέξανδρος Μίαρης</i>	53
5	Περιφερειακός Σχεδιασμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη: Η Μελέτη Περίπτωσης των Ελληνικών Περιφερειών, <i>Αικατερίνη Κόκκινου</i>	65
6	Στήριξη των ΜΜΕ σε Περιόδους Κρίσης: Εμπειρική Διερεύνηση των Προγραμμάτων ΤΕΜΠΜΕ στην Περιοχή των Σερρών, <i>Χ. Μπαλωμένου, Μ. Μαλιάρη</i>	81
7	Τόπια Μαζικού Τουρισμού. Μεταναστευτικές Ροές για Εύρεση Εργασίας στη Χερσόνησο και στα Μάλια, <i>Κώστας Πετράκος, Σοφία Αυγερινού-Κολωνία</i>	103

Βιβλιοπαρουσιάσεις

	Κριτική παρουσίαση του βιβλίου του Ιωάννη Θ. ΜΑΖΗ, <i>Μεταθεωρητική κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής – Το νεοθετικιστικό πλαίσιο</i>	121

Οδηγίες προς τους συγγραφείς**131**

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης, Τόμος IV, (1), 2013 – Συντακτικό Σημείωμα

Το παρόν τεύχος του επιστημονικού περιοδικού ‘Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης’ αποτελεί μια συλλογή από επιστημονικά άρθρα, τα οποία αναφέρονται και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα σύγχρονων θεμάτων τα οποία άπτονται της ελληνικής οικονομικής και κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας.

Το πρώτο άρθρο με τίτλο: ‘ΤΑ ΑΝΩΤΑΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ’ από τους Χ. Μπότσαρη, Χ. Λαδιά, Χ. Γενιτσαρόπουλο και Β. Βαμβακά, έχει στόχο να αναδείξει το ρόλο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην έρευνα, την καινοτομία και γενικότερα στην ανάπτυξη της ελληνικής περιφέρειας και γενικότερα στο ξεπέρασμα της οικονομικής κρίσης που βιώνει η χώρα μας. Διαχρονικά, ο ρόλος της εκπαίδευσης στην αναπτυξιακή διαδικασία σε μια περιοχή δεν αμφισβητείται καθώς αυτή σχετίζεται άμεσα όχι μόνο με την προσέλκυση επενδυτικών κεφαλαίων αλλά ταυτόχρονα και με την ύπαρξη-δημιουργία υψηλού επιπέδου ανθρώπινου κεφαλαίου. Η δομή της εργασίας είναι η ακόλουθη. Στο πρώτο μέρος, γίνεται αναφορά για τη χωροθέτηση των ελληνικών Α.Ε.Ι. στην περιφέρεια τα τελευταία χρόνια. Στο δεύτερο μέρος γίνεται αναφορά στον τρόπο με τον οποίο τα Α.Ε.Ι., γενικά, συμβάλλουν στην αναπτυξιακή διαδικασία των τοπικών οικονομιών. Στη συνέχεια, αναλύεται ο ρόλος και η σημασία των Α.Ε.Ι. στην ανάπτυξη των ελληνικών περιφερειών. Τέλος, καταγράφονται τα προβλήματα και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν σήμερα τα Δημόσια ΑΕΙ.

Το δεύτερο άρθρο με τίτλο: ‘ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ’ από τον Γεώργιο Μ. Κορρέ, αναλύει το πόσο η σημερινή οικονομική κρίση έχει επηρεάσει σημαντικά το επίπεδο ανισότητας και φτώχειας, στα περισσότερα κράτη μέλη της Ευρωζώνης και ιδιαίτερα στις περιοχές του Νότου. Ενδεικτικά υπολογίζεται ότι πριν από την οικονομική, που ξεκίνησε το 2008 στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, περίπου 85 εκατομμύρια άνθρωποι ήταν κάτω από το όριο της φτώχειας. Μετά από δύο χρόνια, λόγω της οικονομικής κρίσης, ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν κάτω από το όριο αυξήθηκε συνολικά σε 115 εκατομμύρια ανθρώπους. Σήμερα υπολογίζεται ότι άνω του 8% των Ευρωπαίων πολιτών ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας. Οι κατηγορίες ανθρώπων που άμεσα επηρεάστηκαν περισσότερο από την κρίση είναι οι πλέον «ευαίσθητες και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες», όπως για παράδειγμα οι άνεργοι, οι άνθρωποι με ειδικές ανάγκες, οι μετανάστες και οι μονογονεϊκές οικογένειες. Το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί να εξετάσει και να αναλύσει διαχρονικά και δια-συγκριτικά την εξέλιξη της φτώχειας και ανισότητας, με ιδιαίτερη έμφαση στην Ελληνική οικονομία. Πιο συγκεκριμένα, το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί την καταγραφή και την παρουσίαση του προβλήματος της ανισοκατανομής και της φτώχειας. Επίσης επιχειρεί να παρουσιάσουν και να καταγραφούν τα αποτελέσματα και οι επιπτώσεις στην συνοχή και σύγκλιση της οικονομίας.

Το τρίτο άρθρο με τίτλο: ‘ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΣΕ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΎΦΕΣΗΣ - Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΤΑΪΓΕΤΟΥ’ από τους Χρυσαΐδα – Αλίκη Παπαδοπούλου και Αναστασία Στρατηγέα, εστιάζει στο σχεδιασμό της ολοκληρωμένης ανάπτυξης μιας προβληματικής ορεινής περιοχής της χώρας, που περιλαμβάνει τον ορεινό όγκο του Ταΐγету και τους ορεινούς και ημιορεινούς οικισμούς που βρίσκονται σε αυτόν, υπό τις συνθήκες που έχει δημιουργήσει η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών. Η στρατηγική για την ανάπτυξη της εν λόγω σχεδιαστικής περιφέρειας στηρίζεται στην ολοκληρωμένη αξιοποίηση των φυσικών και πολιτιστικών της πόρων, με έμφαση στην ‘ποιότητα’ και την ‘εξωστρέφεια’. Η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται, θεωρεί ιδιαίτερα σημαντική την εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στη διαδικασία σχεδιασμού και τη δημιουργία ευρύτερων συναινέσεων στο πρότυπο μελλοντικής ανάπτυξης της περιοχής τους. Για το σκοπό αυτό, η έμφαση της εργασίας δίνεται στην ‘επικοινωνία’ των σχεδιαζόμενων παρεμβάσεων, διερευνώντας και

αξιοποιώντας κατάλληλες μεθόδους και τεχνικές γεωοπτικοποίησης, καθώς και μέσα επικοινωνίας του 'προϊόντος' του σχεδιασμού για την αποτελεσματικότερη εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στη διαδικασία του συμμετοχικού σχεδιασμού. Η εργασία έχει την ακόλουθη δομή: στην πρώτη ενότητα γίνεται η περιγραφή του στόχου που τίθεται για την ανάπτυξη της περιοχής μελέτης. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται. Στην τρίτη ενότητα, περιγράφεται η υφιστάμενη κατάσταση της περιοχής και εντοπίζονται τα πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα, ευκαιρίες και απειλές που αυτή αντιμετωπίζει στην παρούσα οικονομική συγκυρία. Στην τέταρτη ενότητα δομούνται εναλλακτικά σενάρια μελλοντικής ανάπτυξης της περιοχής και, μέσα από τη διερεύνηση εργαλείων οπτικοποίησης και επικοινωνίας των σεναρίων αυτών, επιλέγονται και αξιοποιούνται τα πλέον κατάλληλα για τη γεωοπτικοποίηση των προτεινόμενων χωρικών παρεμβάσεων και την αποτελεσματικότερη επικοινωνία τους προς τους αποδέκτες του σχεδιασμού. Τέλος, στην πέμπτη ενότητα παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της εργασίας.

Το τέταρτο άρθρο με τίτλο: 'ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΒΙΩΣΙΜΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ EG4M ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΣΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΟ CORFU SUNSPOTS' από τους Στέφανο Καραγιάννη, Αναστάσιο Ρίγγα και Αλέξανδρο Μίαρη αναλύει τις μεταβολές στην τεχνολογία πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ), οι οποίες απαιτούν συνεχείς τροποποιήσεις στους σύγχρονους οργανισμούς και στις αντίστοιχες διαδικασίες τους. Παρόλο που οι τεχνολογίες είναι το μέσο και όχι ο στόχος, θα έπρεπε να επιλέγονται λαμβάνοντας υπόψη νομικά πλαίσια, οργανωτικά ζητήματα, κοινωνικές και τοπικές ιδιαιτερότητες όπως και την οικονομική βιωσιμότητα. Το πρόγραμμα eG4M - Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση για τις Μεσογειακές Χώρες - επικεντρώνεται στην προέκταση, ολοκλήρωση και βελτίωση του ηλεκτρονικού μοντέλου διακυβέρνησης μέσω της επίτευξης νέων αποτελεσμάτων έρευνας και της εφαρμογής του συμμετέχοντας υποστηρικτικά σε Μεσογειακές Χώρες, εδραιώνοντας και ενοποιώντας τα συστήματα ηλεκτρονικής διακυβέρνησής τους. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στη βελτίωση της μορφοποίησης της προοπτικής του μοντέλου eG4M χρησιμοποιώντας Συστημικές Μεθοδολογίες και ειδικότερα το Μοντέλο του Βιώσιμου Συστήματος ΜΒΣ (Viable System Model). Με την βοήθεια μιας μελέτης περίπτωσης περιγράφεται πως ενσωματώνεται το μοντέλο ηλεκτρονικής διακυβέρνησης eG4M στην οργανωτική δομή και λειτουργία του τουριστικού πρακτορείου Corfu Sunspots χρησιμοποιώντας τις συστημικές μεθοδολογίες και τις αρχές του ΜΒΣ για συστημική παρέμβαση και βελτίωση. Στόχος των μεθοδολογιών είναι να αναλύσουν ορθά και να διαμορφώσουν το μοντέλο και παράλληλα να το βελτιώσουν. Οι συστημικές μεθοδολογίες επικεντρώνονται στον ανθρώπινο παράγοντα, όπως εξελίσσεται μέσα σε αυτά τα συστήματα, και αποτελούν ένα πολύ πολύτιμο μέσο που μας βοηθά να κατανοήσουμε και να ορίσουμε τις λειτουργίες του συστήματος. Έτσι βελτιώνεται η δυνατότητα χρήσης του μοντέλου και η ευελιξία του, έχοντας μειωμένο αφαιρετικό επίπεδο και προσδίδοντας στην εργασία υψηλή και υλοποιήσιμη λειτουργικότητα.

Το πέμπτο άρθρο με τίτλο: 'ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: Η ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ' από την Αικατερίνη Κόκκινου, περιγράφει την σχέση της χωρικής διάστασης με την οικονομική απόδοση των περιφερειών, η οποία αποκτά συνεχώς και μεγαλύτερο ενδιαφέρον μεταξύ των στρατηγικών και των σχεδίων πολιτικής. Σήμερα, το περιφερειακό πρόβλημα μεταλλάσσεται και παίρνει άλλες μορφές αναδεικνύοντας νέα ζητήματα όπως την διαχείριση της αστικής ανάπτυξης, την βιώσιμη ανάπτυξη, την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη, την απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις, την μετανάστευση και τον πολιτισμό. Η διεθνής εμπειρία αποδεικνύει συνεχώς ότι η διαδικασία της «ανάπτυξης» σε περιφερειακό επίπεδο στηρίζεται πλέον στο στρατηγικό σχεδιασμό, ως μια διαδικασία καθορισμού μακροπρόθεσμων στόχων και επιλογής πολιτικών. Στο πλαίσιο διαμόρφωσης των αναπτυξιακών προτεραιοτήτων των περιφερειών πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα και να ληφθούν υπόψη, τόσο η αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, όσο και η αντιμετώπιση των αναπτυξιακών προβλημάτων και των αδυναμιών της κάθε περιφέρειας. Το παρόν άρθρο στοχεύει να αποτιμήσει τα χαρακτηριστικά αυτά για την μελέτη περίπτωσης

των ελληνικών περιφερειών. Το ζήτημα που διαπραγματεύεται το άρθρο αυτό αναφέρεται στην μελέτη των επιπτώσεων των οικονομικών και γεωγραφικών περιφερειακών χαρακτηριστικών στην αποδοτικότητα των καινοτομικών δραστηριοτήτων, καθώς και οι επιπτώσεις των δραστηριοτήτων αυτών στην αναπτυξιακή διαδικασία σε περιφερειακό επίπεδο.

Το έκτο άρθρο με τίτλο: ‘ΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ ΜΜΕ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΕΜΠΙΜΕ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ’ από τις Χ. Μπαλωμένου και Μ. Μαλιάρη, εξετάζει τη στήριξη των επιχειρήσεων με δεδομένη την ύφεση που πλήττει την ελληνική οικονομία. Κύριος στόχος είναι η διερεύνηση της αποτελεσματικότητας του προγράμματος και της πραγματικής στήριξης που παρείχε το Τ.Ε.Μ.Π.Μ.Ε. στις ενταχθείσες στα προγράμματά του επιχειρήσεις. Η παρούσα μελέτη αποτελείται από δύο ενότητες μία θεωρητική και μία εμπειρική. Η πρώτη ενότητα διαιρείται σε τρία υποκεφάλαια και γίνεται αφενός συνοπτική παρουσίαση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι ΜΜΕ κατά τη δανειοδότησή τους και αφετέρου συγκριτική παρουσίαση των παρεχόμενων Εγγυήσεων στις Μικρές και Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις (ΜΜΕ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελλάδος. Το αν η στήριξη είναι επαρκής τίθεται σε αμφισβήτηση. Σύμφωνα με τον P. Krugman (2013): “Έπρεπε να είχαν παρέμβει οι κυβερνήσεις με δαπάνες για να στηρίξουν τις οικονομίες τους”. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας στην περιοχή των Σερρών. Στην έρευνα συμμετείχαν 192 ερωτηθέντες επιχειρηματίες. Η διάκριση στις δύο φάσεις του προγράμματος γίνεται για να εξετάσουμε αν είναι μόνο η κρίση η αιτία της δυσλειτουργίας κάποιων επιχειρήσεων ή αντιθέτως οι επιχειρήσεις της Α΄ φάσης με τρεις συνεχόμενες κερδοφόρες χρήσεις κατάφεραν να ανταποκριθούν καλύτερα στις υποχρεώσεις τους από τις επιχειρήσεις της Β΄ φάσης όπου η προϋπόθεση να είναι θετικός ο μέσος όρος των τριών τελευταίων χρήσεων επέτρεψε την ένταξη και επιχειρήσεων με περιστασιακές ζημιές. Η επεξεργασία των στοιχείων έγινε με τη χρήση μεθόδων τόσο περιγραφικής όσο και επαγωγικής στατιστικής και υπολογίζουμε το μέσο όρο, την τυπική απόκλιση, το συντελεστή μεταβλητότητας και το συντελεστή συσχέτισης. Στο τέλος παρουσιάζονται τα κύρια συμπεράσματα. Τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας επιβεβαιώνουν τα στοιχεία της σχετικής βιβλιογραφίας.

Το έβδομο άρθρο με τίτλο: ‘ΤΟΠΙΑ ΜΑΖΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΕΣ ΡΟΕΣ ΓΙΑ ΕΥΡΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΜΑΛΙΑ’ από τους Κώστα Πετράκο και Σοφία Αυγερινού-Κολωνία διερευνά την τουριστική ανάπτυξη από τη σκοπιά των μεταλλαγών που υπεισέρχονται στη φύση των τουριστικών προορισμών, συμπεριλαμβανομένων ζητημάτων κοινωνικής και οικονομικής εξάρτησης καθώς και ενσωμάτωσης, μεταναστών, ντόπιων και δυτικών τουριστών στο καινούριο περιβάλλον της τουριστικής πολιτείας. Η χωρική ενότητα μελέτης περιλαμβάνει δύο από τα σημαντικότερα θέρετρα οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών της Ελλάδας, τη Χερσόνησο και τα Μάλια, στην περιφέρεια της Κρήτης. Στην εργασία παρουσιάζεται η διαμόρφωση του τουριστικού χώρου ως το αποτέλεσμα της χωρικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των τριών κοινωνικών ομαδοποιήσεων: τουριστών, μεταναστών εργαζομένων στον τουρισμό και ντόπιων κατοίκων. Έπειτα το επίκεντρο του ενδιαφέροντος εστιάζεται στη χωρική ενότητα μελέτης, όπου αναλύονται οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις και απειλές στη γεωγραφία και στο σχεδιασμό των τουριστικών προορισμών. Με την επιτόπια έρευνα που ακολουθεί γίνεται προσπάθεια να καταλήξει η έρευνα σε μια χωρική αποτύπωση των τουριστών, των μεταναστών εργατών και των ντόπιων, εστιάζοντας στις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις και το πώς αυτές αντανakλούνται στο περιβάλλον του μαζικού τουρισμού της υπό μελέτη περιοχής. Αποδεικνύεται επιπλέον, η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού στις υπό μελέτη οικιστικές περιοχές, που αντανakλούνται στις σχέσεις εργοδοτών και εργαζομένων, όπως και στις κοινωνικές διακρίσεις μεταξύ μεταναστών εργαζομένων και ελλήνων, βάση δηλαδή της εθνικότητάς τους.

Η συντακτική ομάδα του επιστημονικού περιοδικού 'Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης' θα ήθελε να ευχαριστήσει τους συγγραφείς για την συμβολή τους στο τεύχος αυτό και να εκφράσει την ελπίδα ότι αυτό θα αποτελέσει εφελκυστικό ερευνητικού προβληματισμού και επιστημονικού διαλόγου.

Εκ μέρους της συντακτικής ομάδας,

Δρ. Δρ. Αικατερίνη Κόκκινου, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Άρθρα

ΤΑ ΑΝΩΤΑΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Χαράλαμπος ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ*

botsaris@otenet.gr

Χρίστος Απ. ΛΑΔΙΑΣ,*

caladias@otenet.gr

Χρήστος ΓΕΝΙΤΣΑΡΟΠΟΥΛΟΣ**

xgenitsaropoulos@teilam.gr

Βασιλική ΒΑΜΒΑΚΑ*

v.vamvaka@ucg.gr

*Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών,

**ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας

Περίληψη

Η παρούσα εργασία έχει στόχο να αναδείξει το ρόλο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην έρευνα, την καινοτομία και γενικότερα στην ανάπτυξη της ελληνικής περιφέρειας και γενικότερα στο ξεπέρασμα τις οικονομικής κρίσης που βιώνει η χώρα μας. Διαχρονικά, ο ρόλος της εκπαίδευσης στην αναπτυξιακή διαδικασία σε μια περιοχή δεν αμφισβητείται καθώς αυτή σχετίζεται άμεσα όχι μόνο με την προσέλκυση επενδυτικών κεφαλαίων αλλά ταυτόχρονα και με την ύπαρξη-δημιουργία υψηλού επιπέδου ανθρώπινου κεφαλαίου.

Η δομή της εργασίας είναι η ακόλουθη. Στο πρώτο μέρος, γίνεται αναφορά για τη χωροθέτηση των ελληνικών Α.Ε.Ι. στην περιφέρεια τα τελευταία χρόνια. Στο δεύτερο μέρος γίνεται αναφορά στον τρόπο με τον οποίο τα Α.Ε.Ι., γενικά, συμβάλλουν στην αναπτυξιακή διαδικασία των τοπικών οικονομιών. Στη συνέχεια, αναλύεται ο ρόλος και η σημασία των Α.Ε.Ι. στην ανάπτυξη των ελληνικών περιφερειών. Τέλος, καταγράφονται τα προβλήματα και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν σήμερα τα Δημόσια ΑΕΙ.

Λέξεις Κλειδιά: Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, Δημόσια Παιδεία και Έρευνα, Περιφερειακή Ανάπτυξη, έρευνα και καινοτομία.

Εισαγωγή

Η αναπτυξιακή διαδικασία μιας περιοχής και εν γένει το παραγωγικό σύστημα μιας οικονομίας συνδέεται άμεσα με την εκπαίδευση. Για το λόγο αυτό τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί έντονα το ενδιαφέρον για το ρόλο που διαδραματίζει η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην ανάπτυξη τόσο των εθνικών οικονομιών όσο και των επιμέρους χωρικών μονάδων.

Οι οικονομίες και οι κοινωνίες της ελληνικής περιφέρειας, εξαιτίας του μεγέθους τους από τη μια και της απόστασης τους από τα κέντρα λήψης αποφάσεων από την άλλη, αντιμετωπίζουν δυσκολίες προσαρμογής στις εξελίξεις της τεχνολογίας και της διοίκησης. Σε αυτή την κατεύθυνση και προκειμένου να εξετάσουμε το "δυνάμει" ρόλο των ελληνικών Α.Ε.Ι. στην αναπτυξιακή διαδικασία των περιφερειών παρουσιάζουμε στη συνέχεια τη χωροθετική αντίληψη που επικράτησε τα τελευταία χρόνια.

Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι το 1993 λειτουργούσαν 31 Α.Ε.Ι. σε 29 Νομούς της Χώρας και ο συνολικός αριθμός των Τμημάτων ανερχόταν περίπου σε 300. Τα επόμενα χρόνια, η ελληνική πολιτεία ακολούθησε μια στρατηγική ανάπτυξης της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης σε όλες τις περιοχές της Χώρας με την κάλυψη όλων των Νομών με τμήματα ανώτατης εκπαίδευσης. Με αποτέλεσμα το 2012 να λειτουργούν 40 Α.Ε.Ι. και πάνω από 500 Τμήματα, σε όλους τους Νομούς της Χώρας. Την πολιτική ενίσχυσης και διεύρυνσης των Α.Ε.Ι.

ενίσχυσε και η Ευρωπαϊκή Ένωση, την περίοδο που εξετάζουμε, καθώς μέσω του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης χρηματοδοτήθηκε η δημιουργία πολλών νέων Τμημάτων.

Ωστόσο, ο χωροταξικός σχεδιασμός της Ανώτατης Εκπαίδευσης είναι αποτελεσματικός εφόσον ικανοποιούνται κάποιες προϋποθέσεις. Ειδικότερα, η περιφέρεια πρέπει να αποτελεί το σημείο αναφοράς και παράλληλα να δημιουργούνται μεγάλες και ισχυρές γνωστικές ενότητες με τη λειτουργία πολλών Τμημάτων στη ίδια περιοχή. Μόνο έτσι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία της "κρίσιμης μάζας" και της συνέργειας (προσέλκυση και τη συγκράτηση νέων επιστημόνων, ανάπτυξη έρευνας και μεγιστοποίηση των ωφελειών και των αποτελεσμάτων που προκύπτουν κ.α.). Τέλος, για να λειτουργήσουν αποτελεσματικά θα πρέπει να εξασφαλίζεται ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός, το ανθρώπινο δυναμικό και γενικότερα όλα εκείνα τα στοιχεία που συμβάλλουν στην ποιοτική λειτουργία τους.

Στην Ελλάδα, όμως, τα Α.Ε.Ι. αναπτύχθηκαν απότομα και πολλές φορές χωρίς σχεδιασμό. Αυτό, σε συνδυασμό με την σημερινή οικονομική στενότητα της ελληνικής οικονομίας, ανάγκασε την ελληνική πολιτεία και ειδικότερα το Υπουργείο Παιδείας να προβεί σε επανασχεδιασμό του Ακαδημαϊκού Χάρτη με την εφαρμογή του Σχεδίου «Αθηνά». Να σημειώσουμε ότι, οι αλλαγές που προκύπτουν σήμερα στο χώρο της εκπαίδευσης εντάσσονται στις γενικότερες θεωρίες χωροθέτησης, σύμφωνα με τις οποίες τα προβλήματα που δημιουργούνται από τις κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές επηρεάζουν άμεσα την οργάνωση του χώρου Κόνσολας, (1997).

Ωστόσο, τα Α.Ε.Ι. εκπέμπουν μια σημαντική τοπική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ακτινοβολία. Σε αυτή την κατεύθυνση και προκειμένου η ελληνική οικονομία να καταστεί ανταγωνιστική γίνεται επιτακτική ανάγκη, η ελληνική Τριτοβάθμια Εκπαίδευση καθώς και η ακαδημαϊκή κοινότητα εν γένει να συνδράμουν, δίνοντας αναπτυξιακές λύσεις στον τόπο.

Η επίδραση των ΑΕΙ στην αναπτυξιακή διαδικασία των τοπικών οικονομιών.

Η κατανόηση του μηχανισμού με τον οποίο μια περιοχή αναπτύσσεται οικονομικά καθώς και των παραγόντων που συμβάλλουν σε αυτή αποτελεί ουσιαστικά την καρδιά της περιφερειακής οικονομικής επιστήμης. Μια βασική διάκριση που συναντάμε στη βιβλιογραφία για τις επιπτώσεις από τη λειτουργία των Α.Ε.Ι. είναι αυτή που αναφέρεται στις οικονομικές επιπτώσεις και στις επιπτώσεις από τη γνώση που αυτά δημιουργούν μέσω της εκπαιδευτικής και ερευνητικής διαδικασίας.

Οι πρώτες αναφέρονται στα οφέλη που αποκομίζει μια περιοχή σε επίπεδο εισοδήματος και απασχόλησης και οφείλονται στην λειτουργία των Α.Ε.Ι. από τις δαπάνες που αυτά κάνουν, όπως για παράδειγμα είναι οι αμοιβές του προσωπικού, οι δαπάνες των φοιτητών, οι δαπάνες για κατανάλωση και επένδυση και γενικά οτιδήποτε άλλο οφείλεται στην παρουσία τους. Από αυτές τις δαπάνες ένα μέρος κατευθύνεται στην τοπική οικονομία και τις επιχειρήσεις με αποτέλεσμα να αυξάνεται η ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών από την τοπική αγορά. Με την εφαρμογή κατάλληλων τεχνικών όπως για παράδειγμα είναι οι πολλαπλασιαστές εισοδήματος και απασχόλησης είναι δυνατόν να εκτιμηθεί η συμβολή τους. [Boner (1968), Lewis (1988), Bleaney et al (1992), Wardle (2001), Πάκος (2007)].

Από την άλλη, είναι οι επιπτώσεις από την γνώση που δημιουργούν. Ειδικότερα, οι επιδράσεις της εκπαιδευτικής διαδικασίας έχουν αφετηρία τον προσδιορισμό του διδακτικού και του ερευνητικού έργου και στη συνέχεια με την κατάστροψη και εκτίμηση, κατάλληλα προσαρμοσμένων, συναρτήσεων παραγωγής-γνώσης υπολογίζεται η αναπτυξιακή επίδραση. Για παράδειγμα, μπορούμε να αναφέρουμε τα οφέλη που προκύπτουν για την κοινωνία και την οικονομία από την παραγωγή των πτυχιούχων και εν γένει τη διάδοση της γνώσης μέσω επιστημονικών δημοσιεύσεων και συνεδρίων. [Varga (2000), Fritsch and Slavtchev (2007), Shrolec (2010), Laursen et al. (2011)].

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τον Glasson (2003), η συμβολή των Α.Ε.Ι. σε μια περιοχή μπορεί να ταξινομηθεί σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη αναφέρεται στις επιδράσεις (άμεσες και έμμεσες) στην απασχόληση και στο εισόδημα και περιλαμβάνουν, τη δημιουργία και τη διατήρηση θέσεων απασχόλησης, την αύξηση της ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών που δημιουργούνται από τις λειτουργικές δαπάνες τους, από το προσωπικό, τους φοιτητές και τους επισκέπτες του και τη δημιουργία πολλαπλάσιων ωφελειών (multiplier effects) του τοπικού προϊόντος και του εισοδήματος. Η δεύτερη αναφέρεται στην ενίσχυση της

οικονομίας της γνώσης (knowledge economy) και περιλαμβάνουν, τη μεταφορά και τη διάδοση της τεχνογνωσίας η οποία συντελείται μέσω της συνεργασίας με τους παραγωγικούς φορείς, τη δημιουργία τεχνολογικών πάρκων, τη χρηματοδότηση ερευνητικών έργων και τη συνεργασία μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, την ενίσχυση του συνεδριακού τουρισμού μέσω της διεξαγωγής επιστημονικών συνεδρίων, ενημερωτικών συναντήσεων και ημερίδων και τα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών με άλλα πανεπιστήμια (εσωτερικού ή/και εξωτερικού). Τέλος, είναι οι επιδράσεις στο αστικό περιβάλλον. Ειδικότερα, υπάρχουν επιπτώσεις στην αστική ανάπτυξη της περιοχής όπως για παράδειγμα είναι οι κτιριακές εγκαταστάσεις και η αύξηση της ζήτησης κατοικιών γύρω από το Α.Ε.Ι., τη συμβολή στη δημιουργία κυκλοφοριακής συμφόρησης και προβλημάτων παρκινγκ και την επίδραση στον γενικότερο σχεδιασμό του πολεοδομικού σχεδίου της περιοχής. Επίσης περιλαμβάνει, την επίδραση στην κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη όπως είναι για παράδειγμα η δυνατότητα φοίτησης από μόνιμους κατοίκους της περιοχής, οι δημόσιες διαλέξεις, η δημιουργία δημόσιων βιβλιοθηκών, η διεξαγωγή αθλητικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων από φοιτητικούς συλλόγους και ομάδες.

Η περίπτωση της ελληνικής περιφέρειας.

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρήθηκαν σημαντικές αλλαγές στην οικονομία και στην παραγωγική διάρθρωση γεγονός που αποτυπώνεται στη «στροφή» που έχει σημειωθεί στην οικονομία της γνώσης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τη μετακίνηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των οικονομιών και της παραγωγικής διαδικασίας προς τους συντελεστές της γνώσης και τη καινοτομίας (Κοκκίνου, 2010). Εξάλλου, αυτή η μεταβολή καταγράφεται, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τόσο στη Συνθήκη της Λισαβόνας όσο και στις στρατηγικές «Ευρώπη 2020 και 2030».

Σε αυτό λοιπόν το πλαίσιο, η συνεχής ενσωμάτωση της νέας γνώσης και της νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία είναι αναγκαία για την ανάπτυξη της ελληνικής περιφέρειας. Συνεπώς, στις πολιτικές που υιοθετούνται και στις στρατηγικές που εφαρμόζονται κατά την άσκηση της περιφερειακής πολιτικής σημαντικό ρόλο πρέπει να διαδραματίζει η παρουσία των Α.Ε.Ι.

Τα Α.Ε.Ι. μπορούν να συμβάλουν στην εκπλήρωση των τοπικών και περιφερειακών αναγκών και στρατηγικών καθώς βρίσκονται στο επίκεντρο της τοπικής οικονομίας δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας, ενισχύοντας την έρευνα και την τεχνολογία και γενικότερα βελτιώνοντας την ποιότητα ζωής. Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα του University of Cambridge ο Breznitz (2011) υποστήριξε ότι υπάρχει θετική σχέση μεταξύ των χρημάτων που επενδύονται για έρευνα και της διάχυσης της στην τοπική κοινωνία με αποτέλεσμα την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.

Επομένως, η χρησιμοποίηση κατάλληλων μοντέλων διάδοσης της γνώσης και των αποτελεσμάτων της έρευνας εν γένει, μπορεί να έχει πολλαπλά οφέλη για την οικονομία μιας περιοχής. Όσο αναφορά τη μεταφορά τεχνογνωσίας οι σύγχρονες θεωρίες περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης δεν εστιάζουν μόνο σε κλάδους εντάσεως γνώσης όπως η πληροφορική, τα μαθηματικά και οικονομία αλλά σε όλους τους κλάδους όπως για παράδειγμα είναι οι πολιτικές επιστήμες και η δημόσια διοίκηση.

Ωστόσο, στην περίπτωση της Ελλάδας σύμφωνα με τον Labrianidi (2010) τα Α.Ε.Ι. συμβάλλουν λιγότερο στην τοπική κοινωνία σε σύγκριση με τα Α.Ε.Ι. του εξωτερικού. Όπως υποστηρίζει αυτό συμβαίνει μεταξύ άλλων γιατί το μέγεθος των αγορών των ελληνικών πόλεων της περιφέρειας είναι μικρό. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πολύζος (2011) μια βασική οικονομική παράμετρος που πρέπει να συνυπολογίζεται κατά την άσκηση περιφερειακής πολιτικής είναι το μέγεθος των περιφερειακών πολλαπλασιαστών. Ειδικότερα, όταν η τοπική παραγωγή π.χ. ένας Νομός, αδυνατεί να καλύψει τη ζήτηση για ένα προϊόν ή υπηρεσία τότε θα υπάρξει εισαγωγή από άλλους Νομούς που έχουν τη δυνατότητα να το καλύψουν.

Με άλλα λόγια, γίνεται μεταφορά πόρων προς τις αναπτυγμένες περιοχές μέσω των εμπορικών συναλλαγών και της γενικότερης εξάρτησης των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών από τις αναπτυγμένες. Ωστόσο, η συμβολή των ελληνικών Α.Ε.Ι. στην οικονομική μεγέθυνση της περιφέρειας είναι σημαντική καθώς η επίδραση τους, σε βασικούς

μακροοικονομικούς δείκτες π.χ. ΑΕΠ, είναι θετική. [Botsaris & Genitsaropoulos (2012), Γενιτσαρόπουλος κ.α. (2012), Πάκος (2007)].

Γενικότερα, η επίδραση των Α.Ε.Ι. κινείται σε πολλά επίπεδα όχι μόνο σε οικονομικό επίπεδο και προφανώς όχι μόνο με την παρουσία των φοιτητών. Για παράδειγμα, τα Α.Ε.Ι. συμβάλλουν σε κοινωνικό επίπεδο καθώς παρέχουν επαγγελματικά εφόδια, συγκρατούν τον τοπικό πληθυσμό καθώς δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας. Επίσης αξιοποιείται πιο αποτελεσματικά το επιστημονικό προσωπικό της περιοχής. Τέλος, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να υποτιμάται η συμβολή των περιφερειακών Α.Ε.Ι. στον πολιτισμό και στις τέχνες.

Τα προβλήματα και οι προκλήσεις των ελληνικών ΑΕΙ στην εποχή της οικονομικής κρίσης.

Από τη διεθνή εμπειρία, προκύπτει ότι η παρουσία ισχυρών ερευνητικών κέντρων, όπως τα Α.Ε.Ι., δημιουργεί την υποδομή προκειμένου να ικανοποιηθούν οι τοπικές κοινωνικοοικονομικές ανάγκες. Ειδικότερα, από τη βιβλιογραφία προκύπτει ότι η γεωγραφική εγγύτητα μεταξύ Α.Ε.Ι. και επιχειρήσεων είναι σημαντικό στοιχείο για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων ενώ ταυτόχρονα η ποιότητα των Α.Ε.Ι. επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη συνεργασία με τις επιχειρήσεις.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι οι μικρές επιχειρήσεις φαίνεται ότι ωφελούνται περισσότερο από την γεωγραφική εγγύτητα με ερευνητικά κέντρα σε σχέση με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις και αυτό γιατί οι μεγάλες και εύρωστες οικονομικά επιχειρήσεις έχουν τη δυνατότητα να συνάψουν συνεργασία με Α.Ε.Ι. ανεξάρτητα με τη γεωγραφική εγγύτητα.

Κατά συνέπεια, τα ελληνικά Α.Ε.Ι. καλούνται να ανταποκριθούν στις νέες προκλήσεις καθώς απαιτείται αποτελεσματικότερη και στενότερη συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα. Με άλλα λόγια, απαιτείται η προσαρμογή των ιδρυμάτων από το λεγόμενο "παραδοσιακό πανεπιστήμιο" στο σύγχρονο "επιχειρηματικό πανεπιστήμιο". Φυσικά, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η πλήρης υιοθέτηση της επιχειρηματικής κουλτούρας σε όλα τα επίπεδα της ακαδημαϊκής κοινότητας, με απαραίτητη ωστόσο προϋπόθεση τη διαφύλαξη του δημόσιου χαρακτήρα της εκπαίδευσης.

Παράλληλα, τα ελληνικά Α.Ε.Ι. αντιμετωπίζουν, σήμερα, μια σειρά προβλημάτων τα οποία συνοψίζονται ως ακολούθως: Πρώτον, είναι η οικονομική στενότητα, στο πλαίσιο της οικονομικής κατάστασης που βρίσκεται η χώρα, τα κρατικά κονδύλια συνεχώς συρρικνώνονται με αποτέλεσμα σε πολλές περιπτώσεις να υπάρχουν δυσκολίες κάλυψης των λειτουργικών τους εξόδων. Δεύτερον, εξ αιτίας της υποχρηματοδότησης η πραγματοποίηση της βασικής έρευνας καθίσταται ολοένα και πιο δύσκολη. Τρίτον, μεγάλο και απειλητικό πρόβλημα αποτελεί και η έλλειψη προσωπικού. Με την εφαρμογή των Μνημονίων, οι ελληνικές κυβερνήσεις πιέζονται για μείωση του δημόσιου τομέα και του αριθμού του προσωπικού. Το μέλλον προδιαγράφεται ιδιαίτερα δύσκολο καθώς οι προσλήψεις προσωπικού, όλων των βαθμίδων και των κατηγοριών θα είναι ελάχιστες. Συνεπώς θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι πολλά Α.Ε.Ι. καθίστανται ή πρόκειται να καταστούν λειτουργικά μη βιώσιμα. Τέταρτον, ελλοχεύει ο κίνδυνος συρρίκνωσης της Δημόσιας Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, καθώς με την εφαρμογή του Σχεδίου «Αθηνά» καταργήθηκε ή συγχωνεύθηκε μεγάλος αριθμός Τμημάτων, ιδίως στην περιφέρεια. Πέμπτον, παρουσιάζονται δυσλειτουργίες στη Διοίκηση των Ιδρυμάτων. Ειδικότερα, αν και η αυτοδιοίκηση των Ιδρυμάτων προβλέπεται από το Σύνταγμα εν τούτοις τα προβλήματα στην εφαρμογή του είναι πολλά. Τέλος, σημαντικό πρόβλημα αποτελεί η παρωχημένη διάρθρωση αποφοίτων κατά κατηγορία εκπαίδευσης. Ακόμη και σήμερα το εκπαιδευτικό σύστημα εξακολουθεί να έχει ως στόχο την προετοιμασία στελεχών για το δημόσιο τομέα.

Από την άλλη μεριά τα Α.Ε.Ι. καλούνται να ανταποκριθούν και να δώσουν απαντήσεις σε μια σειρά νέων προκλήσεων όπως είναι για παράδειγμα, η αύξηση της ζήτησης για τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αυτή η τάση αναμένεται να συνεχιστεί τα επόμενα χρόνια ενώ σημαντικές θα είναι και οι ανάγκες που θα προκύψουν από τη δια βίου μάθηση. Επίσης, σημαντική πρόκληση αποτελεί η διεθνοποίηση της εκπαίδευσης και της έρευνας. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των Α.Ε.Ι. σε διεθνές επίπεδο αναμένεται να ενταθεί. Αποτέλεσμα φυσικά είναι η φυγή από την Ελλάδα, νέων επιστημόνων (brain drain) στο εξωτερικό, καθώς θα δίνονται κίνητρα από ξένα Α.Ε.Ι. σε νέους ταλαντούχους επιστήμονες προκειμένου να

τους προσελκύσουν. Ακόμη, ενισχύεται η ανάγκη για αποτελεσματικότερη σύνδεση της παραγωγής με την εκπαίδευση και γενικότερα η διασύνδεση της έρευνας με την παραγωγική διαδικασία.

Παράλληλα, με τη βασική αποστολή τους για την παροχή αρχικής κατάρτισης τα Α.Ε.Ι. καλούνται να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες εκπαίδευσης και κατάρτισης που προκύπτουν με την οικονομία και την κοινωνία της γνώσης. Στις ανάγκες αυτές περιλαμβάνεται η αυξανόμενη απαίτηση για την παροχή θετικής και τεχνικής εκπαίδευσης, οριζόντιων ικανοτήτων καθώς και ευκαιριών δια βίου μάθησης, ανάγκες που με τη σειρά τους δρομολογούν την απαίτηση μεγαλύτερης επικοινωνίας μεταξύ των διαφόρων συστατικών και επιπέδων των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης.

Η συμβολή που προσδοκάται από τα Α.Ε.Ι. στις στρατηγικές για τη διά βίου μάθηση τα ωθεί να διευρύνουν σταδιακά τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο συγκεκριμένο πεδίο σπουδών, διευκολύνοντας ιδίως την πρόσβαση όσων δεν διέβησαν την οδό της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με τη θέσπιση κανόνων για την ευρύτερη αναγνώριση των δεξιοτήτων που αποκτώνται εκτός των Α.Ε.Ι. αλλά και εκτός του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος, να καλλιεργήσουν τους δεσμούς τους με την παραγωγή, να βελτιώσουν τις υπηρεσίες τους προς τους φοιτητές και να διαφοροποιήσουν την κατάρτιση που παρέχουν, το περιεχόμενο αλλά και τις μεθόδους.

Η μεγέθυνση της οικονομίας και της κοινωνίας της γνώσης ωθεί εξάλλου τα Α.Ε.Ι. να συμμετάσχουν περισσότερο στη ζωή της κοινότητας. Έτσι λοιπόν, τα Α.Ε.Ι. καλούνται να εκπληρώσουν σημαντικές τοπικές και περιφερειακές ανάγκες, δίνοντας έμφαση στη διασύνδεση με την αγορά εργασίας και τη διεύρυνση των σχέσεων με τους παραγωγικούς φορείς. Για παράδειγμα, οι τοπικές επιχειρήσεις και ιδιαίτερα οι μικρές ωφελούνται περισσότερο από την γεωγραφική εγγύτητα με ερευνητικά κέντρα σε σχέση με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις Shrolec (2010). Αυτό διότι το κόστος είναι μειωμένο ενώ παράλληλα καλλιεργείται κλίμα εμπιστοσύνης καθώς και οι δυο πλευρές δραστηριοποιούνται στην ίδια περιφέρεια.

Κατά συνέπεια, κρίνεται σκόπιμο η περιφερειακή διάσταση των Α.Ε.Ι. να ενισχυθεί προκειμένου να αποφευχθεί η πιθανότητα χωρικά ασύμμετρης αναπτυξιακής διαδικασίας στην ελληνική περιφέρεια. Σύμφωνα με το Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (1998) η ενίσχυση της αυτοδύναμης ανάπτυξης των περιφερειών επιβάλλει τη στήριξη των λειτουργιών τους με υπηρεσίες υψηλού επιπέδου έρευνας και ανάπτυξης, οι οποίες μπορούν να παραχθούν από τα Ιδρύματα Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Για το σκοπό αυτό, απαιτείται η δημιουργία σε κάθε περιφέρεια ενός σχετικά ολοκληρωμένου εκπαιδευτικού δικτύου το οποίο θα λειτουργεί ως επέκταση, μέσα στην ίδια την περιφέρεια, της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Σύνοψη συμπερασμάτων

Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους θεσμούς παραγωγής και αναπαραγωγής γνώσης ενώ παράλληλα συμβάλει ποικιλοτρόπως στην ανάπτυξη των οικονομιών και των κοινωνιών. Για το λόγο αυτό οι ελληνικές κυβερνήσεις από τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης έως και σήμερα δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον για τη μεταρρύθμιση στο χώρο των Α.Ε.Ι. Η αρχή ουσιαστικά έγινε με το Ν.1268/82, ο οποίος με τις θεμελιώδεις διατάξεις του ουσιαστικά δημιούργησε την υποδομή για ριζικές αλλαγές στην παιδεία. Μεταξύ άλλων, προέβλεπε και εξασφάλιζε τη Νομική Μορφή των Α.Ε.Ι. (Ν.Π.Δ.Δ.) και το αυτοδιοίκητο τους ενώ εξασφάλιζε τον κοινωνικό έλεγχο μέσω της λειτουργίας του Εθνικού Συμβουλίου Ανώτατης Παιδείας. Επιπλέον, προέβλεπε την ίδρυση Μεταπτυχιακών Σχολών και την κατάρτιση εσωτερικών κανονισμών στα ΑΕΙ. Τέλος, προέβλεπε την αξιολόγηση των διδασκόντων από τους φοιτητές. (Ρόκος, 2003). Επιπλέον, χαρακτηριστικό στοιχείο όλου του νομοθετικού πλαισίου των τελευταίων ετών (π.χ. Ν.4009/2011) είναι η τάση για σύγκλιση με τις κατευθύνσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή με τους κανόνες της αγοράς, στο πλαίσιο της δημιουργίας του ενιαίου χώρου της Ευρωπαϊκής Ανώτατης Εκπαίδευσης.

Σε αυτή λοιπόν την κατεύθυνση καλούνται τα ελληνικά Α.Ε.Ι. να αντιμετωπίσουν αφενός τις νέες προκλήσεις του ανταγωνιστικού πανεπιστημιακού περιβάλλοντος τόσο σε εθνικό όσο και διεθνές επίπεδο και αφετέρου να εξακολουθήσουν να συμβάλουν στην ανάπτυξη ως

ιδιαίτερος αναπτυξιακός πόλος. Επιπλέον, ελλοχεύει ο κίνδυνος τα Α.Ε.Ι. ακολουθώντας την σύγχρονη Ιδεοληψία της αναδιάρθρωσης των Α.Ε.Ι. σύμφωνα μόνο με τις ανάγκες της αγοράς να απολέσουν το Δημόσιο χαρακτήρα τους. (Λαδιάς, 2005)

Συνοψίζοντας, οι λόγοι που συνηγορούν υπέρ της σκοπιμότητας λειτουργίας Α.Ε.Ι. σε μια περιφέρεια είναι πολλοί. Ενδεικτικά, μπορούμε να τους ταξινομήσουμε ως εξής: Πρώτον, τα Α.Ε.Ι. μπορούν να αποτελέσουν πόλο οικονομικής ανάπτυξης και επιπλέον να ενισχύσουν περιοχές που απειλούνται ή αντιμετωπίζουν ήδη πληθυσμιακή συρρίκνωση. Αυτό γιατί συγκρατείται ο νέος σε ηλικία πληθυσμός και θωρακίζεται κατά κάποιο τρόπο η περιφέρεια από την ελκτική δύναμη που ασκεί η Αττική. Δεύτερον, η ανάπτυξη των ερευνητικών κέντρων, όπως είναι και τα Α.Ε.Ι., δημιουργούν τις προϋποθέσεις προκειμένου να δημιουργηθεί η "κρίσιμη μάζα" για την ανάπτυξη της καινοτομίας και της έρευνας. Τρίτον, κινητοποιούν τις τοπικές επιχειρηματικές δυνάμεις όχι μόνο επειδή τα ΑΕΙ αποτελούν ισχυρό οικονομικό φορέα επένδυσης και απασχόλησης αλλά παράλληλα αποτελούν πηγή πληροφόρησης για τις εθνικές και παγκόσμιες οικονομικές εξελίξεις. Τέλος, συμβάλλουν στον εκσυγχρονισμό της Περιφερειακής Διοίκησης και τοπικής.

Κλείνοντας, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ο αναπτυξιακός ρόλος των Α.Ε.Ι. για να επιτευχθεί είναι προϋποθέτει τις εξασφάλιση των απαραίτητων οικονομικών πόρων, την αποτελεσματικότερη χρήση των πόρων αυτών καθώς επίσης και τη διαφύλαξη της αυτονομίας τους.

Βιβλιογραφία

Ξένη

1. Bleaney, Michael F., Binks, Martin R., Greenaway, David, Reed, Geoffrey V. and Whynes, David K., 'What does a University add to its local economy?', Applied Economics, 24: 3, 305-311, 1992.
2. Bonner, E. R., 'The Economic Impact of a University on Its Local Community', Journal of the American Planning Association, 34: 5, 339-343, 1968.
3. Botsaris C. E, Genitsaropoulos C.D. "Regional Higher Institutes and their Contribution to the Local Economic Development: A Case Study of Greek Public Tertiary Education Institutes", Archives of Economic History Vol. XXIV, No.1, January – June 2012, pp: 7-26. ISSN: 11108-7005 (Print). Athens, 2012.
4. Bramwell A., Wolfe D., 'Universities and regional economic development: The entrepreneurial University of Waterloo' Research policy 37 (2008) 1175-1187.
5. Breznits S.M., 'Improving or Impairing? Following Transfer Changes at the University of Cambridge', Regional Studies, 45:4, 463-478, 2011.
6. Charles, David., 'Universities and Territorial Development: Reshaping the Regional Role of UK Universities', Local Economy, 2003, VOL. 18, NO. 1, 7–20, 2003.
7. Fritsch M., Slavtchev V., "Universities and Innovations in Space, Industry and Innovation", 14:2, 201-218, 2007.
8. Glasson, J., "The widening local and regional development impacts of the modern universities- A tale of two cities (and North-South perspectives)". Local Economy 18: 51-64, 2003.
9. Gunasekara, C., "The generative and developmental roles of Universities in regional innovation systems", Science and public policy, 33 (2), 137-150, 2006.
10. Labrianidis L., "The Greek University Stranded in the Policy of Establishing Regional Universities" European Planning Studies, 18:12, 2009-2026, 2010.
11. Lazzeretti L and Tavoletti E., "Higher Education Excellence and Local Economic Development: The case of the Entrepreneurial University of Twente" European Planning Studies, 13: 3, 475-493, 2005.

12. Lewis, J. A., "Assessing the impact of a polytechnic, Wolverhampton, on the local community", *Urban Studies*, 25, pp. 53–61, 1988.
13. Liou, K. T., 'Regional and local economic development issues in the United States' *International Journal of Public Administration*, 23: 9, 1531-1539, 2000.
14. Ponds R, Oort F & Frenken K., "Innovation, spillovers and university-industry collaboration: an extended knowledge production function approach" *Journal of Economic Geography*, 1-25, 2009.
15. Smith, H. L., 'Knowledge Organizations and Local Economic Development: The Cases of Oxford and Grenoble' *Regional Studies*, 37: 9, 899-909, 2003.
16. Shrolec M., 'A Multilevel Approach to Geography of Innovation' *Regional Studies*, 44: 9, 1207-1220, 2010.
17. Varga, A., "Local Academic Knowledge Transfers and the Concentration of Economic Activity". *Journal of Regional Science*, vol. 40, pp 289-309, 2000.
18. Wardle P. "The economic impact of four large universities on the Canterbury District Economy". Canterbury City Council. 2001.

Ελληνική

1. Ασπράγκας Ν., "Η κοινωνικοποίηση της Επιστημονικής Έρευνας και η Ιδιωτικοποίηση των Αποτελεσμάτων της". 5ο Συνέδριο ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π "Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο". Μέτσοβο, 27-30 Σεπτεμβρίου 2007 .
2. Γενιτσαρόπουλος Χ., Μπότσαρης Χ., Λαδιάς Χ., «Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα και Οικονομική Περιφερειακή Ανάπτυξη. Μελέτη περίπτωσης για το Νομό Φθιώτιδας». 17ο Επιστημονικό Συνέδριο του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων, "Το μέλλον του Αναπτυξιακού και Χωροταξικού Σχεδιασμού της Ελλάδας". 25 Φεβρουαρίου 2012, Δελφοί, Κείμενα Συνεδρίου, σ.σ.333-344, 2012.
3. Γενιτσαρόπουλος Χ., Μπότσαρης Χ., Λαδιάς Χ., «Η Παρουσία των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΑΕΙ) στην Ελληνική Περιφέρεια και οι Γραμμικές Συσχετίσεις τους με Οικονομικούς Δείκτες. Η Σημασία του Μεγέθους της Τοπικής Οικονομίας». Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης, Τόμος II, Νο 1, σ.σ. 13-29, 2011.
4. Γιώτη -Παπαδάκη Ο., "Η εκπαίδευση ως μοχλός ενίσχυσης της αναπτυξιακής διαδικασίας". Επιστημονικά Κείμενα Α' Συνεδρίου: "Το Πανεπιστήμιο στη Λιβαδειά και η Συμβολή του στην Οικονομική Ανάπτυξη της Ευρύτερης Περιοχής". Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων, 2005.
5. Γιώτη-Παπαδάκη Ο., "Εισαγωγή στην Οικονομική Γεωγραφία". Εκδόσεις Κριτική. Αθήνα, 2011.
6. Θεολόγου Κ., "Η μεταφορά γνώσης ως Κοινωνική Αλληλεπίδραση". 5ο Συνέδριο ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π "Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο". Μέτσοβο, 27-30 Σεπτεμβρίου 2007.
7. Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και πολιτικών επιστημών. Μελέτη ίδρυσης Πανεπιστημίου Στερεάς Ελλάδας. Ιούλιος 1998, Αθήνα.
8. Καλιαμπάκος Δ., "Προς ένα νέο Πανεπιστήμιο. Αλλά ποιο; 5ο Συνέδριο ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π "Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο". Μέτσοβο, 27-30 Σεπτεμβρίου 2007 .
9. Κοκκίνου Α., "Περιφερειακή Αποτελεσματικότητα και Καινοτομία: Μια δυναμική ανάλυση". Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης. Τόμος I (1), Δεκέμβριος 2010, σ.σ. 61-80.
10. Κόνσολας Ν., "Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική". Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης 1997.

- 11.Λαδιάς Χ, "Πανεπιστήμιο και Ανάπτυξη". Επιστημονικά Κείμενα Α' Συνεδρίου: "Το Πανεπιστήμιο στη Λιβαδειά και η Συμβολή του στην Οικονομική Ανάπτυξη της Ευρύτερης Περιοχής". Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων, 2005.
- 12.Λιοδάκης Γ., "Η ανάγκη και οι τρόποι διεύρυνσης του Δημόσιου Χαρακτήρα της Παιδείας και της Έρευνας". 5ο Συνέδριο ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π "Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο". Μέτσοβο, 27-30 Σεπτεμβρίου 2007 .
- 13.Μπότσαρης Χ., Γενιτσαρόπουλος Χ., Λαδιάς Χ., «Η αξιολόγηση της συμβολής των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΑΕΙ) στην οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής περιφέρειας την περίοδο 2000-2003 με τη μέθοδο του πειραματικού σχεδιασμού», 17ο Επιστημονικό Συνέδριο του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων, "Το μέλλον του Αναπτυξιακού και Χωροταξικού Σχεδιασμού της Ελλάδας". 25 Φεβρουαρίου 2012, Δελφοί, Κείμενα Συνεδρίου, σ.σ.45-56.
- 14.Πάκος θ., "Πανεπιστήμιο και Ανάπτυξη" 5ο Συνέδριο ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π "Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο". Μέτσοβο, 27-30 Σεπτεμβρίου 2007.
- 15.Πολύζος Σ., "Περιφερειακή Ανάπτυξη". Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2011.
- 16.Ρόκος Δ., "Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο". 5ο Συνέδριο ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π "Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο". Μέτσοβο, 27-30 Σεπτεμβρίου 2007.
- 17.Ρόκος Δ., "Νόμος πλαίσιο 1268/82 για την ανώτατη παιδεία", Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2003.
- 18.Ρόκος, Δ., "Αλλαγή στην Παιδεία. Παιδεία για την Αλλαγή", Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1981.
- 19.Ρόκος Δ., "Το Δημόσιο Πανεπιστήμιο στα χρόνια της ασυδοσίας .Αντιστάσεις και κερκόπορτες". Πρακτικά συνεδρίου, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriane/syneddria/syneddria4/praktika/rokos.htm>, 2003
- 20.Σιάνου-Κύργιου Ε., "Πολιτικές και Πρακτικές για τη Μεταρρύθμιση του Ελληνικού Πανεπιστημίου". 5ο Συνέδριο ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π "Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο". Μέτσοβο, 27-30 Σεπτεμβρίου 2007.
- 21.Σταματίου Ελ., Λαδιάς Χρ., "Σύνδεση Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης και Παραγωγής- Πανεπιστήμιο, Τοπική και Περιφερειακή Ανάπτυξη της Ηπείρου". 5ο Συνέδριο ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π "Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το χθες στο αύριο". Μέτσοβο, 27-30 Σεπτεμβρίου 2007.
- 22.Σταματίου Ε., "Η επιλογή χωροθέτησης Πανεπιστημίου ως παράγοντας αστικής ανάπτυξης και περιφερειακής ανάπτυξης. Η περίπτωση της Λιβαδειάς". Επιστημονικά Κείμενα Α' Συνεδρίου: "Το Πανεπιστήμιο στη Λιβαδειά και η Συμβολή του στην Οικονομική Ανάπτυξη της Ευρύτερης Περιοχής". Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων, 2005.
- 23.Φατούρος Δ., "Δημόσιο Ημερολόγιο. Μια πολιτική για την Εκπαίδευση", Εκδόσεις Καστανιώτη, 1994.

ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Γεώργιος Μ. ΚΟΡΡΕΣ

Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
gkorres@hol.gr
gkorres@geo.aegean.gr

Περίληψη

Η σημερινή οικονομική κρίση έχει επηρεάσει σημαντικά το επίπεδο ανισότητας και φτώχειας, στα περισσότερα κράτη μέλη της Ευρωζώνης και ιδιαίτερα στις περιοχές του Νότου. Ενδεικτικά υπολογίζεται ότι πριν από την οικονομική, που ξεκίνησε το 2008 στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, περίπου 85 εκατομμύρια άνθρωποι ήταν κάτω από το όριο της φτώχειας. Μετά από δύο χρόνια, λόγω της οικονομικής κρίσης, ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν κάτω από το όριο αυξήθηκε συνολικά σε 115 εκατομμύρια ανθρώπους. Σήμερα υπολογίζεται ότι άνω του 8% των Ευρωπαίων πολιτών ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας. Οι κατηγορίες ανθρώπων που άμεσα επηρεάστηκαν περισσότερο από την κρίση είναι οι πλέον «ευαίσθητες και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες», όπως για παράδειγμα οι άνεργοι, οι άνθρωποι με ειδικές ανάγκες, οι μετανάστες και οι μονογονεϊκές οικογένειες. Το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί να εξετάσει και να αναλύσει διαχρονικά και δια-συγκριτικά την εξέλιξη της φτώχειας και ανισότητας, με ιδιαίτερη έμφαση στην Ελληνική οικονομία. Πιο συγκεκριμένα, το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί την καταγραφή και την παρουσίαση του προβλήματος της ανισοκατανομής και της φτώχειας. Επίσης επιχειρεί να παρουσιαστούν και να καταγραφούν τα αποτελέσματα και οι επιπτώσεις στην συνοχή και σύγκλιση της οικονομίας.

Λέξεις Κλειδιά: Φτώχεια, Ανισοκατανομή, Ισότητα, Ανάπτυξη, Ε.Ε., Ελληνική Οικονομία, Σύγκλιση, Συνοχή

1. Εισαγωγή

Το συγκεκριμένο άρθρο εξετάζει το θέμα της “ανισοκατανομής”. Συχνά χρησιμοποιούμε τον όρο “ανισοκατανομή”, όταν εξετάζουμε θέματα σχετικά με την άνιση κατανομή των ευκαιριών, των ταλέντων, των κερδών, του εισοδήματος, του πλούτου, της κατανάλωσης, του ελεύθερου χρόνου, της τύχης κλπ. Επίσης συχνά χρησιμοποιούμε την ορολογία από ορισμένες σχετικές μεταβλητές, όπως του “εισοδήματος” και του “πλούτου” σαν να πρόκειται για το ίδιο θέμα. Εν’ τούτοις μια λεπτομερή περιγραφή και ανάπτυξη του θέματος της “ανισοκατανομής”, θα πρέπει να διακρίνει και να αναλύσει την πολυδιάστατη φύση και όλες τις πλευρές του όρου της “ανισοκατανομής”.

Η έρευνα για την κατανομή των οικογενειακών εισοδημάτων αρχίζει να επικεντρώνει το ενδιαφέρον της οικονομικής έρευνας από την εποχή στις αρχές του 1960. Ενώ οι διακλαδικές συγκριτικές μελέτες μεταξύ των διαφόρων χωρών επικεντρώνονται στο μέσο εισόδημα και χρησιμοποιούνται ευρέως για να μετρούν τις διαφορές στα επίπεδα ζωής μεταξύ αυτών των διαφόρων κρατών, οι διαφορές αυτές είχαν επικεντρωθεί στην τυπική είτε στην μέσο οικογένεια. Τα δεδομένα από τα σχετικά βιοτικά επίπεδα της ζωής των ανθρώπων στην κατανομή μπορούν να μας δώσουν μια πληρέστερη εικόνα για τις διαφορές και την ανισοκατανομή μεταξύ των διαφόρων κρατών. Τα δεδομένα για τις διακρατικές συγκρίσεις προέρχονται από το Luxembourg Income Study (LIS), καθώς επίσης και από τον Ο.Ο.Σ.Α., ενώ τα δεδομένα για τις διαχρονικές συγκρίσεις προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ. Οι περισσότεροι ερευνητές ενδιαφέρονται όχι μονάχα το εάν αυξήθηκε είτε μειώθηκε η ανισοκατανομή, αλλά και για τις αιτίες και τις πιθανές επιπτώσεις.

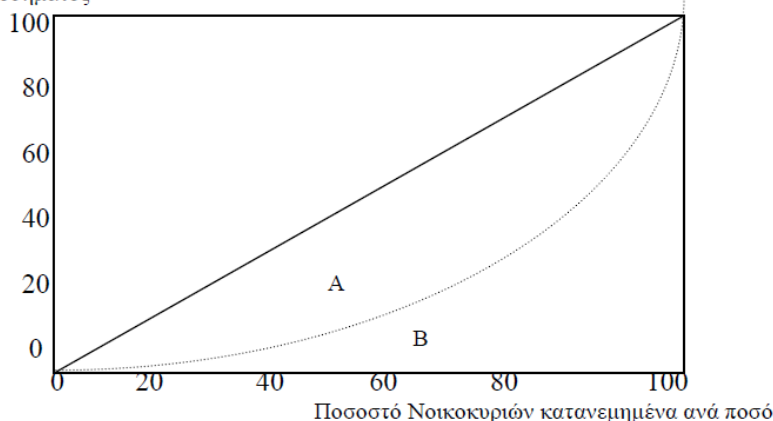
Στον άρθρο θα ασχοληθούμε με την επισκόπηση των βασικών θεωριών που προσεγγίζουν και αφορούν την ανισοκατανομή και την φτώχεια. Η προσπάθεια μας θα επικεντρωθεί σε μια συγκριτική ανάλυση του φαινομένου της ανισοκατανομής στην ΕΕ και στην Ελλάδα.

2. Δείκτες και Μεγέθη της Φτώχειας και της Ανισοκατανομής

Αρχικά ο δείκτης που προσδιορίζει την εθνική ανάπτυξη της ευημερίας και του εισοδήματος είναι το Α.Ε.Π. (Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν). Πολλοί έχουν ασκήσει κριτική για την αδυναμία του Α.Ε.Π. (Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος) να μας δώσει μια ένδειξη για το πώς διανέμεται πραγματικά το εθνικό εισόδημα και ποιος ωφελείται περισσότερο από την αύξηση της παραγωγής. Περαιτέρω χρησιμοποιούνται διάφορα βάρη (ή άλλως συντελεστές σταθμικής) για κάθε εισοδηματική ομάδα ανάλογα τα σχετικά μερίδια τους στο εθνικό εισόδημα. Αντί την χρησιμοποίηση του απλού ρυθμού αύξησης του Α.Ε.Π. (Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος) με βάση τα “διανεμητικά μερίδια” μπορούμε να κατασκευάσουμε ένα συντελεστή κοινωνικής ευημερίας με “ίσα βάρη” είτε ακόμη “σταθμισμένο με βάση την φτώχεια” (Montak Ahluwalia, 1976).

Ένας συνηθισμένος τρόπος για να αναλύσουμε τα στατιστικά δεδομένα του προσωπικού εισοδήματος είναι να κατασκευάσουμε την γνωστή καμπύλη του Lorenz, όπου φανερώνει την πραγματική “ποσοτική σχέση” ανάμεσα στο ποσοστό των αποδεκτών εισοδήματος και στο ποσοστό του συνολικού εισοδήματος κατά την διάρκεια του χρόνου. Η καμπύλη του Lorenz οφείλει το όνομα της στον Αμερικανό στατιστικόλόγο Conrad Lorenz (1905) που επινόησε ένα βολικό σχήμα για να δείξει την σχέση ανάμεσα στις ομάδες του πληθυσμού και τα αντίστοιχα εισοδηματικά τους μερίδια (συνήθως εκφρασμένα σε ποσοστά). Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε στο Διάγραμμα 1, η διαγώνιος στο σχήμα της καμπύλης του Lorenz απεικονίζει “την τέλεια ισότητα” για την διανομή του εισοδήματος, ενώ όσο απομακρύνεται η καμπύλη του Lorenz από την διαγώνιο τόσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός ανισότητας στην διανομή του εισοδήματος. Ένα επίσης εναλλακτικό μέτρο το οποίο μας δίνει τον βαθμό ανισότητας του εθνικού εισοδήματος σε μια χώρα είναι ο συντελεστής Gini.

Μερίδιο Συνολικού Εισοδήματος

Διάγραμμα 1: Η Καμπύλη Lorenz

“Ο συντελεστής Gini” (ή άλλως “ο λόγος συγκέντρωσης του Gini”) εκφράζει τον λόγο της επιφάνειας που ορίζεται από την διαγώνιο και την καμπύλη του Lorenz.

Στο Διάγραμμα 1, ο συντελεστής του Gini ορίζεται ως η αναλογία μεταξύ της περιοχής A (που αντιπροσωπεύει την περιοχή μεταξύ της καμπύλης Lorenz και της γραμμής της τέλει ισότητας) και της περιοχής B. Ο “συντελεστής του Gini” είναι συνολικά ένα μέτρο ανισότητας και μπορεί να κυμαίνεται από το μηδέν (τέλεια ισότητα) μέχρι την μονάδα (τέλεια ανελαστικότητα). Περαιτέρω, πρέπει να αναφερθούμε και σε ένα σύγχρονο δείκτη για την ανθρώπινη φτώχεια: τον Δείκτη Ανθρώπινης Φτώχειας (*Human Poverty Index, HPI*), που είναι ένας «σύνθετος» δείκτης που μετρά τις ακόλουθες τρεις διαστάσεις: την μακροβιότητα, την γνώση και το βιοτικό επίπεδο.

Ένα άλλο επίσης συνηθισμένο μέτρο για την διανομή του εισοδήματος που χρησιμοποιούν οι οικονομολόγοι για την διανομή του εισοδήματος είναι η “λειτουργική διανομή ή κατά διανεμητικό μερίδιο των παραγωγικών συντελεστών” που προσπαθεί να

εξηγήσει το μερίδιο του συνολικού εθνικού εισοδήματος που παίρνει κάθε συντελεστής της παραγωγής. Το «απόλυτο όριο της φτώχειας» μπορεί να ορισθεί από τον αριθμό των κατοίκων που ζουν με εισόδημα μικρότερο από ένα «προσδιορισμένο κατώτατο διεθνές όριο φτώχειας». Περαιτέρω, πολλές μελέτες προτείνουν την ανάλυση των ατομικών κερδών είτε του διαθέσιμου και του οικογενειακού εισοδήματος για την εξέταση της ανισοκατανομής του εισοδήματος.

3. Κέρδη, Διαθέσιμο Εισόδημα και Ανισοκατανομή

Υπάρχει ένα μεγάλο ενδιαφέρον από τους μελετητές και τους ερευνητές για τις εθνικές και τις διεθνείς διαφορές στην ανισοκατανομή των κερδών και των εισοδημάτων. Συνοψίζοντας ορισμένους από τους ορισμούς και τα συμπεράσματα των μελετών αυτών μπορούμε να αναφέρουμε τα ακόλουθα:

A. Κέρδη:

Υπάρχουν αρκετά μεγάλες διαφορές μεταξύ των σύγχρονων κρατών αναφορικά με το επίπεδο ανισοκατανομής των κερδών αναφορικά και για τους άνδρες και για τις γυναίκες. Συνήθως τα “κέρδη” (earnings) χρησιμοποιούνται συνώνυμα με τα εισοδήματα από μισθούς και ημερομίσθια. Μπορούμε να θεωρήσουμε ως “κέρδη” τους μισθούς, και τα ημερομίσθια όλων των ειδών μαζί με μια αναλογία του επιχειρηματικού εισοδήματος (που συμπεριλαμβάνει το εισόδημα από τις επιχειρήσεις, τις γεωργικές εργασίες κλπ). Οι χώρες με “κεντρικό σύστημα μισθών και διαπραγματεύσεων” (centralized wage bargaining), όπως για παράδειγμα η Σουηδία και η Γερμανία, όπου παρατηρείται μεγαλύτερη ισοκατανομή απ’ ότι στις χώρες με χαλαρότερο “κεντρικό σύστημα μισθών και διαπραγματεύσεων”. Όλες οι βιομηχανικές χώρες, (με εξαιρέσεις την Γερμανία και την Ιταλία), επιδεικνύουν μια αύξηση στην ανισοκατανομή των μισθών μεταξύ των ανδρών.

B. Εισόδημα (Διαθέσιμο):

Το διαθέσιμο εισόδημα ιδανικά θα πρέπει να μετράται σε μια βάση μετά την φορολόγηση και τις μεταβιβάσεις (και πιο συγκεκριμένα από την πραγματική κατανάλωση με συν ή πλην την καθαρά περιουσία). Υπάρχει μια σοβαρή απόκλιση μεταξύ στην ανισοκατανομή του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών μεταξύ των κυριοτέρων κρατών μελών του Ο.Ο.Σ.Α., με την μεγαλύτερη ανισότητα στις Ηνωμένες Πολιτείες και την μικρότερη στις Βόρειες Ευρωπαϊκές χώρες. Το μετά από την φορολογία και τις μεταβιβάσεις διαθέσιμο εισόδημα είναι περισσότερο ισοκαταμεμημένο απ’ ότι το εισόδημα της αγοράς, ενώ υπάρχει άμεση συσχέτιση μεταξύ του εισοδήματος από τις δημόσιες μεταβιβάσεις και της ανισότητας του διαθέσιμου εισοδήματος.

Γ. Πλούτος:

Μεταξύ των υπολοίπων συστατικών που συμπεριλαμβάνονται στο εισόδημα είναι τα εργασιακά κέρδη και το εισόδημα που δημιουργείται από τον πλούτο. Ο πλούτος ορίζεται σαν την καθαρή αξία του νοικοκυριού που προέρχεται αμφοτέρωθεν από το απόθεμα των οικονομιών του παλαιότερου εισοδήματος και επίσης προέρχεται από τις πηγές εισοδήματος του κεφαλαίου («κεφαλαιουχικό εισόδημα»), την αξία των οικονομικών και εμπορευμάτων περιουσιακών στοιχείων (απαλλαγμένο από τις διάφορες οφειλές και χρέη). Περαιτέρω, με δεδομένο ότι το «εργασιακό εισόδημα» και το «κεφαλαιουχικό εισόδημα» είναι τέλεια υποκατάστατα σχετικά με την αγοραστική δύναμη τους. Ο «πλούτος» διαμορφώνει ένα σημαντικό ρόλο στην απόφαση της προσφοράς εργασίας και κατά συνέπεια στον καθορισμό του “εργασιακού εισοδήματος”.

4. Το πρόβλημα της Φτώχειας και Ανισοκατανομής: Μια Συγκριτική Ανάλυση

Οι συγκριτικές μελέτες μεταξύ των διαφόρων κρατών δύναται να διαφέρουν ανάλογα τις πηγές και την χρησιμοποίηση των δεδομένων, καθώς επίσης ανάλογα με τη χρήση των βασικών μεταβλητών που παρουσιάζονται. Πρέπει να επισημανθεί ότι τα δεδομένα από όλες τις χώρες δεν είναι συγκρίσιμα μεταξύ τους, ενώ συχνά γίνεται χρησιμοποίηση δεδομένων από διαφορετικές πηγές. Ακόμη και εκείνες οι έρευνες και οι μελέτες που βασίζονται στα

δεδομένα των απογραφών υπολογίζεται ότι καλύπτουν περίπου το 90 % του συνολικού εθνικού εισοδήματος των χωρών αυτών. Τέλος οι περισσότερες μελέτες που διερευνούν συγκριτικά την ανισοκατανομή και τις διαφορές μεταξύ των διαφόρων κρατών επικεντρώνονται κυρίως στις «τάσεις» (trends) και όχι στα «επίπεδα» (levels) εισοδημάτων με αποτέλεσμα να έχουμε έλλειψη στατιστικών δεδομένων για διακρατικές συγκρίσεις. Ο Πίνακας 1 παραθέτει μια συνοπτική εικόνα για τις μεταβολές στην ανισότητα των κερδών, όπου συμπεριλαμβάνει δέκα χώρες για τις οποίες έχουμε πληροφορίες για την τάση της γενικής ανισότητας στα κέρδη της εκπαίδευσης (είτε της απασχόλησης) και της επαγγελματικής εμπειρίας καθώς επίσης και τις τάσεις της ανισότητας στις ομάδες για την εκπαίδευση και την επαγγελματική εμπειρία.

Πίνακας 1: Μεταβολές στην ανισότητα των κερδών στις Βιομηχανικές χώρες

Χώρες/Συγγραφείς	Έτη	Γενική ανισοκατανομή κερδών	Κέρδη-από εμπειρία	Κέρδη-από εκπαίδευση είτε απασχόληση	Κέρδη ανισοκατανομής μέσα στις ομάδες
Αυστραλία Borland (1992) Gottschalk & Joyce (1995) Gregory (1993)	1981-1989 1981-1985 1976-1990	+ ++ +++	++ +++	ανάμικτα -	++ +++
Καναδάς Blackburn & Blom (1994) Gottschalk & Joyce (1995)	1979-1987 1981-1987	++ ++	++ ++	- +	+++ ++
Φιλανδία Erickson & Jantti (1994) Gottschalk & Joyce (1995)	1980-1990 1987-1991	0 +	0 -	0 -	0 0
Γαλλία: Katz, Loveman, Blanchflower (1995) Gottschalk & Joyce (1995)	1976-1987 1979-1984	+ ++	+ +++	0 -	ανάμικτα +
Γερμανία: Abraham-Houseman (1995)	1983-1988	0	0	0	
Ισραήλ Gottschalk & Joyce (1995)	1979-1986	+	+++	++	0
Ιταλία Errickson & Ichino (1995)	1978-1987	0	0	0	-
Ιαπωνία: Katz, Loveman, Blanchflower (1995)	1974-1990	+	ανάμικτα	+	
Ολλανδία: Hartog, Osterbeek, (1992) Gottschalk & Joyce (1995)	1979-1989 1983-1987	0 +	0 +++	- -	+ +
Σουηδία Edin & Holmund (1995) Gottschalk & Joyce (1995)	1984-1991 1981-1987	++ +	+ -	++ +++	+++ +++
Ην.Βασίλειο: Katz, Blanchflower (1995) Gottschalk & Joyce (1995)	1979-1990 1979-1986	+++ +++	++ +++	++ +++	+++ +++

Πηγή: Διάφορες μελέτες (βλέπε ονόματα στην πρώτη στήλη σε κάθε κράτος). Επίσης ανδομοσιεύθηκε στο άρθρο των Gottschalk Peter και Smeeding Timothy, "Gross national comparisons of earnings and income inequality", (Journal of Economic Literature, Volume XXXV, June 1997).

Σημείωση: +++ σημαίνει αύξηση στην ανισότητα τουλάχιστον κατά 80 τοις εκατό όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες.

++ σημαίνει αύξηση στην ανισότητα 50 τοις εκατό όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες.

+ σημαίνει αύξηση στην ανισότητα από 10 μέχρι 50 τοις εκατό όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες.

0 σημαίνει αύξηση στην ανισότητα από -10 μέχρι +10 τοις εκατό όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες.

- σημαίνει μείωση στην ανισότητα μεγαλύτερη από -10 τοις εκατό όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι οι ανισότητες αυτές ποικίλουν αρκετά στον πληθυσμό που καλύπτουν τα δεδομένα στατιστικά στοιχεία. Ο συγκεκριμένος Πίνακας παρουσιάζει την απόλυτη μεταβολή της ανισοκατανομής για κάθε χώρα και μετράται σαν ένα ποσοστό της απόλυτης μεταβολής της ανισοκατανομής στις Ηνωμένες Πολιτείες. Για παράδειγμα, στην στήλη (3) ++ για τον Καναδά πιστοποιεί ότι η αύξηση της γενικής ανισότητας για τον Καναδά ήταν 50 προς 80 τοις εκατό όσο στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Τις χώρες του Πίνακα 1 μπορούμε να τις κατατάξουμε σε τέσσερις γενικές ομάδες: η πρώτη ομάδα αποτελείται από τις χώρες που αντιμετώπισαν μια παρόμοια εμπειρία όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες (η ομάδα αυτή περιλαμβάνει μονάχα την Αγγλία). Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από τις χώρες που αντιμετώπισαν μια ραγδαία αύξηση στην ανισοκατανομή, αλλά μικρότερη απ' ό,τι οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Αγγλία (στην ομάδα αυτή συμπεριλαμβάνονται ο Καναδάς, η Αυστραλία και το Ισραήλ). Την τρίτη ομάδα αποτελούν οι χώρες της Γαλλίας, Ιαπωνίας, Ολλανδίας, Σουηδίας και Φιλανδίας με μια θετική αλλά μικρότερη μεταβολή στην ανισοκατανομή των κερδών.

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της ΕΕ, το φαινόμενο της φτώχειας είναι πιο έντονο στην Μεγάλη Βρετανία, όπου 13,4 εκατομμύρια άνθρωποι (το 22% του πληθυσμού), ζουν κάτω από το όριο της. Στην Βουλγαρία και την Ρουμανία αντίστοιχα τα ποσοστά φτώχειας είναι 46.2% και 43.1%. Στο άλλο άκρο βρίσκονται η Τσεχική Δημοκρατία με 14%, η Ολλανδία με 15.1% και η Σουηδία με 15.9%. Η Ελλάδα το 2011 κατείχε την 3η θέση όσο αναφορά την φτώχεια στην ευρωπαϊκή ένωση, με ποσοστό φτώχειας 31%, ενώ ο μέσος όρος της ήταν 24.3%.

Σήμερα, οι χώρες με τα υψηλότερα επίπεδα ανισοκατανομής του παραγόμενου πλούτου είναι οι εξής : Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία. Τα τελευταία διαθέσιμα δεδομένα της Eurostat φανερώνουν ότι άνω του 25% των κατοίκων του Νότου βρίσκονται στο κατώφλι της φτώχειας ή του κοινωνικού αποκλεισμού. Ακόμα χειρότερη είναι η κατάσταση στις χώρες των Βαλκανίων και της Βαλτικής όπου τα αντίστοιχα μεγέθη ξεπερνούν το 30% ενώ στη Βουλγαρία φτάνουν το 49%.

Στο Διάγραμμα 2 παρατηρούμε το ποσοστό φτώχειας (σε Εισοδήματα και Γραμμή Φτώχειας αντίστοιχα) για τα κράτη μέλη της ΕΕ.

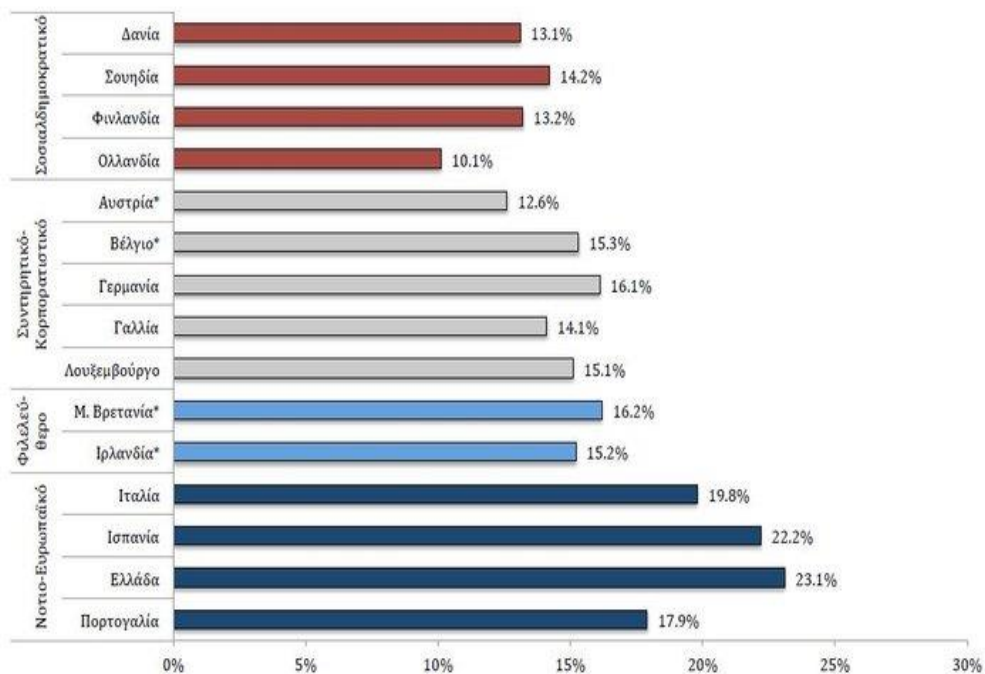
Στον Πίνακα 2 παρατηρούμε τα επίπεδα ανισοκατανομής εισοδήματος διαχρονικά για την Ελληνική οικονομία με βάση δύο βασικούς δείκτες.

Ο Συντελεστής Gini αντιστοιχεί στην μέτρηση ανισότητας κατανομής του εισοδήματος στον πληθυσμό, όπου όσο προσεγγίζει το 1 φανερώνει την πλήρη ανισότητα, δηλαδή ότι λιγότεροι κατέχουν το εισόδημα μιας χώρας. Ο συμπληρωματικός δείκτης ανισότητας S80/S20, όπου παρουσιάζει το μερίδιο του εισοδήματος που έχει το 20% του πλουσιότερου πληθυσμού προς το εισόδημα του φτωχότερου 20% του πληθυσμού μιας χώρας.

Στην Ελλάδα η κατάσταση παρουσιάζεται επίσης δραματική, όπου το ποσοστό των φτωχών νοικοκυριών ανέρχεται στο 24%, δηλαδή περίπου 2.200.000 φτωχοί σε 872.000 νοικοκυριά συνολικά. Υπολογίζεται ότι το 10% των πιο φτωχών νοικοκυριών μοιράζεται το 2% του συνολικού καθαρού εισοδήματος, από την άλλη πλευρά το 10% των πλουσιότερων νοικοκυριών διαθέτει το 27% του καθαρού εισοδήματος, ενώ άνω 24% του πληθυσμού διαβίει κάτω από το όριο της φτώχειας.

Διάγραμμα 2: Ποσοστό Φτώχειας (σε Εισοδήματα και Γραμμή Φτώχειας) στην ΕΕ

Ποσοστό (%) φτώχειας, ΕΕ-15, εισοδήματα 2011*

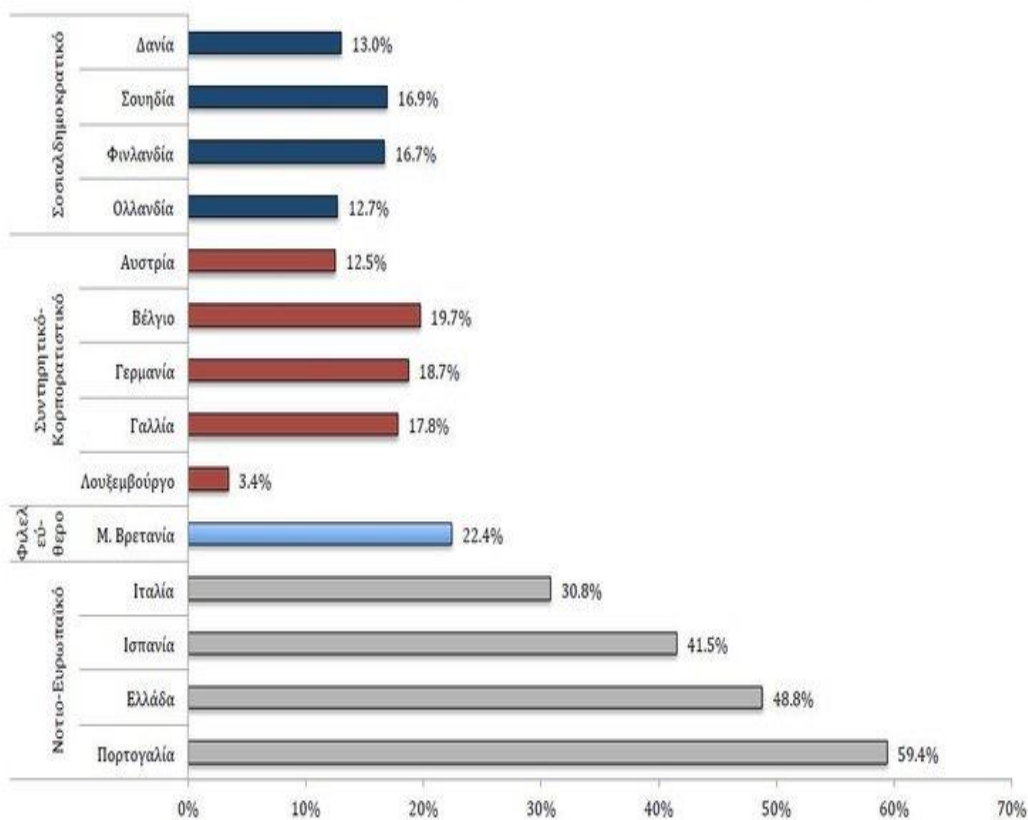

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση 11/2013)

*Εισοδήματα 2010 (Αυστρία, Βέλγιο, Μ. Βρετανία και Ιρλανδία)

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ ΙΝΕ/ΓΣΕΕ

Ποσοστό (%) φτώχειας σύμφωνα με τη γραμμή φτώχειας της Δανίας, ΕΕ-15, εισοδήματα 2011

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση 11/2013)

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ ΙΝΕ/ΓΣΕΕ

Πίνακας 2: Δείκτες Ανισοκατανομής για την Ελληνική Οικονομία

Έτος	Gini	S80/S20
1960	0,340	5,32
1961	0,348	5,63
1962	0,352	5,93
1863	0,312	5,32
1964	0,316	5,47
1965	0,314	5,44
1966	0,335	6,29
1967	0,337	6,43
1968	0,306	5,88
1969	0,302	5,69
1970	0,332	7,35
1971	0,327	7,20
1972	0,315	7,04
1973	0,318	7,33
1974	0,321	7,43
1975	0,310	7,66
1976	0,314	7,22
1977	0,326	7,27
1978	0,330	7,13
1979	0,393	8,55
1980	0,399	8,36
1981	0,393	8,77
1982	0,393	9,60
1983	0,375	9,90
1984	0,363	9,91
1985	0,356	9,82
1986	0,327	9,49
1987	0,328	9,41
1988	0,330	9,15
1989	0,393	10,65
1990	0,306	12,59
1991	0,341	11,36
1992	0,347	12,44
1993	0,422	12,79
1994	0,420	12,86
1995	0,432	18,81
1996	0,425	18,70
1997	0,429	22,57
1998	0,495	22,40
1999	0,499	22,35
2000	0,499	23,01
2001	0,492	21,09
2002	0,520	19,75
2003	0,524	19,52
2004	0,518	20,26
2005	0,530	24,60
2006	0,521	20,27
2007	0,520	19,19
2008	0,516	18,93
2009	0,522	19,37

Πηγή: Eurostat

Η απόσταση ανάμεσα στους πλουσίους και τους φτωχούς στην Ελλάδα συνεχώς αυξάνεται, καθώς οι πρώτοι είτε διατηρούν είτε αυξάνουν τα εισοδήματά τους, εν αντιθέσει με τους δευτέρους των οποίων τα εισοδήματα γίνονται συνεχώς μειούμενα. Δηλαδή η

«ψαλίδα» ανισότητας διευρύνεται συνεχώς μεταξύ πλουσίων και φτωχών. Υπολογίζεται ότι οι φτωχοί έχασαν τα 2/3 του συνολικού εισοδήματός τους, εν αντιθέσει με τους πλούσιους που το αύξησαν. Βασική αιτία για αυτό θεωρείται η οικονομική κρίση και το χαμηλό επίπεδο της εθνικής αποταμίευσης, ιδιαίτερα τα τελευταία δέκα έτη.

5. Συμπεράσματα

Ιδιαίτερα σημαντικά για την κοινωνική ανάπτυξη και τον κοινωνικό σχεδιασμό της χώρας θεωρούνται η ισοκατανομή του εισοδήματος και η καταπολέμηση των φαινομένων της φτώχειας. Πολλές χώρες, όπως για παράδειγμα οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Αγγλία, αντιμετωπίζουν την τελευταία δεκαετία εντονότερα το φαινόμενο της ανισοκατανομής του εισοδήματος και των κερδών, καθώς επίσης και της αύξησης του ποσοστού της φτώχειας. Η Ελλάδα βρίσκεται στις υψηλότερες θέσεις μεταξύ των στατιστικών στοιχείων και των δεικτών που μετρούν την φτώχεια στα Ευρωπαϊκά κράτη μέλη. Το πρόβλημα της φτώχειας στην Ελλάδα είναι αρκετά σοβαρό και επηρεάζει περίπου το ένα τέταρτο του πληθυσμού. Η γραμμή φτώχειας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αρκετά υψηλή, αλλά υιοθετώντας και την χαμηλότερη γραμμή της φτώχειας είναι αρκετά σαφές ότι η φτώχεια εξακολουθεί να παραμένει σοβαρό πρόβλημα για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Το πρόβλημα της φτώχειας πρέπει να αντιμετωπισθεί συνολικά τόσο από κοινωνική, όσο και από οικονομική άποψη. Ιδιαίτερα πρέπει να αντιμετωπισθούν και ορισμένες κατηγορίες ατόμων με χαμηλά εισοδήματα και οικονομικούς πόρους και οι οποίοι δεν δύναται να εργασθούν για να αυξήσουν τα εισοδήματά τους, όπως για παράδειγμα οι συνταξιούχοι.

Θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι μιλώντας για οικονομική και περιφερειακή ανάπτυξη και περαιτέρω για κοινωνική ευημερία, θα πρέπει κατ' αρχάς να μειωθούν οι υπάρχουσες ανισότητες μεταξύ των διαφόρων ομάδων και ιδιαίτερα μεταξύ των περιφερειών. Ιδιαίτερα, κρίνεται αναγκαία η ύπαρξη και ανάπτυξη ενός «κράτους πρόνοιας», που θα πρέπει να ακολουθήσει περισσότερο πρακτικές και πιο αποτελεσματικές πολιτικές για να μπορέσει να βοηθήσει και να στηρίξει τα άτομα των χαμηλών και των μεσαίων εισοδημάτων, που αποτελούν τον μοχλό του εργατικού δυναμικού της χώρας, έτσι ώστε να μπορέσει να πετύχει τον στόχο της περιφερειακής και οικονομικής ανάπτυξης, της σύγκλισης και συνοχής της κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

1. Aghion P., Caroli E., and Garcia-Penalosa C. (1999) “Inequality and Economic Growth: The Perspective of the New Growth Theories”, Journal of Economic Literature, volume XXXVII, Number 4, December, pp. 1615-1660.
2. Ahluwalia, M. (1976) “Inequality, Poverty and Development”, Journal of Development Economics, vol. 6, pp.307-342.
3. Atkinson, A. B., (1987) ‘On the Measurement of Poverty’, Econometrica. Vol. 55,
4. Atkinson, A .B. and J. Micklewright, (1992) Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income, Cambridge University Press.
6. Boltvinik Julio (1997): Poverty Measurement Methods—An Overview, United Nations publications
7. Desai, Meghnad (1994), ‘Poverty and Capability: Toward an Empirically Implementable Measure, Frontera Norte, Biannual Publication El Colegio de la
8. Eurostat: Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
9. INE/ΓΣΕΕ: Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
- 10.Κορρές Γ. & Χιόνης Δ. (2009) «Ελληνική Οικονομία: Ανάλυση Βασικών Μακροοικονομικών Μεγεθών», εκδόσεις Σταμούλης, Αθήνα
- 11.Kuznets Simon (1955) “Economic Growth and Income Inequality”, American Economic Review, vol. 45, pp.1-28.
- 12.Sen, Amartya K., Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation, Clarendon Press, Oxford, U.K., 1981.
- 13.United Nations Development Programme (UNDP), Human Development Reports 2012.
- 14.World Bank (2011), World Indicators (Washington, D.C.: World Bank).
- 15.World Bank (2011), World Development Report, Washington, D.C.

ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΣΕ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΎΦΕΣΗΣ - Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΤΑΥΓΕΤΟΥ

Χρυσαΐδα – Αλίκη ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού,
Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών, Ε.Μ.Π.
xrap@survey.ntua.gr

Αναστασία ΣΤΡΑΤΗΓΕΑ

Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού,
Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών, Ε.Μ.Π.
stratige@central.ntua.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εστιάζει στο σχεδιασμό της ολοκληρωμένης ανάπτυξης μιας προβληματικής ορεινής περιοχής της χώρας, που περιλαμβάνει τον ορεινό όγκο του Ταυγέτου και τους ορεινούς και ημιορεινούς οικισμούς που βρίσκονται σε αυτόν, υπό τις συνθήκες που έχει δημιουργήσει η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών. Η στρατηγική για την ανάπτυξη της εν λόγω σχεδιαστικής περιφέρειας στηρίζεται στην ολοκληρωμένη αξιοποίηση των φυσικών και πολιτιστικών της πόρων, με έμφαση στην ‘ποιότητα’ και την ‘εξωστρέφεια’. Η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται, θεωρεί ιδιαίτερα σημαντική την εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στη διαδικασία σχεδιασμού και τη δημιουργία ευρύτερων συναινέσεων στο πρότυπο μελλοντικής ανάπτυξης της περιοχής τους. Για το σκοπό αυτό, η έμφαση της εργασίας δίνεται στην ‘επικοινωνία’ των σχεδιαζόμενων παρεμβάσεων, διερευνώντας και αξιοποιώντας κατάλληλες μεθόδους και τεχνικές γεωοπτικοποίησης, καθώς και μέσα επικοινωνίας του ‘προϊόντος’ του σχεδιασμού για την αποτελεσματικότερη εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στη διαδικασία του συμμετοχικού σχεδιασμού. Η εργασία έχει την ακόλουθη δομή: στην πρώτη ενότητα γίνεται η περιγραφή του στόχου που τίθεται για την ανάπτυξη της περιοχής μελέτης. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται. Στην τρίτη ενότητα, περιγράφεται η υφιστάμενη κατάσταση της περιοχής και εντοπίζονται τα πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα, ευκαιρίες και απειλές που αυτή αντιμετωπίζει στην παρούσα οικονομική συγκυρία. Στην τέταρτη ενότητα δομούνται εναλλακτικά σενάρια μελλοντικής ανάπτυξης της περιοχής και, μέσα από τη διερεύνηση εργαλείων οπτικοποίησης και επικοινωνίας των σεναρίων αυτών, επιλέγονται και αξιοποιούνται τα πλέον κατάλληλα για τη γεωοπτικοποίηση των προτεινόμενων χωρικών παρεμβάσεων και την αποτελεσματικότερη επικοινωνία τους προς τους αποδέκτες του σχεδιασμού. Τέλος, στην πέμπτη ενότητα παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της εργασίας.

Λέξεις-κλειδιά: *Ολοκληρωμένη ανάπτυξη ορεινών περιοχών, χωρικός σχεδιασμός, σενάρια, οπτικοποίηση, συμμετοχικός σχεδιασμός, ορεινός όγκος Ταυγέτου*

Εισαγωγή

Οι ορεινές περιοχές συνιστούν τα τελευταία χρόνια ένα πολύ σημαντικό πεδίο έρευνας για μία σειρά από λόγους, οι οποίοι σχετίζονται κυρίως με την ορθή διαχείριση και αξιοποίηση των πόρων τους για την επίτευξη της κοινωνικής και οικονομικής συνοχής και την περιβαλλοντική τους προστασία. Η ανάπτυξη των ορεινών περιοχών προϋποθέτει την υιοθέτηση μίας διεπιστημονικής προσέγγισης, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η κατανόηση του δυναμικού περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα ο σχεδιασμός και καθορίζονται οι στρατηγικές για τη μελλοντική ανάπτυξη των περιοχών αυτών, λαμβάνοντας υπόψη τις αλλαγές που επηρεάζουν τους τρεις βασικούς πυλώνες ανάπτυξης, το περιβάλλον, την κοινωνία και την οικονομία (Lundstrom και άλλοι, 2007).

Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα οι ορεινές περιοχές εντοπίζονται στην έντονη περιφερειακότητα, την άνιση πρόσβαση σε δίκτυα υποδομών και δίκτυα γνώσης και καινοτομίας, την πληθυσμιακή συρρίκνωση, την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος που προκαλούν κυρίως οι ανθρώπινες δραστηριότητες και, ως εκ τούτου, το περιορισμένο ενδιαφέρον για τη χωροθέτηση δραστηριοτήτων που θα μπορούσαν να τονώσουν την τοπική οικονομία. Ακόμη, όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες, σημαντικά αναμένονται να είναι τα προβλήματα που θα αντιμετωπίσουν οι ορεινές περιοχές εξ αιτίας του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, οι ενδείξεις του οποίου εμφανίζονται ταχύτερα και εντονότερα σε ζώνες με μεγάλα υψόμετρα και έντονο ανάγλυφο (Becker και Bugmann 1999, Scott 2003).

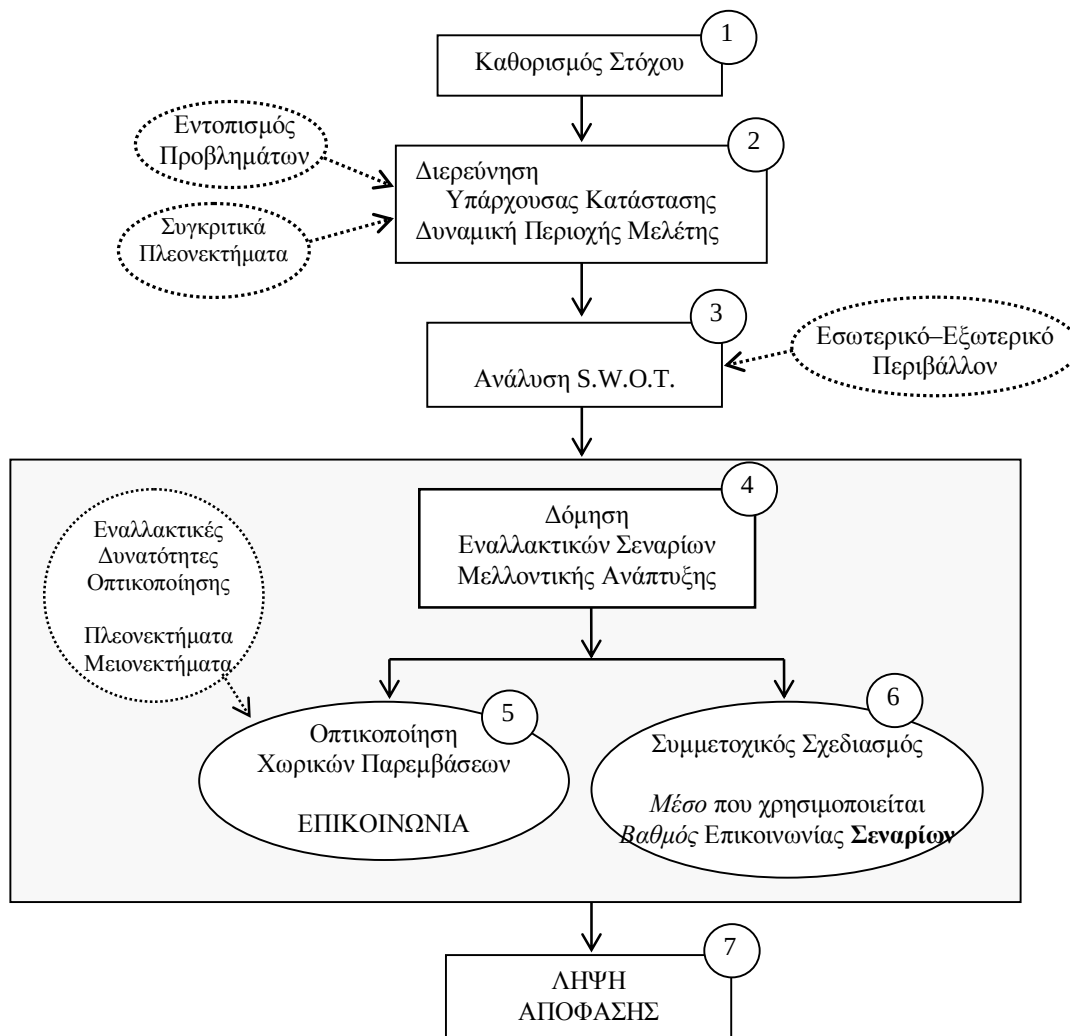
Η ήπια αξιοποίηση των πόρων που διαθέτουν οι ορεινές περιοχές, μέσα από την ολοκληρωμένη θεώρηση αυτών και το σχεδιασμό καινοτόμων παρεμβάσεων σε συνεργασία με τις τοπικές κοινωνίες, μπορεί να διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, τη διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητας των περιοχών αυτών, την ενίσχυση της εξωστρέφειας και την άρση των περιορισμών που δυσχεραίνουν την ανάπτυξή τους. Οι ορεινές περιοχές διαθέτουν έναν ιδιαίτερος αξιόλογο φυσικό και πολιτιστικό πλούτο, η αξιοποίηση του οποίου θα μπορούσε να αποτελέσει το 'όχημα' για τη μελλοντική ανάπτυξή τους. Η δε ανάπτυξή τους αποτελεί κρίσιμο παράγοντα, καθώς σύμφωνα με τους Becker και Bugmann (1999), οι περιοχές αυτές παράγουν ένα σύνολο αγαθών και υπηρεσιών που είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την κοινωνική και οικονομική συνοχή και την περιβαλλοντική προστασία όχι μόνο των ίδιων, αλλά και των ευρύτερων χωρικών ενότητων που τις περιβάλλουν. Στα παραγόμενα προϊόντα και τις υπηρεσίες συγκαταλέγονται τα τοπικά προϊόντα διατροφής, τα δασικά προϊόντα, τα ορυκτά, κ.λπ., ενώ είναι σημαντική η συμβολή των ορεινών περιοχών στην προστασία των εδαφών από τη διάβρωση, την προστασία από πλημμυρικά φαινόμενα και κατολισθήσεις, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας, κ.λπ. (MacDonald και άλλοι 2000, Scott 2003).

Η παρούσα εργασία εστιάζει το ενδιαφέρον της σε μία ορεινή χωρική ενότητα του Ελλαδικού χώρου, την περιοχή του Ταυγέτου, με σκοπό την επίτευξη *αναπτυξιακών στόχων*. Η επιδίωξη των στόχων αυτών επιχειρείται μέσα από τη σχεδιαστική προσέγγιση που υιοθετείται, η οποία αποβλέπει στην ήπια αξιοποίηση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων του ορεινού αυτού όγκου και των οικισμών του, μέσα από τη δόμηση δύο εναλλακτικών σεναρίων μελλοντικής ανάπτυξης, στηριγμένων στα συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιοχής, αλλά και στις εξελίξεις, τις ευκαιρίες και τους κινδύνους που απορρέουν από το εξωτερικό περιβάλλον. Για την επίτευξη των αναπτυξιακών στόχων σε ένα ιδιαίτερα αβέβαιο περιβάλλον, κρίσιμο παράγοντα αποτελεί η δημιουργία 'οράματος' και η δέσμευση των τοπικών κοινωνιών στην επίτευξή του. Για το σκοπό αυτό, η έμφαση της εργασίας δίνεται σε μεθόδους και εργαλεία οπτικοποίησης των προτεινόμενων σχεδιαστικών παρεμβάσεων και στην επικοινωνία τους για τη δημιουργία ευρύτερων συναινέσεων στις τοπικές κοινωνίες. Στο πλαίσιο αυτό, η εργασία επιχειρεί να ενσωματώσει στη μεθοδολογική της προσέγγιση συμμετοχικές διαδικασίες, αξιοποιώντας μεθόδους οπτικοποίησης των προτεινόμενων χωρικών παρεμβάσεων, καθώς και αποτελεσματικές μεθόδους επικοινωνίας αυτών, ως 'εργαλεία' που συμβάλλουν στην απόκτηση πληροφορίας από τις τοπικές κοινωνίες με σκοπό τη βελτίωση του 'προϊόντος' του σχεδιασμού, έτσι ώστε να ενσωματώνει σε αυτό τις ιδιαιτερότητες και τα οράματα της τοπικής κοινωνίας.

Μεθοδολογική Προσέγγιση

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται στην παρούσα εργασία. Στόχος αυτής είναι αφενός μεν η δόμηση εναλλακτικών σεναρίων μελλοντικής ανάπτυξης του ορεινού όγκου του Ταυγέτου, στηριγμένων στο ενδογενές δυναμικό της περιοχής, αφετέρου δε η κατάλληλη επικοινωνία των σεναρίων αυτών προς την τοπική κοινωνία, μέσα από την οπτικοποίηση των προτεινόμενων χωρικών παρεμβάσεων, έτσι ώστε τα σενάρια αυτά να βελτιωθούν περαιτέρω, αξιοποιώντας τις απόψεις της τοπικής κοινωνίας. Τα επιμέρους στάδια της μεθοδολογικής προσέγγισης παρουσιάζονται στο Σχήμα 1.

Σχήμα 1: Μεθοδολογική προσέγγιση

Το *πρώτο στάδιο* της μεθοδολογικής προσέγγισης αναφέρεται στον καθορισμό του σχεδιαστικού στόχου για τη συγκεκριμένη ορεινή χωρική ενότητα. Ο *στόχος* που τίθεται, αφορά στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη της περιοχής, μέσα από την ήπια αξιοποίηση των φυσικών και πολιτιστικών της πόρων. Το *δεύτερο στάδιο* αφορά στη διερεύνηση της υπάρχουσας κατάστασης και της δυναμικής του υπό μελέτη χωρικού συστήματος. Η μελέτη της υπάρχουσας κατάστασης συμβάλλει στον εντοπισμό των προβλημάτων της περιοχής και την καταγραφή των συγκριτικών της πλεονεκτημάτων. Επιπλέον, αναλύεται η δομή του υπό μελέτη χωρικού συστήματος, μέσα από τη μελέτη των επιμέρους στοιχείων του και των σχέσεων αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών. Στο *τρίτο στάδιο* εντοπίζονται τα 'δυνατά' σημεία και οι 'αδυναμίες' του εσωτερικού περιβάλλοντος της περιοχής μελέτης, καθώς και οι 'ευκαιρίες' και οι 'απειλές' που προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον και την επηρεάζουν (π.χ. οικονομική κρίση, κλιματική αλλαγή, πρότυπα παραγωγής – κατανάλωσης), με την εφαρμογή μίας S.W.O.T. ανάλυσης (Γιαουτζή και Στρατηγέα, 2011). Το *τέταρτο στάδιο* περιλαμβάνει τη δόμηση εναλλακτικών σεναρίων για τη μελλοντική ανάπτυξη της υπό μελέτη περιοχής. Τα εναλλακτικά σενάρια μελλοντικής ανάπτυξης και χωρικής ολοκλήρωσης της περιοχής που δομούνται στο στάδιο αυτό, παρουσιάζουν επιθυμητές μελλοντικές 'εικόνες' για το υπό μελέτη σύστημα. Σύμφωνα με τους Robinson (1990), Schoemaker (1995), Godet (2001), Lindgren και Bandhold (2003), Γιαουτζή και Στρατηγέα (2011) και άλλους, η δόμηση των εναλλακτικών σεναρίων οδηγεί στην αποτελεσματικότερη διαχείριση και ολοκλήρωση της διαθέσιμης πληροφορίας για τη δημιουργία ενός περιορισμένου αριθμού συνεκτικών μελλοντικών εικόνων, που αποτελούν 'αφηγηματικές ιστορίες', μέσα από τις οποίες περιγράφεται η εξέλιξη της περιοχής μελέτης υπό το φως διαφορετικών κάθε φορά εξελίξεων του εξωτερικού περιβάλλοντος. Το *πέμπτο*

και το *έκτο στάδιο* αφορούν στην αποτελεσματικότερη επικοινωνία των σεναρίων που δομούνται προς την τοπική κοινωνία, στο πλαίσιο της συμμετοχικής σχεδιαστικής προσέγγισης που υιοθετεί η παρούσα εργασία. Η δημιουργία ενός *‘καναλιού επικοινωνίας’* και αλληλεπίδρασης της σχεδιαστικής ομάδας και των διαφόρων ομάδων της τοπικής κοινωνίας, έτσι ώστε να είναι δυνατή η συλλογή των απόψεων των ομάδων αυτών σε σχέση με το *‘προϊόν’* του σχεδιασμού, θέτει δύο σημαντικά ζητήματα:

- Το πρώτο ζήτημα αφορά στην *οπτικοποίηση των χωρικών παρεμβάσεων* που προτείνονται σε κάθε σενάριο. Στο πλαίσιο αυτό, διερευνώνται οι διαθέσιμες εναλλακτικές επιλογές οπτικοποίησης και τα εργαλεία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για το σκοπό αυτό, έτσι ώστε να είναι δυνατή, με έναν εύληπτο και επικοινωνιακά αποτελεσματικό τρόπο, η επικοινωνία των σχεδιαζόμενων παρεμβάσεων προς την τοπική κοινωνία.
- Το δεύτερο ζήτημα αφορά στο *‘μέσο’* με το οποίο οι προτεινόμενες χωρικές παρεμβάσεις μπορούν να επικοινωνηθούν προς την τοπική κοινωνία, όπου διερευνώνται οι δυνατότητες *εναλλακτικών μέσων επικοινωνίας* που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ευρύτερη δυνατή αλληλεπίδραση του σχεδιαστή με τα κέντρα λήψης αποφάσεων και την τοπική κοινωνία, στο πλαίσιο του συμμετοχικού σχεδιασμού. Ο στόχος στην περίπτωση αυτή είναι η ενσωμάτωση των απόψεων των κέντρων λήψης αποφάσεων και της τοπικής κοινωνίας στο *‘προϊόν’* του σχεδιασμού, μέσα από τη διασφάλιση της δυνατότητας *‘ανατροφοδότησης’* (feedback process) του σχεδιασμού (σεναρίων) για τη βελτίωση του παραγόμενου *‘προϊόντος’* και την καλύτερη προσαρμογή του στις ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνικής, οικονομικής και φυσικής πραγματικότητας.

Τέλος, στο *έβδομο στάδιο* της διαδικασίας, και με βάση τα αποτελέσματα των δύο προηγούμενων σταδίων, γίνονται συγκεκριμένες *επιλογές* σχετικά με τον τρόπο οπτικοποίησης των παρεμβάσεων του σχεδιασμού και το μέσο που επιλέγεται για την επικοινωνία των σεναρίων προς τις τοπικές κοινωνίες της περιοχής μελέτης. Με τον τρόπο αυτό, καθίσταται δυνατή η επικοινωνία του *‘προϊόντος’* της παρούσας εργασίας (σεναρία μελλοντικής ανάπτυξης του ορεινού όγκου) και η περαιτέρω βελτίωσή του, *σε επόμενη φάση*, με βάση τα *‘οράματα’* και τις απόψεις της τοπικής κοινωνίας.

Περιγραφή της Υπάρχουσας Κατάστασης

Στην παρούσα ενότητα, παρουσιάζεται η υπάρχουσα κατάσταση της περιοχής μελέτης και διερευνώνται τα προβλήματα που αντιμετωπίζει, καθώς και οι προοπτικές ανάπτυξής της.

Το υπό μελέτη χωρικό σύστημα περιλαμβάνει τον ορεινό όγκο του Ταυγέτου και τους ορεινούς και ημιορεινούς οικισμούς που βρίσκονται σε αυτόν. Ο ορεινός όγκος του Ταυγέτου εκτείνεται κατά μήκος τριών νομών (Αρκαδίας, Λακωνίας και Μεσσηνίας), έχει έκταση 2.500 km², μήκος 115 km και μέγιστο υψόμετρο 2.407 m. Αποτελείται από τέσσερα βασικά τμήματα, το βόρειο τμήμα (προς τη Μεγαλόπολη), το μεσο-ανατολικό τμήμα (προς τη Σπάρτη), το δυτικό τμήμα (Μεσσηνιακό τμήμα) και το νότιο τμήμα, που εκτείνεται στη χερσόνησο της Μάνης και καταλήγει στο ακρωτήριο Ταίναρο (Γεωργιακάκης και άλλοι, 2011).

Ο Ταυγέτος χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερα αξιόλογο περιβάλλον, πλούσιο σε φυσικούς πόρους, ενώ αρκετά τμήματα της οροσειράς έχουν χαρακτηριστεί ως προστατευόμενες περιοχές από την εθνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία (περιοχές NATURA, Ζώνες Ειδικής Προστασίας) (Χάρτης 1α). Πολυάριθμες πηγές, δάση, κοιλάδες, μικρά ποτάμια, σπήλαια, φαράγγια με αξιόλογα οικοσυστήματα συνθέτουν την εικόνα της περιοχής, ενώ πλούσια είναι η χλωρίδα και η πανίδα με πολλά ενδημικά είδη, αρκετά από τα οποία διαβιούν αποκλειστικά στην περιοχή αυτή. Η ποικιλία της χλωρίδας συμβάλλει στη δημιουργία ενός πολυσύνθετου φυσικού τοπίου, η εικόνα του οποίου μεταβάλλεται ανάλογα με το υψόμετρο. Το κλίμα στις χαμηλότερες περιοχές του Ταυγέτου είναι μεσογειακό, με ξηρά καλοκαίρια και ήπιους χειμώνες. Στη μεσαία ζώνη χαρακτηρίζεται από συχνές βροχοπτώσεις, χιόνια, χαμηλές θερμοκρασίες το χειμώνα και δροσερά καλοκαίρια, ενώ πάνω από τα 1800 m είναι ηπειρωτικό.

Η περιοχή διαθέτει επίσης αξιόλογους πολιτιστικούς πόρους (Χάρτης 1β). Αρχαιολογικές διαδρομές, βυζαντινές εκκλησίες και μοναστήρια, πέτρινα γεφύρια, παραδοσιακοί οικισμοί και μανιάτικοι πύργοι, παλιοί αλευρόμυλοι, και παραδοσιακοί νερόμυλοι συνιστούν τα βασικά πολιτιστικά στοιχεία της. Το πολιτιστικό της προφίλ συμπληρώνουν μικρά μουσεία και αρχαιολογικοί χώροι, που βρίσκονται εντός ή σε μικρή απόσταση από τους οικισμούς του Ταυγέτου.

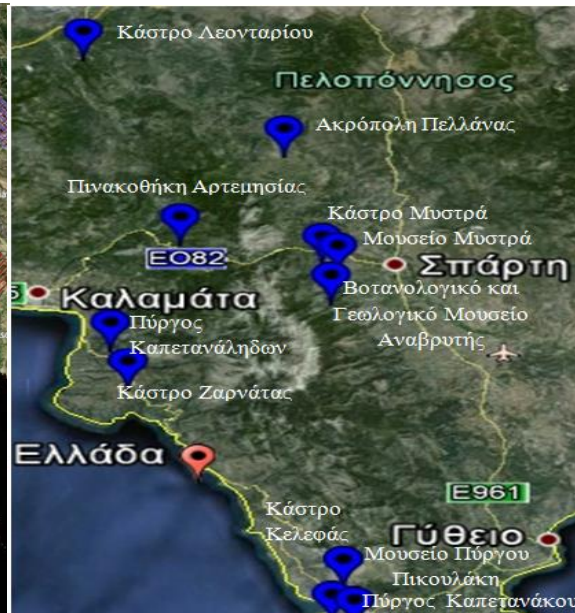
Χάρτης 1α: Ταυγέτος – Περιοχές NATURA

Πηγή: Natura 2000 Viewer

(natura2000.eea.europa.eu)

Χάρτης 1β: Ταυγέτος – Κύριοι πολιτιστικοί πόροι

Πηγή: Google Earth – Επεξεργασία μελετητή

Οι οικισμοί που βρίσκονται στον ορεινό όγκο του Ταυγέτου ανήκουν σε πέντε συνολικά καλλικρατικούς δήμους, το δήμο Μεγαλόπολης (Αρκαδία), το δήμο Σπάρτης (Λακωνία), το δήμο Ανατολικής Μάνης (Λακωνία), το δήμο Καλαμάτας (Μεσσηνία) και το δήμο Δυτικής Μάνης (Μεσσηνία). Οι δημοτικές ενότητες στις οποίες ανήκουν διοικητικά οι οικισμοί του Ταυγέτου ανά νομό και καλλικρατικό δήμο παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1: Διοικητική διάρθρωση οικισμών ανά νομό, δήμο και δημοτική ενότητα

Νομός	Καλλικρατικός Δήμος	Δημοτική Ενότητα
Αρκαδίας	Μεγαλόπολης	Φαισσίας
		Μεγαλόπολης
Λακωνίας	Σπάρτης	Πελλάνας
		Φάριδος
		Μυστράς
	Ανατολικής Μάνης	Γυθείου
		Ανατ. Μάνης
		Οιτύλου
Μεσσηνίας	Καλαμάτας	Σμόνους
		Καλαμάτας
		Αρφαρών
	Δυτικής Μάνης	Θουρίας
		Αβίας
		Λεύκτρου

Πηγή: Google Earth – geodata.gov.gr – Επεξεργασία μελετητή

Σε όλη σχεδόν την έκταση του ορεινού όγκου του Ταυγέτου, με εξαίρεση τις περιοχές με πολύ μεγάλο υψόμετρο, βρίσκονται χωροθετημένα χωριά και οικισμοί, τα περισσότερα από τα οποία κατοικούνται και κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Οι ορεινοί οικισμοί του Ταυγέτου αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της *περιφερειακότητας*, καθώς λόγω του γεωγραφικού αναγλύφου, ορισμένοι από αυτούς είναι αρκετά απομακρυσμένοι από τα αστικά κέντρα των νομών Λακωνίας, Μεσσηνίας και Αρκαδίας, με αποτέλεσμα να υπάρχουν δυσκολίες προσβασιμότητας σε δίκτυα και υποδομές. Το πρόβλημα είναι ηπιότερο όσον αφορά στους ημιορεινούς οικισμούς. Οι οικισμοί συνδέονται μεταξύ τους και με τα αστικά κέντρα των νομών μέσω του οδικού δικτύου, το οποίο παρουσιάζει την τυπική εικόνα ορεινού οδικού δικτύου, με απότομες κλίσεις και αρκετά τμήματα όπου, λόγω του περιορισμένου πλάτους του οδοστρώματος, δυσχεραίνεται η ομαλή κυκλοφορία.

Οι ορεινοί οικισμοί του Ταυγέτου έχουν υποστεί τα τελευταία χρόνια πληθυσμιακή συρρίκνωση, κυρίως λόγω της εγκατάλειψής τους από το νεανικό πληθυσμό. Το πρόβλημα είναι λιγότερο έντονο στους ημιορεινούς οικισμούς, λόγω της εγγύτητάς τους με τα αστικά κέντρα των νομών. Οι κύριες δραστηριότητες των κατοίκων αφορούν κατά βάση στον πρωτογενή τομέα παραγωγής, τη μεταποίηση αγροτικών προϊόντων και τον τουρισμό, ο οποίος εμφανίζει δυναμική πορεία τα τελευταία χρόνια. Με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 2011, ο μόνιμος πληθυσμός της περιοχής ανέρχεται στους 18.854 κατοίκους. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται ο πληθυσμός των ορεινών και ημιορεινών οικισμών του Ταυγέτου ανά δημοτική ενότητα των αντίστοιχων καλλικρατικών δήμων.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής που αφορούν στο μόνιμο πληθυσμό, οι κάτοικοι των οικισμών του Ταυγέτου ανέρχονταν το 2001 στους 22.433, ενώ το 2011 στους 18.854, σημειώνοντας μείωση της τάξης του 16% (3.579 κάτοικοι). Αποτέλεσμα της μείωσης αυτής, είναι η πληθυσμιακή συρρίκνωση των οικισμών του Ταυγέτου και ως εκ τούτου η σταδιακή εγκατάλειψη των εν λόγω περιοχών.

Πίνακας 2: Μόνιμος πληθυσμός οικισμών Ταυγέτου ανά δημοτική ενότητα

Νομός	Καλλικρατικός Δήμος	Δημοτική Ενότητα	Μόνιμος Πληθυσμός (2011)	Μόνιμος Πληθυσμός Οικισμών Ταυγέτου (κατά προσέγγιση) (2001) (Καποδιστριακός Δήμος)	Μεταβολή Μόνιμου Πληθυσμού (%) 2001-2011
Αρκαδίας	Μεγαλόπολης	Φαλαισίας	2.065	2.120	- 2,6
		Μεγαλόπολη ς	854	1032	- 17,2
Λακωνίας	Σπάρτης	Μυστρά	1.493	1.675	- 10,9
		Πελλάνας	2.339	2.707	- 13,6
		Φάριδος	2.844	3.749	- 24,1
	Ανατολικής Μάνης	Γυθείου	492	720	- 31,7
		Ανατ. Μάνης	204	416	- 51,0
		Οιτύλου	2.096	2.155	- 2,7
		Σμόνους	1.098	1.259	- 12,8
Μεσσηνίας	Καλαμάτας	Καλαμάτας	1.066	1.490	- 28,5
		Αρφαρών	368	546	- 32,6
		Θουρίας	374	700	- 46,6
	Δυτικής Μάνης	Αβίας	1.657	1.849	- 10,4
		Λεύκτρου	1.904	2.015	- 5,5
ΣΥΝΟΛΟ			18.854	22.433	- 16,0

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή (statistics.gr) - Απογραφές 2011, 2001

Η *τοπική οικονομία* των ορεινών και ημιορεινών οικισμών του Ταυγέτου στηρίζεται κυρίως στον πρωτογενή τομέα παραγωγής (γεωργία-κτηνοτροφία). Τα βασικά αγροτικά

προϊόντα που παράγονται στην περιοχή είναι οι ελιές και γενικότερα τα προϊόντα ελαιοπαραγωγής, τα οπωροκηπευτικά, τα προϊόντα αμπελοκαλλιέργειας και τα εσπεριδοειδή. Βασική δραστηριότητα αρκετών κατοίκων της περιοχής είναι επίσης η μελισσοκομία. Τα τελευταία χρόνια, σε περιοχές με χαμηλότερο υψόμετρο, έχουν αναπτυχθεί οι βιολογικές καλλιέργειες. Όσον αφορά στην κτηνοτροφία, τα βασικά είδη που εκτρέφονται είναι τα αιγοπρόβατα, ενώ έχει αρχίσει να αναπτύσσεται και η βιολογική κτηνοτροφία. Στην περιοχή αναπτύσσεται επίσης μεταποιητική δραστηριότητα, η οποία συνδέεται με την επεξεργασία, τη μεταποίηση και την τυποποίηση αγροτικών προϊόντων. Σε αρκετές ορεινές περιοχές του Ταυγέτου αναπτύσσονται τουριστικές δραστηριότητες, οι οποίες ακολουθούν ένα ήπιο πρότυπο ανάπτυξης, χωρίς επιβαρυντικές παρεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον. Οι διαθέσιμοι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι προσφέρονται για την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Ο Ταυγέτος διαθέτει ένα σύγχρονο ορειβατικό καταφύγιο, τουριστικό περίπτερο και ένα αναρριχητικό πάρκο. Παράλληλα, υπάρχουν αρκετά σηματοδοτημένα μονοπάτια, ορεινές διαδρομές για πεζοπορία και σημασμένες ορεινές ποδηλατικές διαδρομές. Εντός των ορίων της περιοχής μελέτης βρίσκεται το διεθνές ορειβατικό μονοπάτι E4 και το εθνικό μονοπάτι E32.

Όσον αφορά στον ενεργειακό τομέα, σύμφωνα με το Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ), υπάρχουν περιοχές του Ταυγέτου με μέση και σχετικά υψηλή ταχύτητα ανέμου, κυρίως στα νότια τμήματά του και σε μεγάλα υψόμετρα. Όμως δεν ανήκουν στις Περιοχές Αιολικής Προτεραιότητας (ΠΑΠ) για τη χωροθέτηση αιολικών πάρκων, εκτός από κάποιες περιοχές της Μάνης. Υπάρχουν ωστόσο αιτήσεις με άδεια παραγωγής για τη χωροθέτηση αιολικών πάρκων. Ακόμη, στα όρια Λακωνίας/Μεσσηνίας υπάρχουν δύο υδροηλεκτρικοί σταθμοί σε λειτουργία (2.3 MW) και τέσσερις με άδεια παραγωγής (1 MW) (Ασημακόπουλος, 2007). Επίσης υπάρχει δυνατότητα αξιοποίησης της παραγόμενης από τον αγροτικό τομέα αλλά και της δασικής βιομάζας. Σημειώνεται ότι το μεγαλύτερο μέρος των ενεργειακών αναγκών της περιοχής καλύπτεται από συμβατικές πηγές ενέργειας.

Ανάλυση S.W.O.T.

Στην ενότητα αυτή, παρουσιάζεται η ανάλυση S.W.O.T. της περιοχής μελέτης, όπου διερευνώνται τα πλεονεκτήματα και οι αδυναμίες της, στοιχεία που αφορούν στο εσωτερικό της περιβάλλον, καθώς επίσης οι απειλές και οι ευκαιρίες που προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον και παίζουν καθοριστικό ρόλο στη μελλοντική ανάπτυξη της (Πίνακας 3).

Από την ανάλυση αυτή διαφαίνεται ότι η περιοχή έχει σημαντικά πλεονεκτήματα που μπορεί να αξιοποιήσει για την τόνωση της αναπτυξιακής της πορείας, αλλά και ένα σημαντικό αριθμό αδυναμιών, που σχετίζονται κυρίως με την πληθυσμιακή συρρίκνωση, αλλά και την περιορισμένη πρόσβαση σε δίκτυα και υποδομές. Επιπλέον, σημαντικές είναι οι νέες ευκαιρίες που προσφέρονται στην περιοχή μελέτης από τις εξελίξεις του εξωτερικού περιβάλλοντος, τόσο για το παραγωγικό όσο και για το πληθυσμιακό πρότυπο εξέλιξης αυτής, αλλά και οι απειλές που συνδέονται κυρίως με τους οικονομικούς περιορισμούς που θέτει η οικονομική κρίση (περιορισμένες επενδύσεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα), αλλά και την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις που αυτή μπορεί επιφέρει στις παραγωγικές δυνατότητες της μελετούμενης ορεινής περιοχής.

Δόμηση Εναλλακτικών Σεναρίων Μελλοντικής Ανάπτυξης Ορεινού Όγκου Ταυγέτου

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται δύο σενάρια μελλοντικής ανάπτυξης του ορεινού συμπλέγματος του Ταυγέτου. Για τη δόμηση των σεναρίων εφαρμόζεται η προσέγγιση του 'backasting', η οποία επιδιώκει τη δόμηση *επιθυμητών μελλοντικών εικόνων* της περιοχής μελέτης, σε ένα περιβάλλον το οποίο χαρακτηρίζεται από μεγάλη αβεβαιότητα και πολυπλοκότητα. Σύμφωνα με τον Dreborg (1996), ένα σενάριο η δόμηση του οποίου στηρίζεται στην τεχνική 'backasting', συνίσταται από την περιγραφή: της παρούσας κατάστασης, των μελλοντικών επιθυμητών εικόνων και των πακέτων πολιτικής που καθιστούν δυνατή τη μετάβαση από την παρούσα κατάσταση στη μελλοντική επιθυμητή εικόνα.

Πίνακας 3: S.W.O.T. ανάλυση της ορεινής χωρικής ενότητας του Ταυγέτου

<i>ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ</i>	<i>ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ</i>
- Αξιόλογο φυσικό περιβάλλον - Διαθεσιμότητα φυσικών πόρων (υδατικοί πόροι, δασικοί πόροι, σπήλαια, κ.λπ.) - Ορεινές διαδρομές και σηματοδοτημένα μονοπάτια - Πολυσύνθετο φυσικό τοπίο – Έντονο γεωγραφικό ανάγλυφο - Δυνατότητες ανάπτυξης εναλλακτικών τουριστικών δραστηριοτήτων - Διαθεσιμότητα πολιτιστικών πόρων – Αρχαιολογικές διαδρομές – Παραδοσιακοί οικισμοί - Σχετική εγγύτητα αρκετών οικισμών με τα αστικά κέντρα της περιοχής - Δυνατότητες ανάπτυξης αγροτικών δραστηριοτήτων - Δασική γεωργία (forest agriculture) - Βιολογικές καλλιέργειες - Βότανα - Ποιοτική αγροτική παραγωγή, βιολογικά – πιστοποιημένα αγροτικά προϊόντα - Φάσμα παραγόμενων αγροτικών προϊόντων - Ανάπτυξη βιολογικής κτηνοτροφίας - Παρουσία μεταποιητικών δραστηριοτήτων μικρής κλίμακας - Παραγόμενη βιομάζα από την αγροτική παραγωγή - Δασική βιομάζα - Δυναμική ολοκλήρωσης παραγωγικών τομέων - Ανάπτυξη μελισσοκομικών δραστηριοτήτων - Παραγωγή Προϊόντων Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ) - Τουριστικές υποδομές Ταυγέτου (μονοπάτια, καταφύγιο, κ.λπ.)	- Περιφερειακότητα - Εσωστρέφεια - Μορφολογία εδάφους - Δυσκολίες προσβασιμότητας – δομή-κατάσταση οδικού δικτύου - Πληθυσμιακή συρρίκνωση - Γήρανση πληθυσμού - Αυξανόμενη ανεργία - Εξάρτηση περιοχής από συμβατικές πηγές ενέργειας - Περιορισμένη δυνατότητα αξιοποίησης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΑΠΕ) λόγω της παρουσίας αξιόλογων φυσικών και πολιτιστικών πόρων (π.χ. περιοχές NATURA, παραδοσιακοί οικισμοί) - Περιορισμένη πρόσβαση σε δίκτυα γνώσης-καινοτομίας - Έλλειψη σύγχρονων τηλεπικοινωνιακών υποδομών - Επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος από την υπερβόσκηση - Έλλειψη εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού - Χωρική διασπορά οικισμών σε όλη την έκταση του Ταυγέτου – περιορισμένη δυνατότητα ανάπτυξης οικονομιών κλίμακας - Επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον από συχνές πυρκαγιές που έχουν πλήξει την περιοχή - Κίνδυνος πυρκαγιών - Στήριξη τοπικής οικονομίας σε έναν ιδιαίτερα ευάλωτο τομέα, τον πρωτογενή (καιρικές συνθήκες, αγροτική πολιτική, ανταγωνισμός, κ.λπ.)
<i>ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ</i>	<i>ΑΠΕΙΛΕΣ</i>
- Διεθνής τάση ανάπτυξης εναλλακτικών τουριστικών δραστηριοτήτων στις ορεινές περιοχές - Πρότυπα ζήτησης τουριστικού τομέα, στροφή προς την ποιότητα των προσφερόμενων εμπειριών και την επαφή με την τοπική ταυτότητα - Αξιοποίηση αναπτυξιακών προγραμμάτων για την πολυδιάστατη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών - Τάσεις επιστροφής ανθρώπινου δυναμικού στις περιοχές καταγωγής του λόγω της κρίσης - Ανάπτυξη τεχνολογιών για τον αγροτικό τομέα, με έμφαση στην ποιότητα-ασφάλεια-πιστοποίηση αγροτικών προϊόντων - Τάση-στροφή των διεθνών διατροφικών προτύπων προς τοπικά ποιοτικά προϊόντα, Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ), Προϊόντα (προστατευόμενης) Γεωγραφικής Ένδειξης (ΠΓΕ), Εγγυημένα Παραδοσιακά Ιδιότυπα Προϊόντα (ΕΠΙΠ) - Στροφή προς τις ΑΠΕ - Διατιθέμενοι πόροι της Ε.Ε. για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών	- Παρατεταμένη οικονομική κρίση – Μαρασμός και εγκατάλειψη ορεινών περιοχών - Περιορισμένοι πόροι εθνικών αναπτυξιακών προγραμμάτων λόγω κρίσης - Ανταγωνισμός με άλλες ορεινές περιοχές που εμφανίζουν παρόμοια συγκριτικά πλεονεκτήματα (π.χ. Πάρνωνας) - Απουσία χωροταξικού σχεδιασμού, κτηματολογίου και δασολογίου για το σαφή καθορισμό των χρήσεων γης και την καλύτερη αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων - Κλιματική αλλαγή – επιπτώσεις από την αυξανόμενη ένταση των καιρικών φαινομένων (πυρκαγιές, πλημμύρες, ανεπάρκεια υδάτινων πόρων, κ.ά.)

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας δομήθηκαν δύο εναλλακτικά σενάρια, τα οποία διαφοροποιούνται ως προς το πρότυπο χωρικής ανάπτυξης των επιμέρους δραστηριοτήτων που αναπτύσσουν - *συγκεντρωτικό* και *αποκεντρωτικό* πρότυπο. Τα δύο σενάρια στηρίζονται στην ολοκληρωμένη προσέγγιση των τομέων της τοπικής οικονομίας για τη διασφάλιση της

κοινωνικής και οικονομικής συνοχής, μέσα από την ήπια αξιοποίηση των τοπικών φυσικών και πολιτιστικών πόρων. Ως άξονες δόμησης των σεναρίων τίθενται ο πρωτογενής και δευτερογενής τομέας, ο τριτογενής τομέας με έμφαση στον εναλλακτικό τουρισμό και η παραγωγή ανανεώσιμης ενέργειας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται επίσης στην ενδογενή ανάπτυξη της περιοχής, στη διατήρηση της τοπικής ταυτότητας και την τόνωση της εξωστρέφειας, μέσα από την ορθολογική αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων και την αξιοποίηση των Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) (Stratigea, 2011).

Στη συνέχεια της παρούσας ενότητας, παρουσιάζονται τα δύο εναλλακτικά σενάρια μελλοντικής ανάπτυξης της περιοχής μελέτης.

Σενάριο 1: Συγκεντρωτικό Πρότυπο Ανάπτυξης – Κάθετη Ολοκλήρωση Χωρικών Ενοτήτων

Στην περιοχή μελέτης, έχουν δημιουργηθεί *τρεις βασικοί πόλοι ανάπτυξης* (Χάρτης 2), εντός των οποίων αναπτύσσεται ένα φάσμα δραστηριοτήτων που είναι συνάρτηση της μορφολογίας του εδάφους και των διαθέσιμων πόρων. Πιο συγκεκριμένα:

- ο *πρώτος πόλος* περιλαμβάνει τη βόρεια περιοχή του Ταυγέτου, στην οποία χωροθετούνται ορεινοί και ημιορεινοί οικισμοί των νομών Λακωνίας (βόρειο τμήμα) και Αρκαδίας,
- ο *δεύτερος πόλος* περιλαμβάνει τη δυτική πλευρά του Ταυγέτου, όπου χωροθετούνται ορεινοί και ημιορεινοί οικισμοί του νομού Μεσσηνίας, και τέλος
- ο *τρίτος πόλος* περιλαμβάνει το μέσο και νότιο τμήμα του ορεινού όγκου, όπου χωροθετούνται ορεινοί και ημιορεινοί οικισμοί του μέσου και νοτιότερου τμήματος του νομού Λακωνίας.

Η περιγραφή των τριών αυτών πόλων έχει ως ακολούθως:

✓ *Πρώτος πόλος - Βόρεια περιοχή Ταυγέτου*

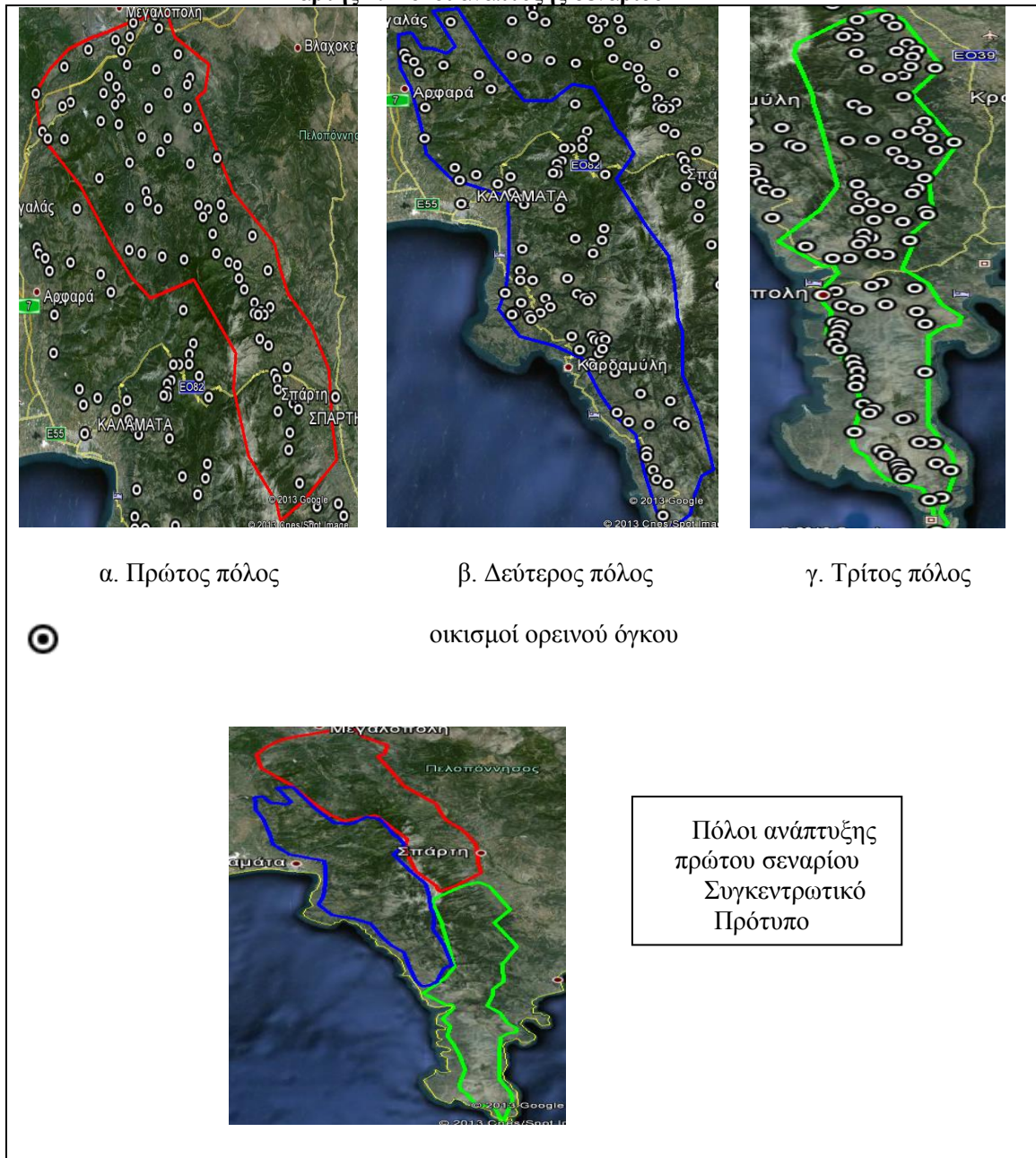
Στον πρώτο πόλο αναπτύσσονται δραστηριότητες που αφορούν κυρίως στον αγροτικό τομέα και τη μεταποίηση αγροτικών προϊόντων, ενώ παράλληλα προωθείται και η ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουριστικής δραστηριότητας (Χάρτης 2α). Ο πόλος αυτός διαχωρίζεται σε *δύο επιμέρους ζώνες*, ανάλογα με το υψόμετρο. Στη ζώνη με το μεγαλύτερο υψόμετρο αναπτύσσονται:

- *Περιπατητικός – Ορειβατικός τουρισμός*: η παρουσία αξιόλογων φυσικών πόρων (δάση, φαράγγια, πηγές, κ.λπ.) και η κατάλληλη αξιοποίησή τους (ορειβατικά μονοπάτια, ποδηλατικές διαδρομές, χώροι αναψυχής) προσελκύει επισκέπτες που περιηγούνται στις δασικές περιοχές και έρχονται σε επαφή με την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του ορεινού όγκου.
- *Οικοτουρισμός – Οικολογικός τουρισμός*: η παρουσία προστατευόμενων περιοχών και οικοσυστημάτων συμβάλλει στη δημιουργία πόλου ανάπτυξης οικοτουρισμού, προσελκύοντας επιστημονικές ομάδες και επισκέπτες με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα. Ειδικά εκπαιδευμένες ομάδες παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τη δομή και τη λειτουργία των οικοσυστημάτων αυτών, ενώ οι επισκέπτες έχουν επίσης τη δυνατότητα να επισκεφθούν το 'Βοτανικό και Γεωλογικό Μουσείο' στην Αναβρυτή.
- Παράλληλα με τις τουριστικές δραστηριότητες, στη ζώνη αυτή αναπτύσσονται δραστηριότητες *συλλογής δασικής βιομάζας*, η οποία αποτελεί ένα ακόμη προϊόν που αποφέρει οικονομικά οφέλη στην περιοχή.

Στη ζώνη με το χαμηλότερο υψόμετρο (ημιορεινή ζώνη), ένας συνδυασμός δραστηριοτήτων στηρίζουν την τοπική οικονομία, που αφορούν κυρίως στην ανάπτυξη του αγροτικού τομέα και τη μεταποίηση των παραγόμενων αγροτικών προϊόντων, καθώς και στην ανάπτυξη πολιτιστικού τουρισμού και αγροτουρισμού. Στη ζώνη αυτή, η κυρίαρχη δραστηριότητα είναι η αγροτική, στηριζόμενη στη μακρά παράδοση της περιοχής στον εν λόγω τομέα (γεωργία – κτηνοτροφία), ενώ αξιόλογη είναι η εκτροφή πέστροφας και σολωμού στο πρότυπο εκτροφείο της περιοχής. Έμφαση δίνεται στην παραγωγή βιολογικών προϊόντων και ιδιαίτερων ειδών διατροφής και ίασης (φαρμακευτικά βότανα, κ.λπ.), που ευδοκιμούν στο συγκεκριμένο ορεινό περιβάλλον. Αξιόλογη είναι επίσης η μεταποιητική δραστηριότητα των παραγόμενων αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων σε μικρής κλίμακας μονάδες της

περιοχής. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στην ποιότητα - πιστοποίηση των προϊόντων και τον εξωστρεφή προσανατολισμό (εξαγωγική – εμπορική δραστηριότητα). Ακόμη, η παραγόμενη από τον αγροτικό τομέα βιομάζα αποτελεί μία ακόμη δραστηριότητα, που παράγει προϊόντα που αποφέρουν πρόσθετα οικονομικά οφέλη στην περιοχή.

Χάρτης 2: Πόλοι ανάπτυξης σεναρίου 1

Πηγή: Google Earth - Επεξεργασία μελετητή

Οι δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας της ζώνης αυτής συμπληρώνονται από ήπιας μορφής τουριστικές δραστηριότητες. Για το σκοπό αυτό, έχει δημιουργηθεί ένα *δίκτυο πολιτιστικού τουρισμού*, που συνδέει τους αρχαιολογικούς χώρους, τις εκκλησίες και τα μουσεία της περιοχής (αρχαιολογικός χώρος και μουσείο στο Μυστρά, μυκηναϊκές αρχαιότητες στην ακρόπολη της Πελλάνας, κ.λπ.), η περιήγηση του οποίου φέρνει σε επαφή τους επισκέπτες με την ιστορία και τον πολιτισμό της περιοχής.

Στη ζώνη αυτή έχουν επίσης αναπτυχθεί οι απαιτούμενες για τη φιλοξενία και εξυπηρέτηση των επισκεπτών τουριστικές υποδομές (παραδοσιακοί ξενώνες, εκπαιδευτικά κέντρα, κ.λπ.), οι οποίες εξυπηρετούν τόσο τους επισκέπτες αυτής της ζώνης όσο και αυτούς

της ορεινής ζώνης. Ακόμη, αναπτύσσεται ήπια *αγροτουριστική δραστηριότητα* σε οργανωμένα αγροκτήματα.

✓ *Δεύτερος Πόλος*

Οι οικισμοί εντός των ορίων του πόλου αυτού παρουσιάζουν μεγαλύτερη χωρική διασπορά (Χάρτης 2β), σε σχέση με τους οικισμούς του πρώτου πόλου, και ως εκ τούτου η συγκέντρωση των δραστηριοτήτων ανά υψομετρική ζώνη είναι λιγότερο σαφής σε σχέση με τον πρώτο πόλο. Οι οικισμοί του πόλου αυτού ανήκουν στο σύνολό τους στο νομό Μεσσηνίας και βρίσκονται χωροθετημένοι σε τμήμα του βορειοδυτικού Ταυγέτου και τμήμα του κεντρικού και νότιου Ταυγέτου, που καταλήγει στην περιοχή της Δυτ. Μάνης.

Στους *βορειότερους οικισμούς*, που βρίσκονται σε ζώνη με *μεγαλύτερο υψόμετρο*, αναπτύσσονται εναλλακτικές τουριστικές δραστηριότητες (περιπατητικός – ορειβατικός τουρισμός, οικοτουρισμός), στη βάση των ιδιαίτερων φυσικών χαρακτηριστικών (δάση Ταυγέτου, φαράγγια, προστατευόμενες περιοχές). Στις *ημιορεινές περιοχές* του βόρειου τμήματος έχουν δημιουργηθεί τουριστικές υποδομές για τη φιλοξενία και την εξυπηρέτηση των επισκεπτών, ενώ παράλληλα προωθείται η άσκηση ήπιας αγροτικής δραστηριότητας και η πολυλειτουργική αξιοποίηση του αγροτικού χώρου, με έμφαση στη βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία και στην παραγωγή Προϊόντων Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ). Η εξωστρέφεια αποτελεί σαφή προσανατολισμό για τις δραστηριότητες στη ζώνη αυτή. Η επεξεργασία και η τυποποίηση των προϊόντων γίνεται σε μικρές μεταποιητικές μονάδες, που έχουν δημιουργηθεί στην περιοχή. Τα αγροτικά προϊόντα είναι ‘*παραδοσιακά – τοπικά*’ και περιλαμβάνουν γεωργικά και δασικά προϊόντα. Παράλληλα, αναπτύσσονται ήπιας μορφής αγροτουριστικές δραστηριότητες. Η παραγόμενη από τα δάση και τον αγροτικό τομέα βιομάζα αποτελεί ένα ακόμη προϊόν που αποφέρει *απασχόληση* και εισόδημα στην περιοχή.

Στο *κεντρικό και νότιο τμήμα* του μεσσηνιακού Ταυγέτου, το πρότυπο ανάπτυξης διαφοροποιείται. Η τοπική οικονομία στηρίζεται κυρίως στη δημιουργία ενός ‘*πλέγματος*’ ήπιων τουριστικών δραστηριοτήτων. Στις *ορεινότερες περιοχές*, δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη ορειβατικού – περιπατητικού τουρισμού και οικοτουρισμού, με τη δημιουργία σηματοδοτημένων ορειβατικών μονοπατιών και διαδρομών, μέσω των οποίων οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν το φυσικό περιβάλλον της περιοχής, επιλέγοντας είτε την πεζοπορία είτε την ποδηλασία. Στις *χαμηλότερες υψομετρικά ζώνες*, δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη του πολιτιστικού και θρησκευτικού τουρισμού. Πολιτιστικές διαδρομές συνδέουν τα μνημεία της περιοχής (παραδοσιακοί μανιάτικοι πύργοι και αρχαιολογικοί χώροι), ενώ αντίστοιχες διαδρομές έχουν δημιουργηθεί για να εξυπηρετούν τη σύνδεση των εκκλησιαστικών μνημείων. Η τοπική οικονομία στηρίζεται δευτερευόντως στον αγροτικό τομέα, ο οποίος λειτουργεί συμπληρωματικά. Δίνεται έμφαση στην ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων για την εξυπηρέτηση των τοπικών αναγκών. Η μεταποίησή τους υλοποιείται σε μεταποιητικές μονάδες που είναι εγκατεστημένες στα πεδινά.

✓ *Τρίτος Πόλος*

Στον πόλο αυτό, στο *βορειότερο τμήμα* του, η οικονομία στηρίζεται σε ένα συνδυασμό τουριστικών και αγροτικών δραστηριοτήτων, οι οποίες αναπτύσσονται βάσει του αναγλύφου της περιοχής. Έτσι, στα ορεινά η έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη εναλλακτικών τουριστικών δραστηριοτήτων, που σχετίζονται με την περιήγηση στις δασικές εκτάσεις και τα οικοσυστήματα της περιοχής, ενώ στα ημιορεινά ο κινητήριος μοχλός της τοπικής οικονομίας είναι ο αγροτικός τομέας, υιοθετώντας ένα πρότυπο πολυλειτουργικής αξιοποίησης της αγροτικής γης (βιομάζα, αγροτική παραγωγή, αγροτουρισμός, μεταποίηση αγροτικών προϊόντων).

Στο *νοτιότερο τμήμα*, ο κύριος άξονας ανάπτυξης της περιοχής είναι ο τουρισμός. Στις ζώνες με μεγαλύτερο υψόμετρο αναπτύσσεται ο φυσιολατρικός τουρισμός, ενώ στα ημιορεινά προωθείται η ανάπτυξη κυρίως πολιτιστικού και θρησκευτικού τουρισμού, καθώς και αγροτουρισμού. Έχει δημιουργηθεί ένα πλήθος πολιτιστικών διαδρομών που συνδέουν τις περιοχές που παρουσιάζουν πολιτιστικό ενδιαφέρον (παραδοσιακοί οικισμοί της ανατολικής Μάνης, μανιάτικοι πύργοι κ.λπ.), καθώς και τα θρησκευτικά μνημεία της

περιοχής. Η άσκηση της αγροτικής δραστηριότητας είναι περιορισμένη λόγω του βραχύδουρου αναγλύφου της περιοχής, λειτουργώντας συμπληρωματικά στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας. Έμφαση δίνεται στη δημιουργία μικρής κλίμακας αγροτικών εκμεταλλεύσεων, που διαθέτουν τις κατάλληλες υποδομές για τη φιλοξενία των επισκεπτών. Στις οργανωμένες αγροτουριστικές μονάδες της περιοχής καλλιεργούνται παραδοσιακά τοπικά αγροτικά προϊόντα, αντιπροσωπευτικά των προϊόντων που καλλιεργούνται στην ευρύτερη ημιορεινή ζώνη του Ταυγέτου. Παρά το γεγονός ότι το αγροτικό εισόδημα στηρίζει σε μικρότερο βαθμό την τοπική οικονομία, δίνεται έμφαση στην ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων.

Οι τρεις προαναφερθέντες πόλοι ανάπτυξης, παρά το καθετοποιημένο πρότυπο χωρικής ανάπτυξης που υιοθετούν, δε συνιστούν κλειστά συστήματα αλλά αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, καθώς υπάρχει ισχυρή δικτύωση μεταξύ αυτών και αναπτύσσονται συνέργειες. Οι συνέργειες αυτές συμβάλλουν στη διεύρυνση του φάσματος των δραστηριοτήτων (τουρισμός, αγροτική ανάπτυξη κ.λπ.), καθώς και σε ένα πρότυπο διαχείρισης των φυσικών και πολιτιστικών διαθεσίμων που αναδεικνύει και προστατεύει το φυσικό περιβάλλον, ενώ ταυτόχρονα διαφυλλάσσει την τοπική ταυτότητα της περιοχής και τονίζει τον εξωστρεφή προσανατολισμό της.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ο ρόλος της τεχνολογίας και της καινοτομίας στην ανάπτυξη των επιμέρους τομέων. Στην περιοχή μελέτης, οι κάτοικοι και οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε δίκτυα πληροφόρησης και επικοινωνίας, καθώς οι τηλεπικοινωνιακές υποδομές που υποστηρίζουν τις Τεχνολογίες Πληροφόρησης και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) έχουν αναβαθμιστεί πλήρως. Η προώθηση της επιχειρηματικότητας, μέσα από τη χωροθέτηση νέων καινοτόμων επιχειρήσεων, που αξιοποιούν τους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους της περιοχής, συνεισφέρει στην ενίσχυση του τοπικού εισοδήματος και παρέχει δυνατότητες απασχόλησης ιδιαίτερα στις ‘ασθενέστερες’ κοινωνικές ομάδες. Οι ΤΠΕ αξιοποιούνται για: τη δικτύωση των επιχειρήσεων, τη διαρκή αναβάθμιση και εκπαίδευση του ανθρώπινου δυναμικού και τη διάχυση γνώσης και καινοτομίας στην τοπική κοινωνία και τις δραστηριότητες (Stratigea, 2011). Παράλληλα, το οδικό δίκτυο της περιοχής έχει αναβαθμιστεί σημαντικά, διευκολύνοντας την πρόσβαση στις περιοχές ενδιαφέροντος και τη σύνδεσή τους με τα αστικά και ημιαστικά κέντρα της ευρύτερης περιοχής.

Σενάριο 2: Αποκεντρωτικό Πρότυπο Ανάπτυξης – Οριζόντια Ολοκλήρωση Χωρικών Ενοτήτων

Στην περιοχή μελέτης, οι επιμέρους δραστηριότητες κατανέμονται χωρικά σε διάσπαρτους πόλους - *αποκεντρωτικό πρότυπο* - η ανάπτυξη των οποίων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη μεταξύ τους χωρική αλληλεπίδραση και τις συνέργειες που αναπτύσσονται. Η ανάπτυξη των ορεινών και ημιορεινών περιοχών του ορεινού όγκου του Ταυγέτου στηρίζεται στον *πολυλειτουργικό ρόλο* που διαδραματίζει ο αγροτικός τομέας, στην πολυδιάστατη δηλαδή αξιοποίηση της αγροτικής γης και τη διαφοροποίηση της αγροτικής δραστηριότητας (Stratigea and Papadopoulou, 2013a). Βασικό ρόλο στη χωρική διάρθρωση των επιμέρους δραστηριοτήτων διαδραματίζει η μορφολογία του εδάφους, αλλά και η χωρική κατανομή των φυσικών και πολιτιστικών πόρων της περιοχής.

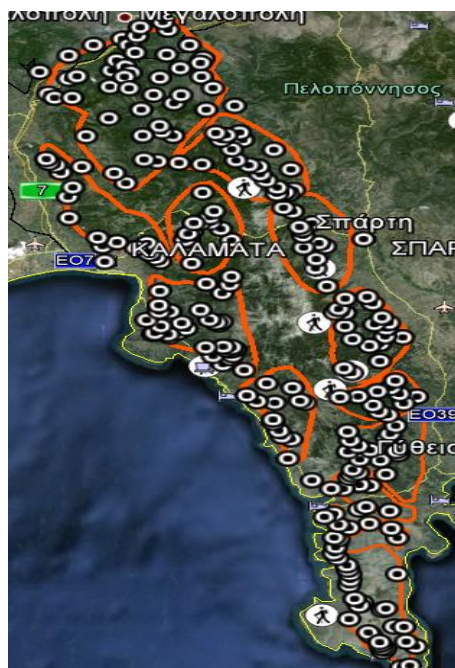
Ο βασικός τομέας στον οποίο στηρίζεται η τοπική οικονομία είναι ο αγροτικός, η ανάπτυξη του οποίου όμως εμφανίζεται αρκετά διαφοροποιημένη. Ο αγροτικός τομέας συνιστά το πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται μία σειρά δραστηριοτήτων που σχετίζονται άμεσα με αυτόν, όπως η μεταποίηση των αγροτικών προϊόντων (επεξεργασία-συσκευασία), η ανάπτυξη αγροτουριστικών δραστηριοτήτων, ενώ χαρακτηρίζεται επίσης από τον εξωστρεφή προσανατολισμό του. Παράλληλα, η ήπια αξιοποίηση των αξιόλογων φυσικών και πολιτιστικών πόρων της περιοχής (ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού) έχει συμπληρωματικό ρόλο στην τοπική οικονομία, προσελκύοντας επισκέπτες με ιδιαίτερα οικολογικά και πολιτιστικά ενδιαφέροντα.

Το αποκεντρωτικό πρότυπο που προωθείται στο σενάριο αυτό παρουσιάζεται στο Χάρτη 3. Επισημαίνεται ότι δημιουργούνται 13 διάσπαρτοι πόλοι ανάπτυξης στην περιοχή, κάθε ένας από τους οποίους αναπτύσσει δραστηριότητες που συνάδουν με το ανάγλυφο του

εδάφους και τους διαθέσιμους πόρους. Τονίζεται ότι στη διαδικασία δόμησης του σεναρίου αυτού, έχει ληφθεί υπόψη η ανάπτυξη σχέσεων συμπληρωματικότητας μεταξύ των δημιουργούμενων πόλων, έτσι ώστε να ευνοείται η αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών.

Στις *ορεινές ζώνες* ασκούνται αγρο-δασικές δραστηριότητες μικρότερης κλίμακας, λόγω της περιορισμένης διαθέσιμης γης οι οποίες, πέραν των οικονομικών ωφελειών, λειτουργούν και ως ‘φρουροί’ για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος (Krauchi και άλλοι, 2000). Παράλληλα αναπτύσσονται εναλλακτικές τουριστικές δραστηριότητες, που είναι στενά συνυφασμένες με το ιδιαίτερο αξιόλογο φυσικό περιβάλλον του Ταΰγету. Οι δύο βασικές μορφές φυσιολατρικού τουρισμού που αναπτύσσονται στην ορεινή ζώνη είναι ο ορειβατικός – περιπατητικός τουρισμός και ο οικοτουρισμός. Ένα δίκτυο ορειβατικών μονοπατιών παρέχει στους επισκέπτες τη δυνατότητα για πεζοπορία ή ποδηλασία μέσα στο δάσος. Οι επισκέπτες περιηγούνται στις προστατευόμενες περιοχές και τα οικοσυστήματα της περιοχής, έρχονται σε επαφή με το ιδιαίτερο τοπίο του Ταΰγету και ενημερώνονται από εξειδικευμένους συνοδούς για τη λειτουργία των οικοσυστημάτων και τα χαρακτηριστικά της χλωρίδας και της πανίδας. Την περιοχή επισκέπτονται και επιστημονικές ομάδες, προκειμένου να μελετήσουν τα στοιχεία που συνθέτουν το φυσικό περιβάλλον του ορεινού όγκου.

Χάρτης 3: Πόλοι ανάπτυξης σεναρίου 2

Πηγή: Google Earth – Επεξεργασία μελετητή

Στις *ημιορεινές ζώνες*, έμφαση δίνεται στην παραγωγή ποιοτικών γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, τα οποία πιστοποιούνται στη βάση της υψηλής διατροφικής τους αξίας και της ονομασίας προέλευσης. Οι γεωργικές και κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις είναι στην πλειοψηφία τους βιολογικές. Στην παραγωγική διαδικασία υιοθετούνται συστήματα διαχείρισης/παρακολούθησης της αγροτικής παραγωγής, τα οποία καθιστούν δυνατή τη διαθεσιμότητα πληροφορίας σε όλα τα στάδια ανάπτυξης των αγροτικών προϊόντων, γεγονός που διασφαλίζει την υψηλή ποιότητα και την πιστοποίησή τους (Stratigea, 2011). Παράλληλα, στην περιοχή έχουν δημιουργηθεί μικρές μεταποιητικές μονάδες, οι οποίες δραστηριοποιούνται στον τομέα της επεξεργασίας και συσκευασίας των παραγόμενων αγροτικών προϊόντων και στην παραγωγή μίας ευρύτερης ποικιλίας τοπικών προϊόντων (παραδοσιακά γλυκά και προϊόντα αρτοποιίας, κ.λπ.). Το σύνολο των παραγόμενων από τον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα προϊόντων προωθείται στην εγχώρια και τη διεθνή αγορά

και ως εκ τούτου στην περιοχή αναπτύσσεται μία σημαντική εμπορική δραστηριότητα, που βασίζεται στην εσωτερική αγορά αλλά και τις εξαγωγές. Παράλληλα, συνεχίζεται η εκτροφή πέστορφας και σολωμού στο εκτροφείο του Ταυγέτου.

Ο αγροτικός τομέας στηρίζει και τον τομέα της ενέργειας, καθώς η παραγόμενη από αυτόν βιομάζα (αγροτική και δασική) συλλέγεται από οργανωμένους φορείς και μεταφέρεται στις μονάδες επεξεργασίας βιομάζας που έχουν χωροθετηθεί στην περιοχή, για την παραγωγή ενέργειας. Συγκεκριμένα στα πεδινά και σε μικρή απόσταση από την περιοχή μελέτης, έχουν χωροθετηθεί τρεις μονάδες επεξεργασίας βιομάζας, οι οποίες παράγουν βιοκαύσιμα για τις ανάγκες του αγροτικού τομέα (περιοχές Σπάρτης, Αρεόπολης και Καλαμάτας).

Όσον αφορά στον τομέα του τουρισμού, στις περισσότερες αγροτικές περιοχές έχουν δημιουργηθεί οργανωμένες αγροτουριστικές επιχειρήσεις, που λειτουργούν όλο το έτος και φιλοξενούν επισκέπτες με ανάλογα ενδιαφέροντα. Οι επισκέπτες διαμένουν σε οργανωμένες αγροικίες, συμμετέχουν ενεργά στις παραγωγικές διαδικασίες και ενημερώνονται για τη διατροφική αξία των αγροτικών προϊόντων που παράγει η περιοχή. Εκτός από τους αγροτουριστικούς ξενώνες, στις ημιορεινές ζώνες έχουν χωροθετηθεί και άλλες τουριστικές υποδομές, που εξυπηρετούν τους επισκέπτες και της ορεινής ζώνης (παραδοσιακοί ξενώνες, χώροι άθλησης και ψυχαγωγίας, κ.λπ.). Παράλληλα, σημαντικό μερίδιο κατέχει και ο πολιτιστικός τουρισμός, καθώς η περιοχή διαθέτει αξιόλογους πολιτιστικούς πόρους (αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία, παραδοσιακοί οικισμοί, εκκλησίες κ.λπ.). Ένα *δίκτυο πολιτιστικών διαδρομών* συνδέει περιοχές και μνημεία ιδιαίτερου πολιτιστικού ενδιαφέροντος.

Η τεχνολογία, η καινοτομία και η επιχειρηματικότητα 'τέμνουν' οριζόντια το σύνολο των παραγωγικών τομέων και υποστηρίζουν την ανάπτυξη των επιμέρους δραστηριοτήτων στο σενάριο αυτό. Η περιοχή διαθέτει σύγχρονες υποδομές, που εξυπηρετούν την πρόσβαση σε δίκτυα πληροφόρησης και επικοινωνίας. Η τεχνολογία συμβάλλει επίσης στη διαρκή αναβάθμιση του αγροτικού τομέα (σύγχρονα συστήματα καλλιέργειας, σύγχρονες μέθοδοι παραγωγής, κ.λπ.) και αξιοποιείται για την ισχυρή δικτύωση μεταξύ των επιχειρήσεων, για την προώθηση των παραγόμενων τοπικών προϊόντων και την εξυπηρέτηση των αναγκών που προέρχονται από τον τομέα του τουρισμού. Οι ΤΠΕ αξιοποιούνται προς την κατεύθυνση της εκπαίδευσης, κατάρτισης και αναβάθμισης του ανθρώπινου δυναμικού και γενικότερα για τη διάχυση γνώσης και πληροφορίας στην τοπική κοινωνία (Stratigea, 2011). Παράλληλα, στην περιοχή αναπτύσσονται καινοτόμες επιχειρηματικές οικο-δραστηριότητες (π.χ. μονάδες επεξεργασίας βιομάζας), που έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία προοπτικών απασχόλησης, ιδιαίτερα για τις ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες. Η αξιοποίηση της τεχνολογίας και η αξιοποίηση των ΤΠΕ ενισχύουν την εξωστρέφεια της περιοχής, άρουν την περιφερειακότητα και δημιουργούν νέες προοπτικές για συνεργασίες με φορείς, οργανισμούς και επιχειρήσεις που βρίσκονται εκτός των ορίων της. Το οδικό δίκτυο έχει βελτιωθεί αισθητά, προκειμένου να εξυπηρετούνται όσο το δυνατό αποτελεσματικότερα και ασφαλέστερα οι μετακινήσεις κατοίκων και επισκεπτών, αλλά και οι μεταφορές των παραγόμενων προϊόντων.

Οπτικοποίηση – Επικοινωνία Προτεινόμενων Χωρικών Παρεμβάσεων

Το τελευταίο στάδιο της μεθοδολογικής προσέγγισης, που υιοθετείται στην παρούσα εργασία, αναφέρεται στη διαδικασία *οπτικοποίησης και επικοινωνίας* των σεναρίων που δομούνται για την ανάπτυξη του ορεινού όγκου του Ταυγέτου προς τις τοπικές κοινωνίες, στις οποίες αφορά ο σχεδιασμός.

Η *οπτικοποίηση* των σεναρίων αποσκοπεί στο να αποδόσει τη χωρική διάσταση των παρεμβάσεων κάθε σεναρίου, μέσα από την αξιοποίηση κατάλληλων εργαλείων. Οι τεχνολογίες που αξιοποιούνται για την αναπαράσταση χωρικών δεδομένων και παρεμβάσεων διαφοροποιούνται κατά περίπτωση, ανάλογα με το πρόβλημα που διερευνάται και τις απαιτήσεις της εκάστοτε εφαρμογής. Ως εκ τούτου, υπάρχει η δυνατότητα αξιοποίησης των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών (GIS) και διαδικτυακών εφαρμογών, που αξιοποιούν την τεχνολογία των GIS (Web-GIS), οι οποίες ολοκληρώνουν τεχνολογίες αποθήκευσης, αναπαράστασης, επεξεργασίας, ανάλυσης και γενικότερα τεχνολογίες

διαχείρισης χωρικών δεδομένων (χωρικές βάσεις δεδομένων, διαδραστικοί ψηφιακοί χάρτες, κ.λπ.).

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, η διαδικασία της οπτικοποίησης των χωρικών παρεμβάσεων και της οργάνωσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων, που περιγράφονται στα σενάρια, έχει ως στόχο της να συμβάλλει στην ‘καλύτερη’ επικοινωνία αυτών προς τις τοπικές κοινωνίες των οικισμών του Ταυγέτου και στη συμμετοχή τους στην τελική διαμόρφωση αυτών, στο πλαίσιο του συμμετοχικού σχεδιασμού. Η συμμετοχή του κοινού στην τελική διαμόρφωση των σεναρίων μελλοντικής εξέλιξης της περιοχής μελέτης συνιστά βασικό στάδιο της μεθοδολογικής προσέγγισης που υιοθετείται και αποτελεί επόμενη φάση της παρούσας εργασίας. Η σημαντικότητα του σταδίου της οπτικοποίησης έγκειται στην αποτελεσματικότερη κατανόηση/αντίληψη από τις τοπικές κοινωνίες των προτεινόμενων παρεμβάσεων και τη διατύπωση των απόψεών τους σε σχέση με αυτές, προκειμένου οι απόψεις που θα εκφραστούν να είναι στοχευμένες και να μπορούν, σε δεύτερο χρόνο, να αξιοποιηθούν από τη σχεδιαστική ομάδα. Για το λόγο αυτό, για την επικοινωνία των σεναρίων, εκτός από τη λεκτική τους παρουσίαση υπό μορφή κειμένου, όπου ο κάθε συμμετέχων θα μπορεί να διαβάσει πριν διατυπώσει την άποψή του, κρίθηκε απαραίτητη και η οπτικοποιημένη παρουσίασή τους, έτσι ώστε το περιεχόμενό τους να είναι περισσότερο εύληπτο και κατανοητό και να δίνεται η συνολική εικόνα των παρεμβάσεων των προτεινόμενων σεναρίων στους συμμετέχοντες στη διαδικασία. Συνεπώς, στο παρόν στάδιο επιχειρείται η δημιουργία του οπτικοποιημένου υλικού των σεναρίων, με τη βοήθεια του οποίου οι συμμετέχοντες θα είναι σε θέση να ‘αποκωδικοποιήσουν’ πιο εύκολα το περιεχόμενό τους.

Οι επιλογές που είναι διαθέσιμες στο σχεδιαστή διαφοροποιούνται ως προς το βαθμό στον οποίο το κοινό μπορεί να ‘παρέμβει’ επάνω στο χαρτογραφικό υπόβαθρο, όπου αναπαρίσταται η χωρική πληροφορία, το βαθμό δηλαδή της αλληλεπίδρασης του χρήστη με το χάρτη και τη χωρική πληροφορία που περιλαμβάνεται σε αυτόν (Jessop, 2004). Η επιλογή εξαρτάται από το κοινό στο οποίο απευθύνεται ο σχεδιαστής, το βαθμό εκπαίδευσης και εξοικείωσής του με τη χρήση τεχνολογιών GIS και το είδος της πληροφορίας που επιθυμεί να λάβει από την επικοινωνία αυτή. Οι δύο διαφορετικές προσεγγίσεις που είναι διαθέσιμες αφορούν:

- στην ‘παθητική’ επαφή του κοινού με το χάρτη, η οποία αποσκοπεί στην απλή μετάδοση της πληροφορίας που περιέχει, και
- στην ενεργό συμμετοχή/αλληλεπίδραση του χρήστη με την εκάστοτε χαρτογραφική εφαρμογή που χρησιμοποιείται, έτσι ώστε αυτός να έχει τη δυνατότητα να παρέμβει στο χαρτογραφικό υπόβαθρο, να ‘σημάνει’ τις παρεμβάσεις που ο ίδιος θα επιθυμούσε να υλοποιηθούν στην περιοχή του, να σχολιάσει επί του χάρτη τις προτεινόμενες παρεμβάσεις ή να εντοπίσει προβληματικά σημεία των σεναρίων και να προτείνει λύσεις (Murgante και άλλοι, 2011).

Στην περίπτωση του ορεινού όγκου του Ταυγέτου, οι χωρικές παρεμβάσεις που διατυπώνονται στα σενάρια οπτικοποιήθηκαν με τη βοήθεια των χαρτογραφικών υποβάθρων του Google Earth και το αποτέλεσμα του σχεδιασμού επιλέγεται να παρουσιαστεί στο κοινό υπό μορφή ‘εικόνας’. Το κοινό στο πλαίσιο αυτό θα έχει τη δυνατότητα να ‘δει’ το οπτικοποιημένο υλικό των σεναρίων, χωρίς να μπορεί να παρέμβει σε αυτό. Είναι σαφές ότι η διαδραστικότητα ανάμεσα στο χρήστη και τη χαρτογραφική πληροφορία περιορίζεται στην περίπτωση αυτή. Η συγκεκριμένη όμως επιλογή γίνεται λαμβάνοντας υπόψη ότι το κοινό που καλείται να διατυπώσει τις απόψεις του για τα προτεινόμενα σενάρια δεν διαθέτει την ανάλογη εκπαίδευση και εξοικείωση, που θα του επέτρεπε ακόμη και να σχεδιάσει οτιδήποτε επιθυμεί να υλοποιηθεί στην περιοχή του επάνω σε ένα χάρτη. Έτσι η ‘παθητική’ επαφή του με το οπτικοποιημένο υλικό των σεναρίων στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης θεωρείται ικανοποιητική για την επικοινωνία του με τις προτεινόμενες χωρικές παρεμβάσεις και την κατανόηση της χωρικής κατανομής των επιμέρους δραστηριοτήτων. Η αναπαράσταση των σεναρίων παρουσιάζεται στους Χάρτες 4 και 5 (σενάριο 1 και 2 αντίστοιχα).

Το επόμενο βήμα αφορά στην ‘επικοινωνία’ των σεναρίων προς τις τοπικές κοινωνίες των οικισμών του ορεινού όγκου του Ταυγέτου (κάτοικοι, φορείς, ομάδες ενδιαφερόντων, κ.λπ.), με σκοπό τη συλλογή πληροφορίας σχετικής με τις απόψεις των συμμετεχόντων ως προς τις αναπτυξιακές κατευθύνσεις και τη χωρική διάρθρωση των δραστηριοτήτων, που κάθε ένα από τα σενάρια ‘προτείνει’. Στόχος αυτής της διαδικασίας είναι αφενός μεν η συλλογή πληροφορίας, που αφορά στις απόψεις των συμμετεχόντων σε σχέση με τα προτεινόμενα σενάρια, με σκοπό την αναθεώρησή τους και αφετέρου η διερεύνηση της στάσης που υιοθετούν οι συμμετέχοντες ως προς τα προτεινόμενα σενάρια, με σκοπό την αξιολόγησή τους σε επόμενο στάδιο της διαδικασίας του σχεδιασμού (Stratigea και Papadopoulou, 2013b). Η υιοθέτηση ‘εργαλείων’ συμμετοχικού σχεδιασμού πριν τη λήψη της τελικής απόφασης συμβάλλει στην ολοκλήρωση και τον εμπλουτισμό της υπάρχουσας γνώσης, καθώς και στην ενσωμάτωση των οραμάτων της τοπικής κοινωνίας στο τελικό προϊόν του σχεδιασμού (Raadgever και άλλοι, 2005). Η επικοινωνία των σεναρίων συμβάλλει στην αύξηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ της σχεδιαστικής ομάδας και των αποδεκτών του σχεδιασμού, με τελικό στόχο:

- τη διαμόρφωση λύσεων (σεναρίων) που ταιριάζουν καλύτερα στην τοπική πραγματικότητα και επιτυγχάνουν το μεγαλύτερο δυνατό βαθμό συναίνεσης μεταξύ των συμμετεχόντων,
- την αξιολόγηση των λύσεων αυτών, ενσωματώνοντας σε αυτή την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων της τοπικής κοινωνίας (Stratigea και Papadopoulou, 2013b), και
- την αποτελεσματικότερη εφαρμογή του σεναρίου που επιλέγεται ως επικρατέστερο για την εξυπηρέτηση των αναπτυξιακών στόχων της περιοχής μελέτης.

Χάρτης 4: Σενάριο 1

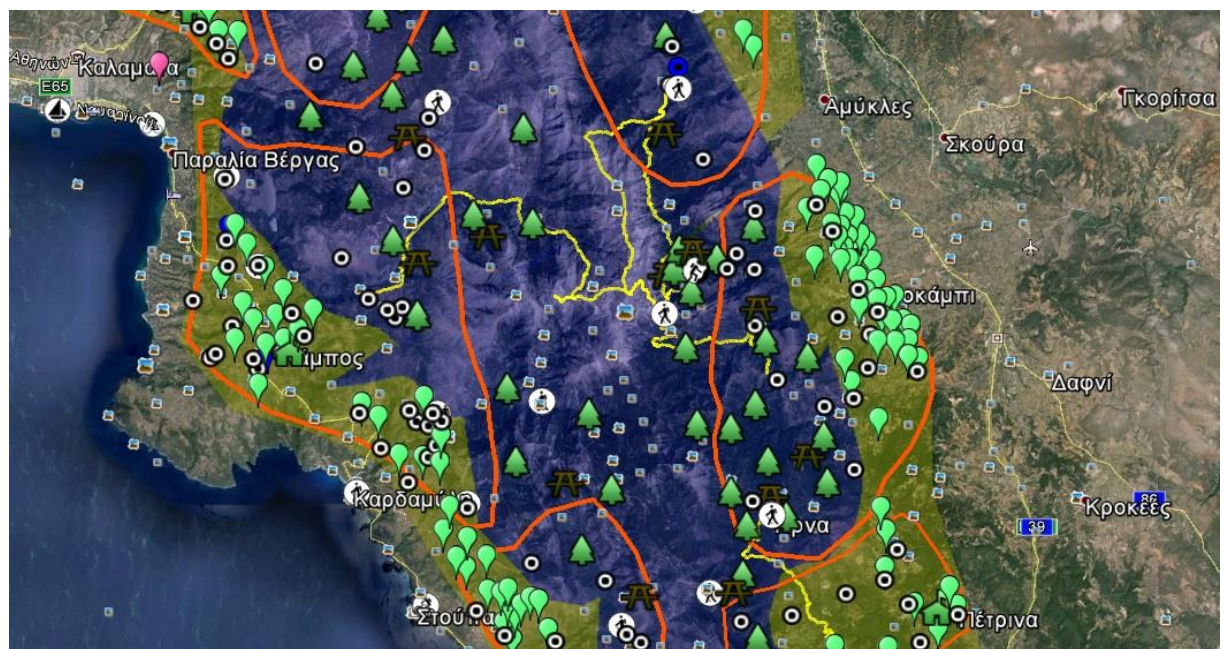
Πηγή: Google Earth – Επεξεργασία μελετητή

Όσον αφορά στον τρόπο 'επικοινωνίας' των σεναρίων, οι επιλογές που έχει ο σχεδιαστής στο στάδιο αυτό διαφοροποιούνται, ανάλογα με το μέσο επικοινωνίας, σε:

- άμεση 'επαφή' της σχεδιαστικής ομάδας με το κοινό, μέσα από την οργάνωση συναντήσεων, όπου παρουσιάζεται κατάλληλα σχεδιασμένο υλικό για την ενημέρωση του κοινού και ακολουθεί συζήτηση στην οποία οι εμπλεκόμενες ομάδες κοινού αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, διατυπώνουν απόψεις, προτείνουν πιθανές λύσεις, εκφράζουν συμφωνία ή διαφωνία ως προς τις προτεινόμενες παρεμβάσεις/επιλογές, κ.λπ. (Steyaert and Lisoir, 2005),
- η αξιοποίηση των δυνατοτήτων των *Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας* και των εφαρμογών τους, που υποστηρίζουν τη *διαδικτυακή αλληλεπίδραση* και επικοινωνία μεταξύ της σχεδιαστικής ομάδας και του κοινού, δια μέσου της οποίας το κοινό έχει τη δυνατότητα να διατυπώσει απόψεις, ενστάσεις, συμφωνία ή διαφωνία κ.λπ. ως προς τις προτεινόμενες παρεμβάσεις. Στόχος της προσέγγισης αυτής είναι η αξιοποίηση της δυνατότητας αλληλεπίδρασης των πολιτών με τα κέντρα λήψης αποφάσεων, αξιοποιώντας το διαδίκτυο (Thomas και άλλοι, 2003).

Χάρτης 5: Σενάριο 2

Πηγή: Google Earth – Επεξεργασία μελετητή

Στο σημείο αυτό επισημαίνεται ότι το διαδίκτυο παρέχει πολλαπλές δυνατότητες επικοινωνίας των κέντρων λήψης αποφάσεων με το κοινό, όπως για παράδειγμα μέσα από την υλοποίηση εφαρμογών που επιτρέπουν την online επικοινωνία μεταξύ των συμμετεχόντων (π.χ. fora) ή την αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων μέσα από την αξιοποίηση των τεχνολογιών GIS και web-mapping (Zhao και άλλοι, 2006).

Στην παρούσα εργασία υιοθετείται η δεύτερη επιλογή, η οποία αξιοποιεί το διαδίκτυο ως μέσο αλληλεπίδρασης μεταξύ του κοινού και της σχεδιαστικής ομάδας, με σκοπό την ευρύτερη δυνατή επικοινωνία των προτεινόμενων σεναρίων. Η συγκεκριμένη επιλογή, παρά το μειονέκτημα της έλλειψης άμεσης αλληλεπίδρασης μεταξύ των συμμετεχόντων:

- δίνει τη δυνατότητα αποτελεσματικότερης και ευρύτερης διάχυσης του 'προϊόντος' του σχεδιασμού,
- καθιστά την όλη διαδικασία ταχύτερη,
- απαιτεί σημαντικά λιγότερους οικονομικούς πόρους,

- ‘εκπαιδεύει’ τους χρήστες επάνω στις δυνατότητες που παρέχει για την έκφραση των απόψεών τους και την αλληλεπίδρασή τους με τη σχεδιαστική ομάδα,
- άρει τους χρονικούς περιορισμούς και δίνει τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να διερευνήσουν σε βάθος το ‘προϊόν’ του σχεδιασμού, αναζητώντας πρόσθετη πληροφορία και έχοντας στη διάθεσή τους περισσότερο χρόνο για να διατυπώσουν τις κρίσεις τους.

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι παρά τις δυνατότητες που προσφέρει σήμερα η επιλογή του διαδικτύου για την επικοινωνία των σχεδιαστικών παρεμβάσεων και την ευρεία χρήση του σε διάφορες εφαρμογές, δεν μπορεί να υποκαταστήσει πλήρως, ως προς το είδος της πληροφορίας και τις δυνατότητες που παρέχει, την ‘άμεση επαφή’ με την τοπική κοινωνία. Η επαφή αυτή δίνει τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης, ανάπτυξης συνεργειών, δημιουργίας συναινέσεων, κ.λπ., ενώ ταυτόχρονα αποτελεί μία διαδικασία ‘μάθησης’ για όλους τους συμμετέχοντες, σχεδιαστές, κέντρα λήψης αποφάσεων και ομάδες κοινού (Brown και Weber, 2011). Ο συνδυασμός έτσι των δύο προσεγγίσεων είναι επιθυμητός για τη διεύρυνση των δυνατοτήτων του συμμετοχικού εγχειρήματος. Επίσης σημειώνεται ότι η σχεδιαστική ομάδα βρίσκεται ήδη σε επαφή με τις αρχές τοπικής αυτοδιοίκησης της περιοχής μελέτης και έχει ήδη διατυπωθεί το ενδιαφέρον και διασφαλιστεί η δυνατότητα ευρείας δημοσιοποίησης των σεναρίων στο τοπικό επίπεδο, έτσι ώστε να ολοκληρώσει το όλο εγχείρημα και να παραδώσει το προϊόν αυτής της εργασίας στις τοπικές κοινωνίες προς περαιτέρω αξιοποίηση.

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία εστιάζει το ενδιαφέρον της στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη μιας ιδιαίτερου κάλλους ορεινής περιοχής της χώρας, της περιοχής του Ταυγέτου, που περιλαμβάνει τον ορεινό όγκο και τους οικισμούς που χωροθετούνται σε αυτόν. Η περιοχή μελέτης, παρά τους αξιόλογους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους που διαθέτει, ακολουθεί τα τελευταία χρόνια μία φθίνουσα πορεία, με κύρια χαρακτηριστικά την ανεργία/υποαπασχόληση, την πληθυσμιακή συρρίκνωση και τη γήρανση του πληθυσμού της, καθώς και την εγκατάλειψη της αγροτικής γης.

Η εργασία, που αποτελεί το πρώτο μέρος μίας προσπάθειας διερεύνησης των προοπτικών ανάπτυξης της συγκεκριμένης σχεδιαστικής ορεινής περιφέρειας, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της: α) στη δόμηση σεναρίων ολοκληρωμένης ανάπτυξης της περιοχής αυτής, και β) στη λήψη απόφασης σε σχέση με τις διαθέσιμες επιλογές εργαλείων οπτικοποίησης των προτεινόμενων σεναρίων και εργαλείων επικοινωνίας αυτών, με στόχο την εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στη διαδικασία διαμόρφωσης των όποιων αναπτυξιακών επιλογών στοχεύουν στη δημιουργία ενός καλύτερου μέλλοντος για αυτές.

Στο πλαίσιο αυτό, και εξετάζοντας τις εξελίξεις τόσο της περιοχής αυτής καθεαυτής όσο και του ευρύτερου περιβάλλοντος στο οποίο εντάσσεται, καθώς και των ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζουν την παρούσα οικονομική συγκυρία, δομούνται δύο εναλλακτικά σενάρια μελλοντικής ανάπτυξης της περιοχής, τα οποία έχουν ως άξονες τομείς με μακρά παράδοση (π.χ. αγροτικός τομέας), ενώ αξιοποιούν τάσεις και ευκαιρίες που καταγράφονται σε τομείς όπως ο εναλλακτικός τουρισμός, οι οικο-δραστηριότητες, η βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία, οι ΑΠΕ, κ.λπ. Οι όποιες παρεμβάσεις / σχεδιαστικές επιλογές δρομολογούνται, επιδιώκουν τη δημιουργία ενός χωρικού προτύπου, το οποίο υποστηρίζει την αλληλεπίδραση και την ανάπτυξη σχέσεων συμπληρωματικότητας μεταξύ περιοχών και τομέων του ορεινού όγκου του Ταυγέτου.

Ταυτόχρονα, η εργασία εμβαθύνει σε εργαλεία οπτικοποίησης και επικοινωνίας των σχεδιαστικών παρεμβάσεων αποσκοπώντας, σε επόμενη φάση, στην εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στη διαδικασία του σχεδιασμού και την ενσωμάτωση των απόψεών τους στις διαμορφούμενες επιλογές μελλοντικής εξέλιξης της περιοχής. Η εμπλοκή αυτή θα δώσει τη δυνατότητα δημιουργίας ευρύτερων συναινέσεων στην περιοχή μελέτης, δέσμευσης σε ένα κοινό ‘όραμα’ και συστράτευσης όλων των παραγόντων για την υλοποίησή του, στοιχεία κρίσιμα στη διαμόρφωση της μελλοντικής αναπτυξιακής πορείας της περιοχής και την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της παρούσας δυσμενούς οικονομικής συγκυρίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

1. Ασημακόπουλος, Ι., Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (Ν 2742/99), Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., Διεύθυνση Χωροταξίας, Αθήνα, 2007.
2. Γεωργιακάκης, Π., Γιαννάτος, Γ., Γκάνου, Ε., Γρίβας, Κ., Ιωαννίδης, Γ., Κατακαλαίου, Α., Μανωλόπουλος, Α., Ξηρουχάκης, Σ., Σημιαϊκής, Σ., και Χριστοπούλου, Α., Οικολογική Αποτύπωση του Όρους Ταΰγετος για τη Διατήρηση της Βιοποικιλότητας, Τελική αναφορά – Κείμενο διαβούλευσης, Εταιρεία για τη Μελέτη και Διαχείριση του Φυσικού και Ανθρωπογενούς Περιβάλλοντος, Υπουργείο Οικονομίας, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας, 2011.
3. Γιαουτζή, Μ. και Στρατηγέα, Α., *Χωροταξικός Σχεδιασμός: Θεωρία και Πράξη*, Εκδόσεις Κριτική, ISBN 978-960-218-722-7, Αθήνα, 2011.

Ξενόγλωσση

1. Becker, A. and Bugmann, H., Global Change and Mountain Regions – The Mountain Research Initiative, *GTOS*, 28, Stockholm, Sweden, 1999.
2. Brown, G. and Weber, D., Public Participation GIS: A New Method for National Park Planning, *Landscape and Urban Planning*, Vol. 102, Issue 1, Elsevier, 2011, pp.1-15.
3. Dreborg K. H., Essence of Backcasting, *Futures*, Vol. 28, No. 9, Elsevier, 1996, pp. 813-828.
4. Godet, M., *Creating Futures: Scenario Planning as a Strategic Management Tool*, Economica, 2001.
5. Jessop, M., The Visualization of Spatial Data in the Humanities, *Literary and Linguistic Computing*, Vol. 19, No. 3, Oxford Journals, 2004, pp. 335-350.
6. Krauchi, N., Brang, P. and Schonenberger, W., Forests of Mountainous Regions: Gaps in Knowledge and Research Needs, *Forest Ecology and Management*, Vol. 132, Issue 1, Elsevier, 2000, pp.73-82.
7. Lindgren, M. and Bandhold, H., *Scenario Planning: The Link between Future and Strategy*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.
8. Lundstrom, C., Kytzia, S., Walz, A., Gret-Regamey, A. and Bebi, P., Linking Models of Land Use, Resources and Economy to Simulate the Development of Mountain Regions (ALPSCAPE), *Environmental Management*, Vol. 40, Issue 3, Elsevier, 2007, pp. 379-393.
9. MacDonald, D., Crabtree, G. R., Wiesinger, G., Dax, T., Stamou, N., Fleury, P., Gutierrez Lazpita, J. and Gibon, A., Agricultural Abandonment in Mountain Areas of Europe: Environmental Consequences and Policy Response, *Journal of Environmental Management*, Vol. 59, No. 1, Elsevier, 2000, pp.47-69.
10. Murgante, B., Tilio, L., Lanza, V. and Scorza, F., Using Participative GIS and e-Tools for Involving Citizens of Marmo Platano-Melandro Area in European Programming Activities, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 13, No. 1, Routledge, 2011, pp.97-115.
11. Raadgever, G.T. and Mostert, E., Public Participation in Information Management - Overview of Participatory Tools and their Contribution to Adaptive River Basin Management, Deliverable 1.2.2 of the NeWater Project, RBA Centre, TU Delft, 2005.
12. Robinson, J. B., Futures Under Glass - A Recipe for People Who Hate to Predict, *Futures*, 22, No. 8, Elsevier, 1990, pp. 820-842.
13. Schoemaker, J. H. P., Scenario Planning: A Tool for Strategic Thinking, *Sloan Management Review*, Winter 1995, 36, 2, ABI/INFORM Global, 1995, pp. 25-40.
14. Scott, D., Climate Change and Tourism in the Mountain Regions of North America, 1st International Conference on Climate Change and Tourism, Djerba, Tunisia, 9-11 April, 2003.

15. Steyaert, S. and Lisoir, H., Participatory Methods Toolkit – A Practitioner’s Manual, King Baudouin Foundation, Flemish Institute for Science and Technology Assessment, ISBN 90-5130-506-0, 2005.
16. Stratigea, A., ICTs for Rural Development: Potential Applications and Barriers Involved, *NETCOM*, Vol. 25, No 3-4, 2011, pp. 179-204.
17. Stratigea, A., Participatory Policy Making in Foresight Studies at the Regional Level - A Methodological Approach, *Regional Science Inquiry Journal*, Vol. V (1), 2013, pp. 145-161.
18. Stratigea, A. and Papadopoulou, Ch.-A., Foresight Analysis at the Regional Level - A Participatory Methodological Framework, *International Journal for Management and Strategy*, Vol. 4, No 2:2013, ISSN 1923-3965 E-ISSN 1923-3973 (www.sciedu.ca/jms), 2013a, pp. 1-16.
19. Stratigea, A. and Papadopoulou, Ch.-A., Multicriteria Evaluation in Spatial Planning: A Participatory Methodological Approach, *Territorio Italia - Land Administration, Cadastre, Real Estate*, Agenzia del Territorio, 2013b, pp. 9-21.
20. Thomas, C. J. and Streib, G., The New Face of Government: Citizen-Initiated Contacts in the Era of E-Government, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol. 13, No. 1, Oxford Journals, 2003, pp. 83-102.
21. Zhao, J. and Coleman, D. J., GeoDF: Towards an SDI PPGIS Application for E-Governance, GSDI-9 Conference Proceedings, 6-10 November, Santiago, Chile, 2006.

Διαδικτυακές Πηγές

Ελληνική Στατιστική Αρχή: www.statistics.gr
 Ιστοσελίδα Περιφέρειας Πελοποννήσου: www.ppel.gov.gr
 Ιστοσελίδα Δήμου Σπάρτης: www.sparti.gov.gr
 Ιστοσελίδα Δήμου Ανατολικής Μάνης: www.anatolikimani.gov.gr
 Τοπικό Portal Ευρύτερης Περιοχής Μάνης – www.mani.org.gr
 Ιστοσελίδα Δήμου Καλαμάτας – www.kalamata.gr
 Ιστοσελίδα Δήμου Άριος – www.aris.gov.gr
 Ιστοσελίδα Δήμου Αρφάρων – www.wiw.gr
 Ιστοσελίδα Δήμου Θουρίας – www.thouria.gov.gr
 Ιστοσελίδα Εύξεινη Πόλη – www.efxini.gr
 Ιστοσελίδα Δήμου Δυτικής Μάνης – www.dimosdytikis.manis.gr
 Ιστοσελίδα Δήμου Μεγαλόπολης – www.megalopoli.gr
 Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής – www.ypeka.gr
 Ιστοσελίδα Wikipedia – Ταΰγετος - <http://el.wikipedia.org/wiki/>
 Ιστοσελίδα: Hellaspath - <http://www.hellaspath.gr/>

**ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΒΙΩΣΙΜΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΣΤΗΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ eG4M
ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΣΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΟ CORFU
SUNSPOTS**

Στέφανος ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ

Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Συγγρού 136, 176 71 Καλλιθέα, Ελλάδα
stephanosKar@yahoo.gr

Αναστάσιος ΡΙΓΓΑΣ

Τμήμα Πληροφορικής, Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Καραολή & Δημητρίου 80, 185 34, Πειραιάς, Ελλάδα
riggas@unipi.gr

Αλέξανδρος ΜΙΑΡΗΣ

Τμήμα Πληροφορικής, Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Καραολή & Δημητρίου 80, 185 34, Πειραιάς, Ελλάδα
amiaris@unipi.gr

Περίληψη

Οι μεταβολές στην τεχνολογία πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ) απαιτούν συνεχείς τροποποιήσεις στους σύγχρονους οργανισμούς και στις αντίστοιχες διαδικασίες τους. Παρόλο που οι τεχνολογίες είναι το μέσο και όχι ο στόχος, θα έπρεπε να επιλέγονται λαμβάνοντας υπόψη νομικά πλαίσια, οργανωτικά ζητήματα, κοινωνικές και τοπικές ιδιαιτερότητες όπως και την οικονομική βιωσιμότητα.

Το πρόγραμμα eG4M - Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση για τις Μεσογειακές Χώρες - επικεντρώνεται στην προέκταση, ολοκλήρωση και βελτίωση του ηλεκτρονικού μοντέλου διακυβέρνησης μέσω της επίτευξης νέων αποτελεσμάτων έρευνας και της εφαρμογής του συμμετέχοντας υποστηρικτικά σε Μεσογειακές Χώρες, εδραιώνοντας και ενοποιώντας τα συστήματα ηλεκτρονικής διακυβέρνησής τους.

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στη βελτίωση της μορφοποίησης της προοπτικής του μοντέλου eG4M χρησιμοποιώντας Συστημικές Μεθοδολογίες και ειδικότερα το Μοντέλο του Βιώσιμου Συστήματος ΜΒΣ (Viable System Model). Με την βοήθεια μιας μελέτης περίπτωσης περιγράφεται πώς ενσωματώνεται το μοντέλο ηλεκτρονικής διακυβέρνησης eG4M στην οργανωτική δομή και λειτουργία του τουριστικού πρακτορείου Corfu Sunspots χρησιμοποιώντας τις συστημικές μεθοδολογίες και τις αρχές του ΜΒΣ για συστημική παρέμβαση και βελτίωση.

Στόχος των μεθοδολογιών είναι να αναλύσουν ορθά και να διαμορφώσουν το μοντέλο και παράλληλα να το βελτιώσουν. Οι συστημικές μεθοδολογίες επικεντρώνονται στον ανθρώπινο παράγοντα, όπως εξελίσσεται μέσα σε αυτά τα συστήματα, και αποτελούν ένα πολύ πολύτιμο μέσο που μας βοηθά να κατανοήσουμε και να ορίσουμε τις λειτουργίες του συστήματος. Έτσι βελτιώνεται η δυνατότητα χρήσης του μοντέλου και η ευελιξία του, έχοντας μειωμένο αφαιρετικό επίπεδο και προσδίδοντας στην εργασία υψηλή και υλοποιήσιμη λειτουργικότητα.

Λέξεις κλειδιά: eG4M, Συστημική Προσέγγιση, Μοντέλο Βιώσιμου Συστήματος ΜΒΣ (Viable System Model), Μελέτη Περίπτωσης, Τουριστικό Πρακτορείο

1. Εισαγωγή

Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες με την άφιξη του Παγκόσμιου Ιστού (World Wide Web) οι κυβερνήσεις έχουν υιοθετήσει αυξημένα την τεχνολογία την πληροφορίας (ΤΠ) για ηλεκτρονική παροχή κυβερνητικών υπηρεσιών στους πολίτες. Κυρίως οι κυβερνήσεις κινητοποιούνταν από την παραδοχή ότι αυτή η υιοθέτηση θα παρείχε αυξημένη αποτελεσματικότητα, ποιότητα υπηρεσιών και αυξημένη πρόσβαση των πολιτών σε κυβερνητικές υπηρεσίες. Αυτή η μορφή διοικητικής αναμόρφωσης που διευκολύνεται από την τεχνολογία της πληροφορίας είναι επίσης γνωστή και ως ηλεκτρονική διακυβέρνηση (e-government) αναφέρει ο Vicas [13].

Τοποθετώντας το αγγλικό γράμμα «e-» μπροστά από υπηρεσίες όπως είναι οι e-health (ηλεκτρονική υγεία), e-voting (ηλεκτρονική ψήφος), e-environment (ηλεκτρονικό περιβάλλον) ή e-weather (ηλεκτρονικός καιρός) για παράδειγμα, λειτουργεί ως οδηγός για το ευρύτερο θέμα της ηλεκτρονικής κυβέρνησης (e-government) και της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης (e-governance), που μπορούν εν καιρώ αντιληπτά στον κοινό νου. Πιο σημαντικά η χρήση των όρων της ηλεκτρονικής κυβέρνησης, της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και της ηλεκτρονικής δημοκρατίας (e-democracy) οδηγεί στη δημιουργία ενός αναγνωρίσιμου πεδίου.

Οι τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ) εξακολουθούν να είναι μια μεγάλη δύναμη που μεταμορφώνει τους τρόπους που λειτουργούν οι κοινωνίες και οι οικονομίες. Η διευρυμένη χρήση της τεχνολογίας της πληροφορίας και της επικοινωνίας αποκτά έντονες επιδράσεις στον τρόπο ζωής, επικοινωνίας και εργασίας σύμφωνα με τον Carr [4]. Την ίδια στιγμή τμήματα μεταξύ μιας προοπτικής ΤΠΕ και προοπτικών άλλων πεδίων (π.χ. οικονομικών, πολιτικής και κοινωνιολογίας) γίνονται λιγότερο αξιόπιστα. Οι συνέπειες της προοπτικής ΤΠΕ είναι περισσότερες από αυτές της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας. Η επίδραση των ΤΠΕ κινείται ολόένα και βαθύτερα μέσα σε σημαντικά πεδία της οικονομικής και κοινωνικής επιστήμης, όπου και αλληλεπιδρά μαζί τους όλο και περισσότερο. Για την κατανόηση της σύγχρονης μετασχηματιζόμενης δημόσιας διοίκησης κανείς δεν πρέπει να παραβλέψει τη μελέτη του ανερχόμενου ρόλου των ΤΠΕ και του καθοριστικού της χαρακτήρα στη βελτίωση της δημόσιας διοίκησης.

Συχνά, όταν αναλύουμε το ρόλο των ΤΠΕ, δίδεται κυρίως έμφαση στις τεχνολογικές συνιστώσες της παραβλέποντας άλλες επιδράσεις του (π.χ. κοινωνικές). Φυσικά, εντός της δημόσιας διακυβέρνησης δε νοείται ροή υπηρεσιών και εφαρμογών της κοινωνίας της πληροφορίας αποκομμένη από μια τεχνική προοπτική ΤΠΕ. Οι σύγχρονες διαδικασίες που υποστηρίζονται από ΤΠΕ έχουν πλέον αντικαταστήσει τις κλασικές δραστηριότητες εργασίας πάνω σε χαρτί, συνοδευόμενες από νέες οργανωτικές αρχές, όπου οι δραστηριότητες και οι υπηρεσίες παρέχονται μέσω ευέλικτων και περίπλοκων πολύ-οργανωτικών δομών.

Τα βήματα προόδου των ΤΠΕ (δίκτυα, υπολογιστική ισχύς, εφαρμογές κτλ.) έχουν δώσει τη δυνατότητα να συγκεντρωθούν σκόρπιες πληροφορίες σε προσβάσιμες θέσεις φύλαξης για σύνθετες οργανωτικές γνώσεις βάσεων δεδομένων (accessible complex organizational database knowledge repositories). Οι ΤΠΕ φέρουν νέα ποιότητα στις υπηρεσίες καθώς αναδιοργανώνουν τη γνώση και συμπεριλαμβάνουν αποτελεσματικά ευφυή πρόσβαση σε δεδομένα και χρήση αυτών των δεδομένων σύμφωνα με Willet και Copeland [14].

Οι τεχνολογικές παράμετροι που σχετίζονται με την ΤΠΕ αποτελούν μόνο ένα συστατικό αυτού που θα πρέπει να ευοδωθεί για την πρόβλεψη κατανόηση και την αποτελεσματική εφαρμογή της ΤΠΕ. Άλλες παράμετροι που θα πρέπει να κατανοηθούν σχετίζονται με το ευρύ φάσμα υποστηρικτικών εργασιών εντός ενός οργανισμού και εντός του κοινωνικού περιβάλλοντος του οργανισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, τα απαραίτητα συστατικά είναι η διαχείριση της γνώσης με τον προκύπτοντα προσανατολισμό αρχών και διαδικασιών.

Μεμονωμένα η Διαχείριση της Γνώσης (ΔΓ) και ο Διαδικαστικός Προσανατολισμός (ΔΠ), καθώς επίσης και η ΤΠΕ, έχουν εξερευνηθεί ήδη σε μεγάλο βαθμό. Ωστόσο σπάνια μελετώνται ταυτόχρονα και με διαδραστικό τρόπο. Η παρούσα εργασία αναδέχεται την πρόκληση: πώς να κατανοήσει κανείς τη διάδραση μεταξύ ΤΠΕ, ΔΓ και ΔΠ, να εννοήσει την επίδρασή τους επί ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος οργανωτικής συμπεριφοράς. Στην παρούσα μελέτη επικεντρώνουμε την προσοχή μας στις αρχές διακυβέρνησης και στις πρακτικές που προκύπτουν από τη χρήση ΤΠΕ στο δημόσιο τομέα, δηλαδή εστιάζουμε στο e-Governance (ηλεκτρονική διακυβέρνηση). Ένας από τους βασικούς στόχους της παρούσας μελέτης είναι ένα συστημικό μοντέλο των σχέσεων μεταξύ ΤΠΕ, ΔΓ και ΔΠ.

Επίκεντρο της παρούσας εργασίας είναι να ορίσουμε τη διάδραση μεταξύ των ΤΠΕ, ΔΓ και ΔΠ χρησιμοποιώντας Συστημικές Μεθοδολογίες. Περισσότερο από όλα ενέχεται ο κίνδυνος υποτίμησης της σημασίας του ανθρώπινου παράγοντα στις συνολικές διαδικασίες. Μια τέτοια κατάσταση μπορεί να αποφευχθεί βελτιώνοντας τη διαδικασία σχεδιασμού με τη βοήθεια Συστημικών Μεθοδολογιών. Το επίκεντρο του ενδιαφέροντος τούτων των μεθοδολογιών είναι τα άτομα εντός του συστήματος που αναλύεται και ο τρόπος που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και με τα άλλα συστήματα και υποσυστήματα υπό εξέταση. Έτσι το βελτιωμένο μοντέλο θα διατηρήσει την αφαίρεση πολλαπλής όψης, αλλά με έναν πιο φιλικό προς το χρήστη τρόπο, μειώνοντας τις αντιπαραθέσεις κατά την επικοινωνία και βελτιώνοντας τη λειτουργικότητα της επιχείρησης. Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι βασικές έννοιες των ΤΠΕ. Στην συνέχεια και στην 3^η ενότητα παρουσιάζεται το μοντέλο των βιώσιμων συστημάτων και ενσωματώνεται με το μοντέλο ηλεκτρονικής διακυβέρνησης eG4M. Στην 4^η ενότητα περιγράφεται και αναλύεται η μελέτη περίπτωσης για το τουριστικό πρακτορείο Corfu Sunspots. Η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα που προκύπτουν στην τελευταία ενότητα.

2. Βασικές έννοιες

Καταρχήν εξετάζουμε την ορολογία και τις έννοιες που θα χρησιμοποιηθούν στην εργασία. Από τεχνικής άποψης η τεχνολογία πληροφορίας και επικοινωνιών (ΤΠΕ) είναι ένα μίγμα μηχανικού εξοπλισμού (hardware), λογισμικού (λειτουργικών συστημάτων, εφαρμογών κτλ) και επικοινωνιακών εγκαταστάσεων (τοπικά δίκτυα, δίκτυα ευρείας περιοχής και κεντρικά, επικοινωνιακά δίκτυα κτλ). Η εργασία στον επεκτεινόμενο ρόλο των ΤΠΕ στις επιχειρηματικές και διοικητικές διαδικασίες βρίσκεται σε εξέλιξη από τις αρχές της δεκαετίας του '70, όταν ξεκίνησε η μαζική χρήση υπολογιστών. Τα βήματα προόδου των ΤΠΕ έχουν γίνει μια μόνιμη δύναμη που επιφέρει συνεχείς και συχνά απρόβλεπτες μεταβολές σε οργανωτικές δομές και διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων των παρεχόμενων υπηρεσιών, των πρακτικών διοίκησης και διακυβέρνησης.

Η διαχείριση γνώσης (ΔΓ) είναι μια σχετικά νέα έννοια, η εμφάνιση της οποίας συνδέεται μόνο έμμεσα με τις προαναφερόμενες εξελίξεις των ΤΠΕ. Εμφανίστηκε μέσα σε μια πολύ γνωστή και καλά εμπεριστατωμένη «Πρωτοβουλία για τη Διαχείριση των Προνομιών Γνώσης», που συντάχθηκε το 1989 μεταξύ μιας κοινοπραξίας αμερικανικών εταιριών που εργάζονταν πάνω σε μια πλατφόρμα διαχείρισης της γνώσης όπως περιγράφει ο Drucker [6] Από τότε η ιδέα διευρύνθηκε σε πολλές κατευθύνσεις, από το τοπικό και περιφερειακό επίπεδο ως «Κοινωνίες Πρακτικής» μέχρι εντός του ιδιωτικού τομέα ως «Εταιρική Διαχείριση Γνώσης», ή «Διαχείριση Γνώσης και Καινοτομίας». Αναγνωρίζεται έως και αποτυχημένη ΔΓ, ως ένας από τους παράγοντες που έπαιξαν κυρίαρχο ρόλο στην καταστροφή του διαστημικού αεροσκάφους Columbia το Φεβρουάριο του 2003.

Ο Prusak [12] υποστηρίζει ότι: «Στην αναδυόμενη οικονομία το μόνο πλεονέκτημα μιας εταιρίας είναι η ικανότητά της να αυξήσει και να αξιοποιήσει τη γνώση της». Ο τρόπος αλληλεπίδρασης της γνώσης μετασχηματίζεται συστημικά.

Η διακυβέρνηση είναι η πράξη της εξουσίας. Σχετίζεται με τις αποφάσεις που ορίζουν προσδοκίες, παραχωρούν προνόμια ή επιβεβαιώνουν επιδόσεις. Αποτελείται είτε από μια ξεχωριστή διαδικασία είτε από μέρη διαδικασιών διοίκησης ή ηγεσίας. Τούτες οι διαδικασίες και τα συστήματα τυπικά εκτελούνται από μια κυβέρνηση.

Στην περίπτωση μιας επιχείρησης ή ενός μη κερδοσκοπικού οργανισμού, η διακυβέρνηση σχετίζεται με τη σταθερή διοίκηση, τις συνεκτικές πολιτικές, την καθοδήγηση, τις διαδικασίες και το δικαίωμα απόφασης για μια συγκεκριμένη περιοχή ευθύνης. Για παράδειγμα, η διοίκηση σε εταιρικό επίπεδο μπορεί να περιλαμβάνει εξελίξιμες πολιτικές αναφορικά με την ιδιωτικότητα (privacy), τις εσωτερικές επενδύσεις και τη χρήση δεδομένων.

Για να διαχωρίσουμε τους όρους «διακυβέρνηση» και «κυβέρνηση»: «διακυβέρνηση» είναι αυτό που κάνει η «κυβέρνηση». Μπορεί να είναι μια γεωπολιτική κυβέρνηση (έθνος – πολιτεία), μια εταιρική κυβέρνηση (επιχειρησιακή οντότητα), μια κοινωνικοπολιτική κυβέρνηση (φυλή – οικογένεια κτλ) ή οποιουδήποτε είδους άλλη κυβέρνηση, αλλά η διακυβέρνηση είναι η πρακτική άσκηση της δύναμης και της πολιτικής διοίκησης, ενώ η κυβέρνηση είναι το μέσο (συνήθως συλλογικό) που τη φέρει εις πέρας. Ο όρος κυβέρνηση

χρησιμοποιείται επίσης πιο αφηρημένα σαν συνώνυμο της διακυβέρνησης, όπως στο καναδικό ρητό «Ειρήνη, Τάξη και καλή Κυβέρνηση».

Ο Ο.Ο.Σ.Α. (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης) χαρακτηρίζει την αποτελεσματική δημόσια διακυβέρνηση ως χρήσιμη για την ενδυνάμωση της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χρήσιμη για την προώθηση της οικονομικής ευδαιμονίας και της κοινωνικής συνοχής, για μείωση της φτώχειας, αύξηση της ικανότητας για μάθηση, βελτίωση της προστασίας του περιβάλλοντος και εμπάθυνση της εμπιστοσύνης στην δημόσια διοίκηση σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α. [16]. Το Διεθνές Κέντρο Τηλεδημοκρατίας προτείνει ότι η ηλεκτρονική διακυβέρνηση θα πρέπει να υποστηρίζει την επικοινωνία μεταξύ κυβέρνησης και κοινωνίας. Εργασίες από τους Clift [5] και Vikas [13] υποστηρίζουν ότι η έννοια της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης σχετίζεται με στρατηγικές της κυβέρνησης όπου οι ΤΠΕ έχουν ένα σημαντικό ρόλο.

Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση αποτελεί πεδίο δραστηριοτήτων όπου υλοποιείται ο σχεδιασμός πολιτικών, ο συγχρονισμός, η διαιτησία, η διασύνδεση και η ρύθμιση με την βοήθεια των ΤΠΕ, αλλά και την ρύθμιση των ιδίων των ΤΠΕ σύμφωνα με τον Misuraka κ.α. [9].

3. Συστημικό Μοντέλο

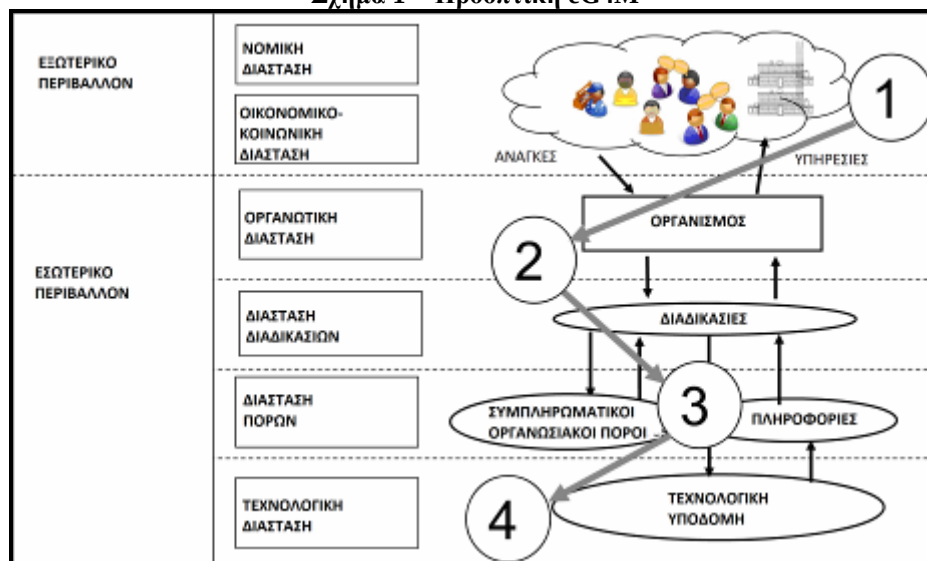
Η πρόθεσή μας είναι να κατασκευάσουμε ένα συστημικό μοντέλο με τη χρήση της μεθοδολογίας eG4M κατά Misuraka [10], [11]. Πιο συγκεκριμένα εξετάζουμε τις σχέσεις μεταξύ του πλαισίου των ΤΠΕ, της νομικής και κοινωνικοοικονομικής διάστασης, της διάστασης οργάνωσης και διεργασίας και της διάστασης πηγής και επιρροής τους στη διακυβέρνηση (ηλεκτρονική διακυβέρνηση) εντός της δημόσιας διοίκησης.

Διαφορετικές προσεγγίσεις για τη διαχείριση του δημοσίου τομέα προς νέα μοντέλα διακυβέρνησης, που στοχεύουν στις επανενσωματωμένες υπηρεσίες με μια νέα προοπτική για τη γραφειοκρατία. Η συνειδητοποίηση ότι τα μοντέλα και οι τεχνικές αξιολόγησης των πληροφοριακών συστημάτων γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης στον ιδιωτικό τομέα και δεν μπορούν να προσαρμοστούν ως έχουν στον δημόσιο τομέα και στις προοπτικές της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης.

Η έλλειψη μεθοδολογιών που να αντιμετωπίζουν τη συστημική πολυπλοκότητα της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού. Η ελλιπής θεώρηση της επίδρασης των αρχών, των πολιτικών και των νόμων του σχεδιασμού εργασιών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης έχει σπάνια ερευνηθεί καθώς επίσης και η ελλιπής θεώρηση των θεσμικών πλευρών της στρατηγικής ηλεκτρονικής διακυβέρνησης ως δράση που βασίζεται σε κανόνες και στοχεύει στην παροχή υπηρεσιών κατάλληλων για το θεσμικό πλαίσιο.

Η προοπτική eG4M παρουσιάζεται στο Σχήμα 1.

Σχήμα 1 - Προοπτική eG4M

Πηγή: Viscusi, G., Batini, C., & Mecella, M. (2010). Πληροφοριακά συστήματα για ηλεκτρονική διακυβέρνηση: η ποιότητα της προοπτικής υπηρεσιών. Βερολίνο, Χαϊδελβέργη: Springer

Η διάσταση οργάνωσης, η διάσταση διεργασίας και πηγής και η διάσταση τεχνολογίας αποτελούν το εσωτερικό πλαίσιο του συστήματος μαζί με τις νομικές και κοινωνικοοικονομικές διαστάσεις που αποτελούν το εξωτερικό πλαίσιο.

Τούτη η προοπτική έχει βελτιωθεί μέσω της προσέγγισης Συστημικών μεθοδολογιών· του Μοντέλου Βιώσιμων Συστημάτων (ΜΒΣ) κατά Beer [2]. Το Μοντέλο Βιώσιμων Συστημάτων ή ΜΒΣ είναι ένα μοντέλο της οργανωτικής δομής οποιουδήποτε βιώσιμου ή αυτόνομου συστήματος. Ένα βιώσιμο σύστημα είναι οποιοδήποτε σύστημα που οργανώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να ικανοποιεί τις απαιτήσεις της επιβίωσης σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των συστημάτων που επιβιώνουν είναι ότι είναι ευπροσάρμοστα. Το ΜΒΣ εκφράζει ένα μοντέλο βιώσιμου συστήματος που είναι αφηρημένα κυβερνητικό (ρυθμιστική θεωρία) περιγραφή η οποία είναι εφαρμόσιμη σε οποιοδήποτε οργανισμό που είναι βιώσιμο σύστημα και ικανός για αυτονομία.

Ένα βιώσιμο σύστημα αποτελείται από πέντε διαδραστικά υποσυστήματα τα οποία μπορούν να χαρτογραφηθούν πάνω σε πτυχές της οργανωτικής δομής. Σε γενικές γραμμές τα Συστήματα 1-3 αφορούν το «εδώ και τώρα» των δράσεων του οργανισμού, το Σύστημα 4 αφορά το μέλλον – στρατηγικές αντιδράσεις στις επιδράσεις των εξωτερικών, περιβαλλοντικών και μελλοντικών απαιτήσεων προς τον οργανισμό. Το Σύστημα 5 αφορά την εξισορρόπηση του «εδώ και τώρα» με το μέλλον για να δώσει οδηγίες πολιτικής που θα διατηρήσουν τον οργανισμό ως βιώσιμη οντότητα.

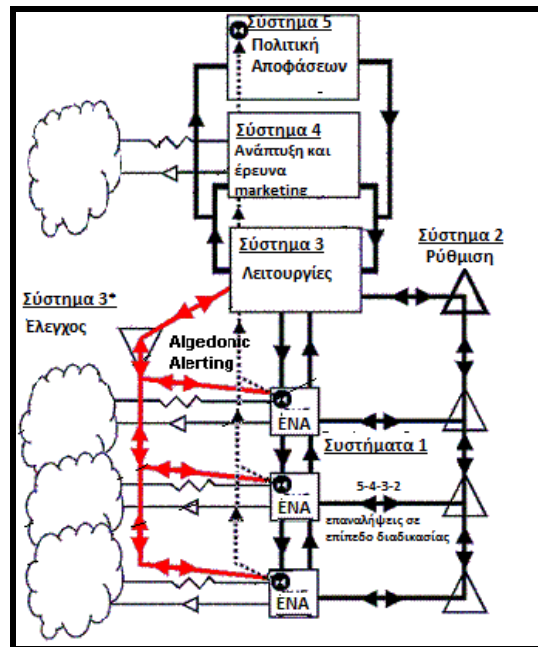
- Το Σύστημα 1 σε ένα βιώσιμο σύστημα περιέχει ορισμένες στοιχειώδεις δραστηριότητες. Κάθε στοιχειώδης δραστηριότητα του Συστήματος 1 είναι αυτή καθαυτή ένα βιώσιμο σύστημα λόγω της περιοδικά επαναλαμβανόμενης φύσης των συστημάτων, όπως περιγράφηκε παραπάνω. Αυτές αφορούν την πραγματοποίηση μιας λειτουργίας που εκπληρώνει τουλάχιστον ένα μέρος του βασικού μετασχηματισμού του οργανισμού.
- Το Σύστημα 2 αντιπροσωπεύει τα κανάλια πληροφόρησης και τα πληροφοριακά σώματα (information bodies) που επιτρέπουν τις στοιχειώδεις δραστηριότητες του Συστήματος 1 να επικοινωνούν μεταξύ τους και επιτρέπουν στο Σύστημα 3 να παρακολουθεί και να συντονίζει τις δραστηριότητες εντός του Συστήματος 1. Αντιπροσωπεύει την λειτουργία προγραμματισμού των κοινόχρηστων πηγών που χρησιμοποιούνται από το Σύστημα 1.
- Το Σύστημα 3 αντιπροσωπεύει τις δομές και τους ελέγχους που τοποθετούνται για να δημιουργηθούν οι κανόνες, οι πηγές, τα δικαιώματα και οι ευθύνες του Συστήματος 1 και για να παρέχουν διεπαφή μεταξύ των συστημάτων 4 και 5. Αντιπροσωπεύει τη γενική εικόνα των διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα εντός του Συστήματος 1.
- Σύστημα 4 – Τα σώματα που αποτελούν το Σύστημα 4 είναι υπεύθυνα για την παρατήρηση του περιβάλλοντος για την καταγραφή της προσαρμογής που θα πρέπει να πραγματοποιήσει ο οργανισμός για να παραμείνει βιώσιμος.
- Το σύστημα 5 είναι υπεύθυνο για τις αποφάσεις πολιτικής εντός του οργανισμού ως σύνολο για την εξισορρόπηση των απαιτήσεων από τα διαφορετικά μέρη του οργανισμού και για τη διεύθυνση του οργανισμού συνολικά.

Το πρώτο επίπεδο αναδρομής, επιπλέον των υποσυστημάτων που το αποτελούν, αντιπροσωπεύεται και στο περιβάλλον μέσα στο μοντέλο. Η παρουσία του περιβάλλοντος στο μοντέλο είναι απαραίτητη ως τόπος δράσης του συστήματος και χωρίς αυτό δεν υπάρχει τρόπος για το μοντέλο να αιτιολογήσει ή να βασίσει τις εσωτερικές αλληλεπιδράσεις του οργανισμού.

Αλγηδονικές (algedonic) είναι οι ειδοποιήσεις και οι επιβραβεύσεις οι οποίες προκύπτουν από τα επίπεδα αναδρομής, όταν η απόδοση αποτυγχάνει ή υπερβαίνει την ικανότητα, τυπικά μετά από ένα διάλειμμα.

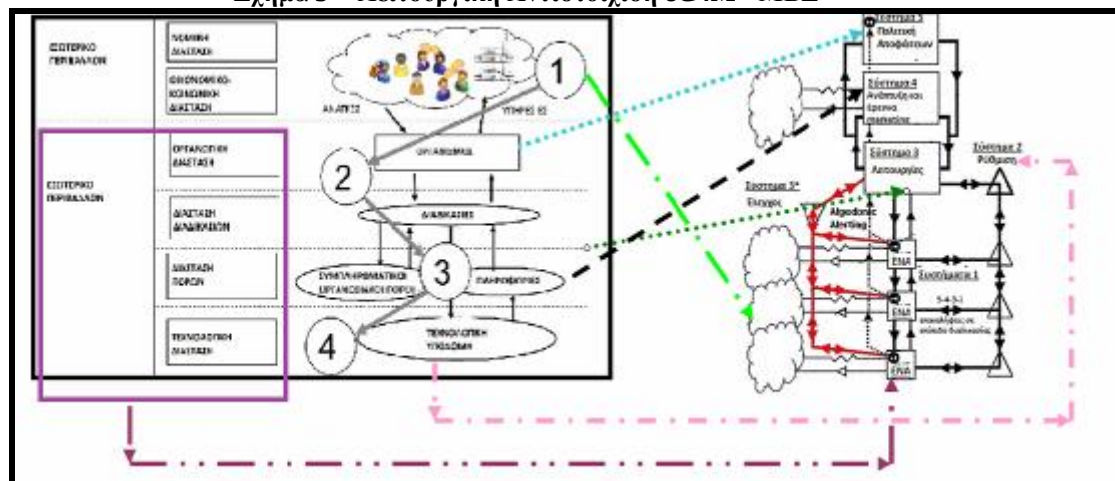
Το μοντέλο προκύπτει από την αρχιτεκτονική του μυαλού και του νευρικού συστήματος. Τα Συστήματα 3,2 και 1 ταυτίζονται με το αρχαίο μυαλό ή αυτόνομο νευρικό σύστημα. Το Σύστημα 4 ενσωματώνει την αντίληψη και το διάλογο και το Σύστημα 5, την ανώτερη εγκεφαλική λειτουργία, που περιλαμβάνει την ενδοσκόπηση και τη λήψη αποφάσεων.

Σχήμα 2 - Μοντέλο Βιώσιμου Συστήματος

Στην προοπτική eG4M κάθε διάσταση μπορεί να χαρτογραφηθεί πάνω στο μοντέλο MBΣ (Σχήμα 3). Το εξωτερικό πλαίσιο είναι το περιβάλλον ενώ το εσωτερικό πλαίσιο περιέχει όλα τα συστήματα από 1 έως 5.

Σχήμα 3 - Λειτουργική Αντιστοίχιση eG4M - MBΣ

Το εσωτερικό περιβάλλον σε ανώτερο επίπεδο αντιστοιχίζεται με το Σύστημα 1 του MBΣ, ενώ εσωτερικά σε κατώτερο επίπεδο η διάσταση πόρων και πληροφοριών ορίζεται στο Σύστημα 4, η τεχνολογική υποδομή στο Σύστημα 2, η διάσταση διαδικασιών στο Σύστημα 3 και η οργανωτική διάσταση χαρτογραφείται στο Σύστημα 5.

4. Η περίπτωση του Τουριστικού Πρακτορείου Corfu Sunspots

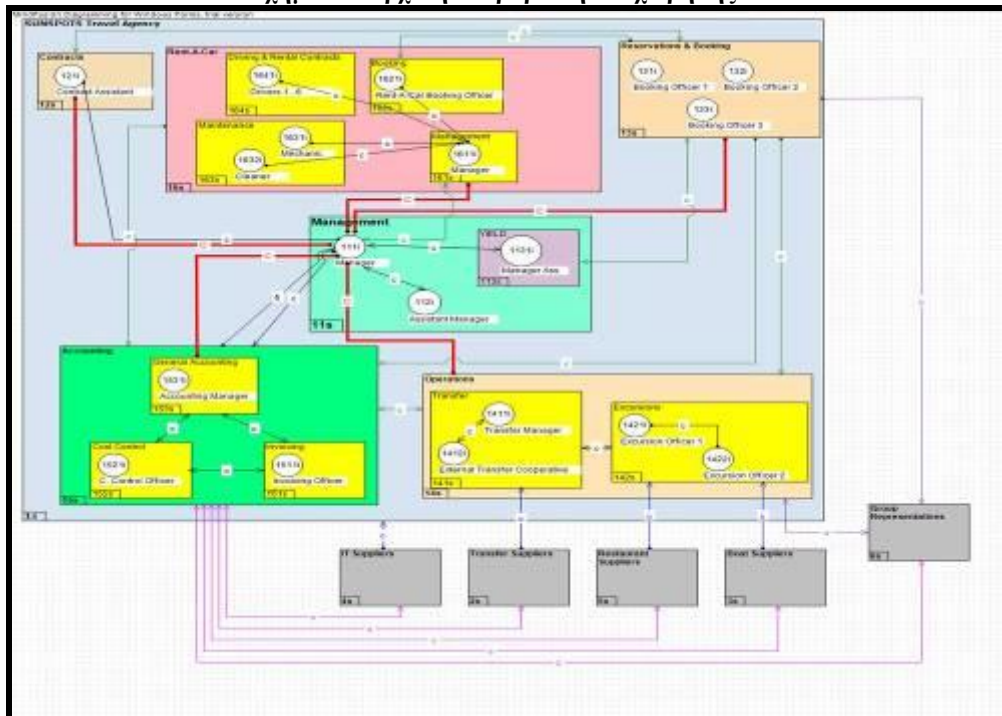
Το τουριστικό Κερκυραϊκό πρακτορείο Sunspots Tourist Enterprises [17], ειδικεύεται σε όλες τις μορφές τουριστικής δράσης και υπηρεσιών τόσο σε ιδιώτες, ομάδες (groups), τουριστικούς πράκτορες όσο και σε διεθνείς tour operators. Στην εργασία αυτή προσδιορίζεται η αναδιοργάνωση των επιχειρησιακών διαδικασιών του ταξιδιωτικού πρακτορείου με τη χρήση Συστημικών Μεθοδολογιών και Εργαλείων. Συγκεκριμένα

δημιουργείται Επιχειρησιακής Στρατηγικής σταθερή από πλευράς παραγωγής και ευέλικτη από πλευρά επιχειρησιακής διαδικασίας.

Ο Συστημικός Αναλυτής προσέγγισε την εταιρεία παρατηρώντας τις επικοινωνίες μεταξύ των μονάδων των τμημάτων που την αποτελούν. Η Συστημική προσέγγιση έγινε μέσω της μεθοδολογίας DCSYM κατά Ασημακόπουλο [1]. Με την DCSYM γίνεται σαφές και μπορεί να απεικονιστεί το μοντέλο των επικοινωνιών, αλλά και οι επικοινωνίες στο σύνολο του υπό μελέτη οργανισμού. Σημαντικό στοιχείο είναι ο μετασχηματισμός των αρχικών στατικών διαγραμμάτων σε δυναμικές απεικονίσεις της λειτουργικής αρχιτεκτονικής του συστήματος μελέτης. Στο εμφανιζόμενο σχήμα 4 διακρίνεται η αρχική διάρθρωση της επιχείρησης, όπως την αποτύπωσε ο Συστημικός Αναλυτής.

Σχήμα 4 - Αρχική Διάρθρωση Επιχείρησης

Η Εταιρεία αποτελείται από 6 εσωτερικά υποσυστήματα και ακόμα 5 εξωτερικά κατά Μίαρης κ.α., [8]. Το υποσύστημα της Γενικής Διεύθυνσης στο κέντρο με ανοικτό μπλε χρώμα, το υποσύστημα του λογιστηρίου με πράσινο χρώμα, το υποσύστημα του Τμήματος Λειτουργιών κάτω δεξιά με κρεμ χρώμα, το υποσύστημα του Τμήματος Συμβολαίων πάνω αριστερά με σκούρο κρεμ χρώμα, το υποσύστημα του Τμήματος Ενοικίασης Αυτοκινήτων πάνω και κεντρικά με σωμών χρώμα και το υποσύστημα Κρατήσεων πάνω και δεξιά. Παρατηρείται πώς οι επικοινωνίες μεταξύ των υποσυστημάτων και των αυτόνομων μονάδων είναι μόνο μεταξύ αυτόνομων μονάδων καθώς και ότι η επικοινωνία από το λογιστήριο προς τη διοίκηση είναι σημειωμένη με (δ) , όπου σύμφωνα με τη σημειολογία του Bowen [3] δεν είναι καλή επικοινωνία.

Φαίνεται καθαρά το πρόβλημα της επιχείρησης. Εμφανίζεται σοβαρό πρόβλημα επικοινωνίας με το λογιστήριο της εταιρείας. Δεν υπάρχει τμήμα εξυπηρέτησης Business-2-Client και αυτό δημιουργεί ένα κενό στον κύκλο λειτουργίας της επιχείρησης. Οι διαδικασίες και οι διεργασίες που διέπουν την επιχείρηση δεν είναι αυστηρά δομημένες και αυτό ανεβάζει ιδιαίτερα την πολυπλοκότητα. Αυξημένος είναι και ο ανθρώπινος παράγοντας σε οποιαδήποτε ενδοτμηματική και εξωτμηματική επικοινωνία, σε σημείο όλα να εξαρτώνται από συγκεκριμένα άτομα. Αυτό είναι και το πρόβλημα που καλείται ο Συστημικός Αναλυτής να αντιμετωπίσει με αναδιοργάνωση της επιχείρησης. Η αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού όχι μόνο θα ενδυναμώσει την εταιρεία οικονομικά, αλλά θα μειώσει και τον χρόνο εξυπηρέτησης των πελατών και θα αυξήσει την αποτελεσματικότητα των πωλήσεων και το ποσοστό των ευχαριστημένων πελατών.

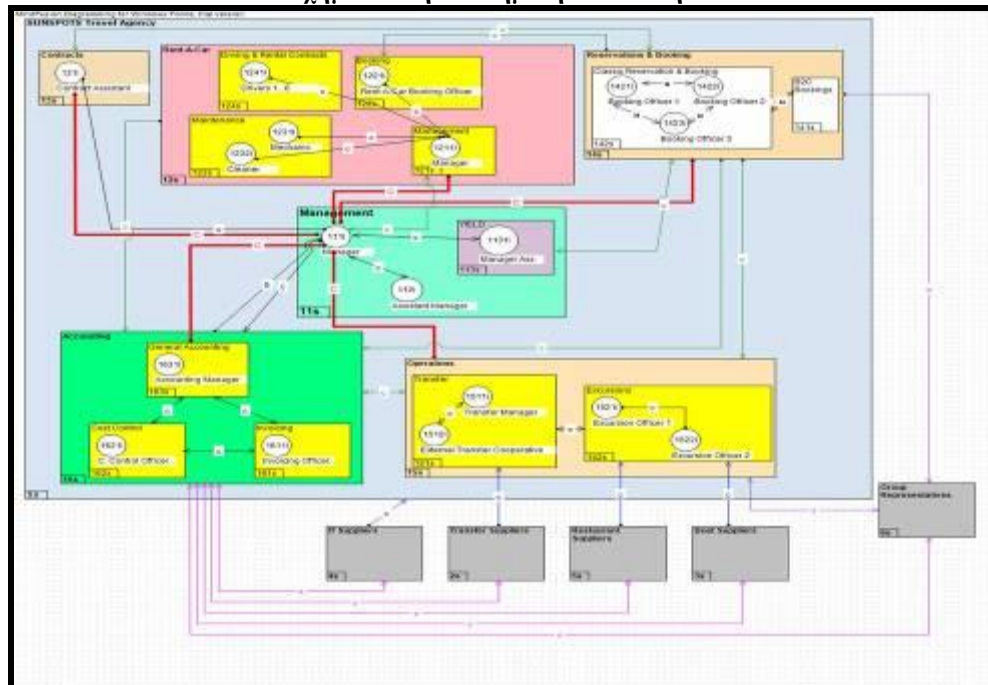
Για την επίλυση του προβλήματος έγινε χρήση της μεθοδολογίας Στρατηγικού Σχεδιασμού Ανάλυσης και Ελέγχου SAST του Churchman [7]. Η SAST είναι μια διαλεκτική

Συστημική Μεθοδολογία που επιτυγχάνει τη σύνθεση μέσα από τα επιχειρήματα μεταξύ των συμμετεχόντων.

Με τη χρήση συστημικών μεθοδολογιών και εργαλείων, οι επιχειρησιακές διαδικασίες του Corfu Sunspots επαναπροσδιορίστηκαν στα πέντε διαδραστικά υποσυστήματα της οργανωτικής δομής της Μεθόδου Βιώσιμων Συστημάτων με σκοπό να παρέχουν σαφείς και ποιοτικές υπηρεσίες και εσωτερικό έλεγχο.

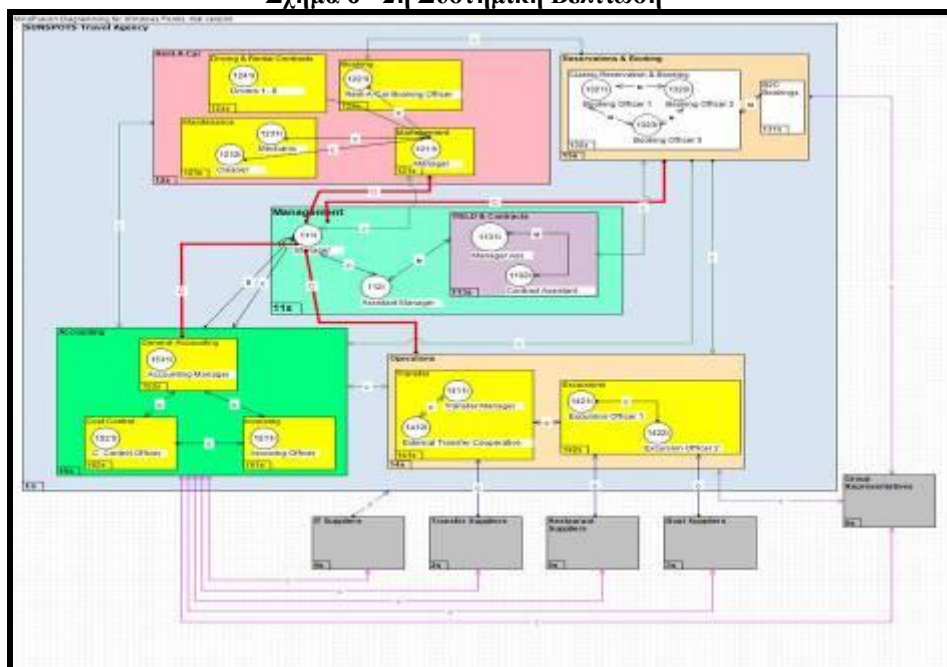
Σχήμα 5 - 1η Συστημική Βελτίωση

Στο εμφανιζόμενο σχήμα 5 παρουσιάζεται το πρώτο βήμα βελτίωσης στην εταιρεία.

Στο τμήμα Κρατήσεων έγινε εκπαίδευση όλων των υπαλλήλων σε όλα τα συστήματα πρακτόρων, ώστε ο φόρτος εργασίας να ισορροπηθεί και σε ενδεχόμενη απουσία κάποιου υπαλλήλου η δουλειά να μην υπολείπεται. Επίσης, προστέθηκε η υπηρεσία B2C, όπου απουσίαζε από το συνολικό οργανόγραμμα της εταιρείας, όπως και όλες οι επικοινωνίες είναι χαρακτηρισμένες ως Purposeful (P).

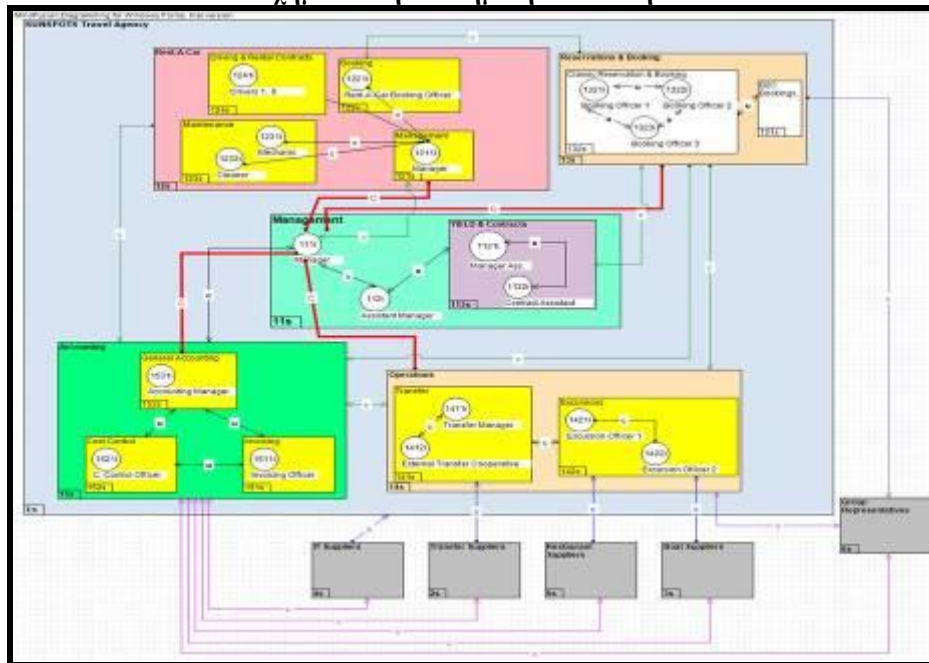
Σχήμα 6 - 2η Συστημική Βελτίωση

Προχωρώντας, στο τμήμα της Διοίκησης προστέθηκαν τα τμήματα των συμβολαίων και το τμήμα Yield (Σχήμα 6), όπου ουσιαστικός υπεύθυνος ήταν η Γενική Διευθύντρια της

εταιρείας. Με τον τρόπο αυτό, μειώθηκε η πολυπλοκότητα, υπάρχει άμεση εποπτεία στα εσωτερικά πλέον τμήματα της διοίκησης και αποκεντρώθηκαν αρμοδιότητες από την διευθύντρια στους άλλους υπαλλήλους.

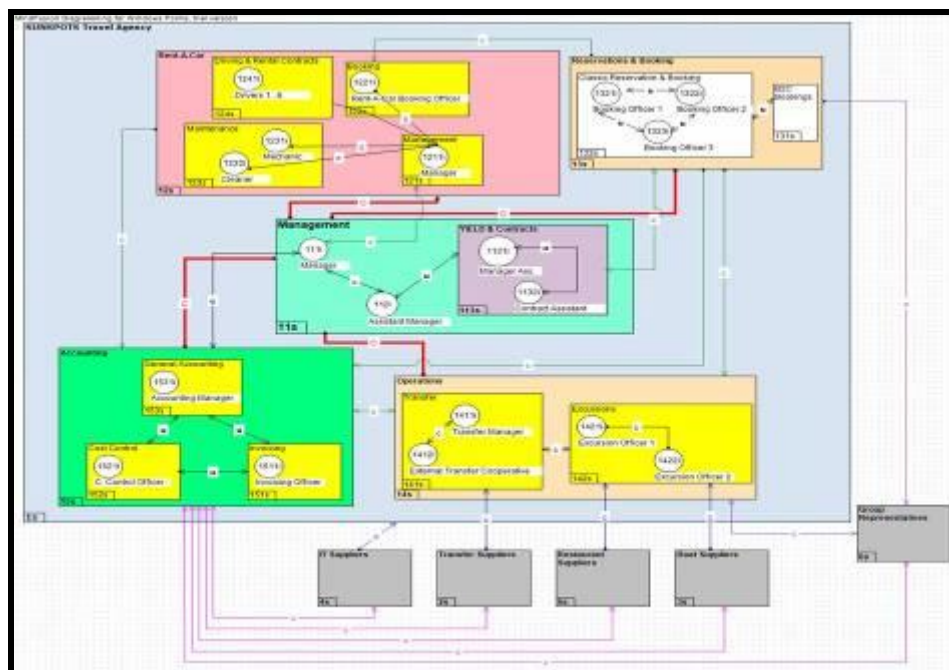
Σχήμα 7 - 3η Συστημική Βελτίωση

Επαναπροσδιορίστηκαν οι τρόποι επικοινωνίας στο τμήμα λογιστηρίου από εσκεμμένως παραπλανητική σε προσοδοφόρα (u) και εκπαιδεύτηκαν οι υπάλληλοι ώστε κάθε στιγμή να μπορούν να διατελέσουν οποιαδήποτε λειτουργία του λογιστηρίου (Σχήμα 7).

Ολοκληρώνοντας τις συστημικές μεταβολές στην Corfu Sunspots, Τροποποιήσαμε τους ελέγχους του συστήματος. Οι έλεγχοι πλέον έγιναν καθορισμένες διατμηματικές διαδικασίες μέσω της χρήσης νέου πληροφοριακού συστήματος τονίζοντας τον κρίσιμο ρόλο του ελέγχου στην ΜΒΣ (Σχήμα 8).

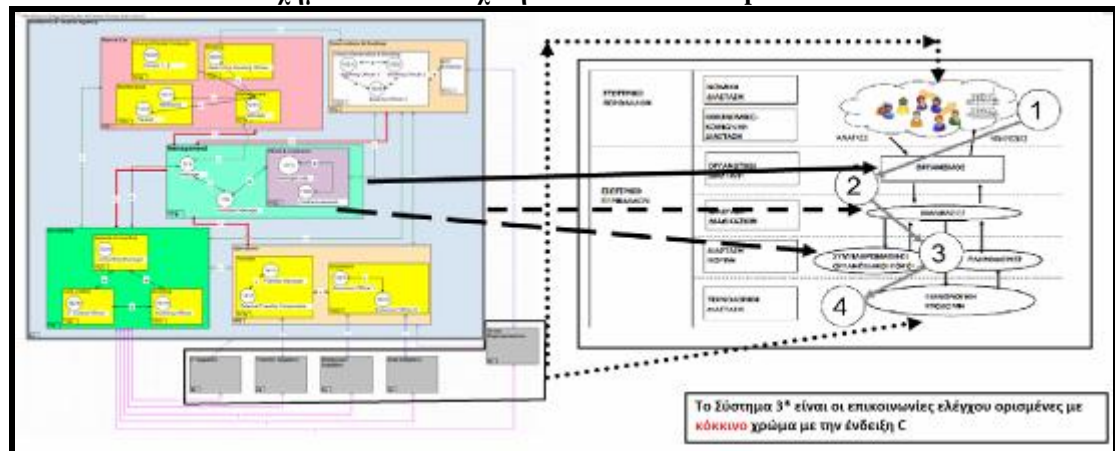
Σχήμα 8 - 4η Συστημική Βελτίωση

Στο Σχήμα 9 εμφανίζεται η αντιστοίχιση μεταξύ του μοντέλου eG4M και των οργανωτικών δομών του Sunspots Corfu μετά το σύνολο των συστημικών βελτιώσεων του

ΜΒΣ και των συστημικών μεθοδολογιών, δημιουργώντας σωστά ορισμένες επιχειρησιακές διαδικασίες και δομημένες επιχειρησιακές διαδικασίες ελέγχου.

Σχήμα 9 - Αντιστοίχιση eG4M-Corfu Sunspots

Σε αντιστοιχία με το σχήμα 3, το Corfu Sunspots διέπεται από τα συστήματα και τις αρχές του ΜΒΣ και ενσωματώνει στο σύνολο της, την αρχιτεκτονική του μοντέλου ηλεκτρονικής διακυβέρνησης των Μεσογειακών χωρών – eG4M.

Ο συστημικός ανασχεδιασμός κατόρθωσε να διατηρήσει σε υψηλό επίπεδο την ποιότητα υπηρεσιών της εταιρείας παρά την κρίση. Να σημειωθεί πολύ σημαντικό ότι δεν χάθηκε καμία θέση εργασίας στην Επιχείρηση. Κρατήθηκε στα τμήματα ο ανθρώπινος χαρακτήρας χωρίς την μείωση θέσεων αλλά με την αναδιοργάνωση των τμημάτων εσωτερικά.

5. Συμπέρασμα

Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση θέτει την προσβασιμότητα σε οργανωτικό επίπεδο. Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση αποτελεί συμπλήρωμα της διαθεσιμότητας των κανόνων, των αφοσιωμένων οργανωτικών ρόλων και των προγραμματισμένων γεγονότων τα οποία υποστηρίζουν τη διάδοση της διαλειτουργικής γνώσης. Υπάρχει επίσης προσβασιμότητα σε επίπεδο δεδομένων, η οποία παρέχεται από κοινόχρηστα μοντέλα της τρέχουσας αρχιτεκτονικής πληροφοριών. Υπάρχει επίσης ευθύνη σε οργανωτικό επίπεδο. Η διαχείριση του κύκλου ζωής του πληροφοριακού συστήματος προσφέρεται μέσω της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης.

Η διαθεσιμότητα μιας συνεργατικής αρχιτεκτονικής αποτελεί επίσης μια πρόκληση για την ηλεκτρονική διακυβέρνηση μέσω πρόσβασης στο επίπεδο των υποδομών. Η αποτελεσματικότητα σε επίπεδο υποδομών και σε επίπεδο δεδομένων αποτελεί ακόμα μια πρόκληση. Η διαθεσιμότητα ενός ενσωματωμένου και διαλειτουργικού δικτύου ΤΠΕ βασισμένου σε ενσωματωμένες βάσεις δεδομένων και στάνταρ υψηλής ποιότητας.

Η Προσέγγιση Συστημικών Μεθοδολογιών βελτιώνει τη μορφοποίηση της προοπτικής eG4M μέσω ορθής ανάλυσης και σχηματισμού του μοντέλου, επικεντρώνοντας στον ανθρώπινο παράγοντα. Η βιωσιμότητα των οργανισμών αποτελεί περίπλοκο ζήτημα, το οποίο επηρεάζεται από έναν αυξημένο αριθμό παραγόντων. Το πεδίο σκέψης βάσει συστημάτων προσφέρει μια ευρεία γκάμα εργαλείων για ανάλυση με βάση αυτό. Το ΜΒΣ (VSM) του Beer είναι ιδιαίτερα κατάλληλο για να αντιμετωπίσει το θέμα της βιωσιμότητας. Υπάρχει επίσης το λογισμικό VSMoD [15] το οποίο δημιουργήθηκε για να εξυπηρετήσει την εφαρμογή του ΜΒΣ και για να εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες που παρέχονται από τις νέες τεχνολογίες, ιδιαίτερα από το διαδίκτυο.

Στο πλαίσιο της εργασίας αυτής στην προοπτική eG4M κάθε διάσταση της μπορεί να χαρτογραφηθεί πάνω στο μοντέλο ΜΒΣ. Το εξωτερικό πλαίσιο είναι το περιβάλλον ενώ το εσωτερικό πλαίσιο περιέχει όλα τα συστήματα από 1 έως 5, ενώ σοβαρή επιρροή στο συνολικό σύστημα έχει η νομική και η οικονομικο-κοινωνική διάσταση του εξωτερικού περιβάλλοντος. Επιρροή ιδιαίτερα σημαντική στον νευραλγικό τομέα του τουρισμού.

Η εργασία περιγράφει με την βοήθεια ενός case study, πως ενσωματώνεται το μοντέλο ηλεκτρονικής διακυβέρνησης eG4M στην οργανωτική δομή και λειτουργία του τουριστικού

πρακτορείου Corfu Sunspots χρησιμοποιώντας τις συστημικές μεθοδολογίες και τις αρχές του Μοντέλου Βιώσιμων Συστημάτων για συστημική παρέμβαση και βελτίωση.

Συμπερασματικά οι Συστημικές Μεθοδολογίες χρησιμοποιήθηκαν για να υποστηρίξουν τον κρίσιμο ρόλο του ανθρώπινου παράγοντα. Σημαντικός είναι ο ρόλος της ευελιξίας όσον αφορά την ικανοποίηση των πελατών και η παρεχόμενη ποιότητα υπηρεσιών. Καταλυτικός είναι ο ρόλος της Συστημικής Ανάλυσης στην βιωσιμότητα της επιχείρησης σε περίοδο κρίσης. Ο συστημικός ανασχεδιασμός έκανε ταχύτερη τη λειτουργία της επιχείρησης και ουσιαστικά πιο γρήγορη, ευέλικτη και αποδοτική την εξυπηρέτηση των πελατών, αυξάνοντας έτσι την ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης σε ένα ιδιαίτερα δυναμικό μεταλασσόμενο κλάδο όπως είναι αυτός των επιχειρήσεων του τουριστικού κλάδου.

Βιβλιογραφία

1. Assimakopoulos, N. and Theocharopoulos, I. (2009) Design and Control Systemic Methodology (DCSYM): a multiagent modeling and operation platform. International Journal of Applied Systemic Studies, 2(3), 193-217.
2. Beer Stafford, 1972, Brain of the Firm; Allen Lane, The Penguin Press, London, Herder and Herder, USA
3. Bowen K., An experiment in problem formulation, Journal of the Operational Research Society 34(8) (1983), 685-694
4. Carr, N. Why IT Doesn't Matter Anymore. Harvard Business Review, 81, 5, (May 2003). Source: <http://hbswk.hbs.edu/archive/3520.html> (December 2006).
5. Clift Steven, 'E-Governance to E-Democracy: Progress in Australia and New Zealand toward Informa-tion-Age Democracy', March 2002, <http://www.Publicus.net> (April 2003)
6. Drucker Peter F., The Theory of Business, Harvard business Review, September-October 1994, p.95-104
7. Mason, R.O., and Mitroff, I.I., 1981; "Challenging Strategic Planning Assumptions:Theory,Cases and Techniques", NY, Wiley, ISBN 0-471-08219-8
8. Miaris, Riggas, Assimakopoulos, 2013, 'Strategic Systems Approach of Corfu SunSpots Travel during Economic Crisis', First Global Conference on Research Integration and Implementation, Canberra Australia, <http://i2sconference.digitalposter.com.au/posters-list/>, Τελευταία Προσπέλαση: 19-01-2014
9. Misuraca G., P. Rossel, M. Finger, (2006) Governance with and of ICTs: the need for new institutional design in a changing world, egov magazine, vol. 2, no. 5, May 2006.
10. Misuraca Gianluca, 2006, Meeting for the Launch of the Network of Innovators in Governance in the Mediterranean Region, 5 and 6 June 2006, Marseille, France, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan031673.pdf>
11. Misuraca, G. (2007). e-Governance in Africa from Theory to Action: a handbook on ICT for Local Governance: Africa World Press / IDRC
12. Prusak Larry, See: <http://www.providersedge.com/kma/> (October 2005)

13. Vikas Nath, 'Concept of Digital Governance', Digital Governance and KnowNet Initiative, Inlaks Scholar, London School of Economics, UK, <http://www.digitalgovernance.org/> (April 2003)
14. Willet S. & Copeland L.. "Knowledge management key to IBM's enterprise plan", Computer reseller news, July 27, 1998, p. 1-6

Ηλεκτρονικές Αναφορές

1. VSMod Software <http://www.vsmod.org/>
2. Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης <http://www.oecd.org>
3. Τουριστικό Πρακτορείο Corfu Sunspots <http://www.corfusunspots.gr>

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: Η ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ

Αικατερίνη ΚΟΚΚΙΝΟΥ^{1, 2}

Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
k.kokkinou@aegean.gr

Περίληψη

Η σχέση της χωρικής διάστασης με την οικονομική απόδοση των περιφερειών αποκτά συνεχώς και μεγαλύτερο ενδιαφέρον μεταξύ των στρατηγικών και των σχεδίων πολιτικής. Σήμερα, το περιφερειακό πρόβλημα μεταλλάσσεται και παίρνει άλλες μορφές αναδεικνύοντας νέα ζητήματα όπως την διαχείριση της αστικής ανάπτυξης, την βιώσιμη ανάπτυξη, την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη, την απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις, την μετανάστευση και τον πολιτισμό. Η διεθνής εμπειρία αποδεικνύει συνεχώς ότι η διαδικασία της «ανάπτυξης» σε περιφερειακό επίπεδο στηρίζεται πλέον στο στρατηγικό σχεδιασμό, ως μια διαδικασία καθορισμού μακροπρόθεσμων στόχων και επιλογής πολιτικών. Στο πλαίσιο διαμόρφωσης των αναπτυξιακών προτεραιοτήτων των περιφερειών πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα και να ληφθούν υπόψη, τόσο η αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, όσο και η αντιμετώπιση των αναπτυξιακών προβλημάτων και των αδυναμιών της κάθε περιφέρειας. Το παρόν άρθρο στοχεύει να αποτιμήσει τα χαρακτηριστικά αυτά για την μελέτη περίπτωσης των ελληνικών περιφερειών. Το ζήτημα που διαπραγματεύεται το άρθρο αυτό αναφέρεται στην μελέτη των επιπτώσεων των οικονομικών και γεωγραφικών περιφερειακών χαρακτηριστικών στην αποδοτικότητα των καινοτομικών δραστηριοτήτων, καθώς και οι επιπτώσεις των δραστηριοτήτων αυτών στην αναπτυξιακή διαδικασία σε περιφερειακό επίπεδο.

Λέξεις κλειδιά: Περιφερειακή Ανάπτυξη, Συνοχή, Συγκριτική Ανάλυση, Περιφερειακός Σχεδιασμός, Βιώσιμη Ανάπτυξη

Κατάταξη JEL: O18, O33, R11

1. Δρ. Δρ. Αικατερίνη Κόκκινου, Μεταδιδασκτορική Ερευνήτρια, Εργαστήριο Οικονομικής Γεωγραφίας, Περιφερειακής Ανάπτυξης και Χωροταξικού Σχεδιασμού, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Λόφος Πανεπιστημίου, Μυτιλήνη, Λέσβος, E-mail: k.kokkinou@aegean.gr

2. Το άρθρο αυτό εκπονήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Υποτροφίες Αριστείας I.K.Y. Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Ελλάδα –Πρόγραμμα Siemens»

1. Καινοτομία και Οικονομική Ανάπτυξη: Ανάλυση μιας σχέσης

Σήμερα, η τεχνολογία και η καινοτομία κατέχουν έναν σημαντικό ρόλο στα υποδείγματα ανάπτυξης (Barro και Sala-i-Martin, 1995, 1997). Οι εξελίξεις στη θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης έχουν ανανεώσει το ενδιαφέρον για τον ρόλο που διαδραματίζει η καινοτομία στην αναπτυξιακή διαδικασία, υπογραμμίζοντας τους συνδέσμους μεταξύ της επένδυσης σε καινοτομικές δραστηριότητες, την τεχνολογική αλλαγή και την οικονομική ανάπτυξη (Acs και Varga, 2002). Ο λόγος είναι ότι οι νέες τεχνολογίες οδηγούν σε αύξηση της παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής, συμβάλλοντας στην μακροχρόνια βελτίωση της ανταγωνιστικότητας (Griliches, 1980, Fagerberg, 1988). Η καινοτομία, ως κινητήρια δύναμη, ωθεί στην ανανέωση των παραγωγικών δομών και είναι πίσω από την εμφάνιση νέων τομέων της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτή η προσέγγιση οδηγεί στην μετατόπιση από την θεώρηση μιας οικονομίας βασισμένης στους παραγωγικούς συντελεστές, σε μια οικονομία βασισμένη στην καινοτομία και τη γνώση με κύριο στόχο την προώθηση της επίδοσης προς καινοτομία, δηλαδή της ικανότητας μιας οικονομίας να αναπτύσσει νέα προϊόντα, υπηρεσίες και παραγωγικές διαδικασίες με οικονομική αξία, τα οποία ταυτόχρονα είναι σε θέση να τα εισάγει και να τα εκμεταλλευτεί με επιτυχία στις διεθνείς αγορές. Γενικά, διακρίνονται οι εξής ομάδες παραγόντων που επηρεάζουν την ικανότητα μιας οικονομίας για καινοτομίες:

Πίνακας 1: Παράγοντες προσδιορισμού καινοτομικής ικανότητας

- α) το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού, που καθορίζει το εκπαιδευτικό επίπεδο του εργατικού δυναμικού
- β) την υποδομή, συμπεριλαμβανομένων των οδικών και τηλεφωνικών δικτύων, όπως και των δικτύων ηλεκτρονικής επικοινωνίας
- γ) το επενδυτικό πλαίσιο και η δυνατότητα πρόσβασης στο επενδυτικό κεφάλαιο
- δ) τις νομοθετικές και μακρο-οικονομικές ρυθμίσεις όπως είναι ο νόμος περί διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, η φορολογία, οι κανόνες επιχειρησιακής διαχείρισης, η εκάστοτε πολιτική ανταγωνισμού
- ε) τη δυνατότητα επιχειρηματικής δράσης, καθώς και θεμάτων όπως το μέγεθος της αγοράς και η ευκολία της πρόσβασης
- στ) το περιβάλλον του ανταγωνισμού
- ζ) Η επιχειρηματικότητα και η επιχειρηματική κουλτούρα
- η) η δημογραφία και η δομή του πληθυσμού

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Συνοψίζοντας τα παραπάνω στοιχεία σε δυο γενικές κατηγορίες, οι Porter και Stern (1999) υποστηρίζουν ότι οι βασικοί παράγοντες που καθορίζουν την επίδοση σε καινοτομία είναι, τόσο η «υποδομή» σε παράγοντες που υποβοηθούν και ενισχύουν την καινοτομική δραστηριότητα, όσο και η ένταση των σχέσεων ανάμεσα στα στοιχεία του παραπάνω πίνακα. Η αλληλεπίδραση των παραγόντων αυτών, καθώς και η αποτελεσματικότητα με τη οποία οι παράγοντες αυτοί συνδέονται ως προς την παραγωγή του οικονομικού προϊόντος, αντιπροσωπεύουν την παραγωγικότητα μια οικονομίας (Hall & Jones, 1999).

2. Περιφερειακός Σχεδιασμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη

Γενικότερα, η διεύρυνση της Ε.Ε. σε 27 κράτη μέλη αύξησε τις γεωγραφικές ανισότητες στο εσωτερικό της Ε.Ε., με αποτέλεσμα, η γεφύρωση αυτών των χάσμάτων αποτελεί αναπόφευκτα μια μακροχρόνια διαδικασία. Οι περιφερειακές ανισότητες ορίζονται ως ανισότητες στις ευκαιρίες που υπάρχουν στις επιμέρους χωρικές μονάδες, όπως για

παράδειγμα: ευκαιρίες για οικονομικές δραστηριότητες, επενδύσεις, απασχόληση, σταδιοδρομία, σπουδές, περίθαλψη, αναγλυχή, πολιτιστική δραστηριότητα κ.λπ.. Οι βασικοί στόχοι της περιφερειακής αναπτυξιακής πολιτικής είναι η αξιοποίηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων των πόλεων και των περιφερειών της χώρας και η μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2004, Konsolas, Papadaskalopoulos, et al., 1994, Κόνσολας, 1997, Siegel et al., 1995).

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, εντάσσεται η Περιφερειακή Πολιτική ως βασική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως πολιτική «Οικονομικής και Κοινωνικής Συνοχής», και ιδιαίτερα σήμερα, στο πλαίσιο του περιφερειακού αναπτυξιακού προγράμματος Ε.Σ.Π.Α. 2007 – 2013. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, προκειμένου να επιτύχει την αρμονική ανάπτυξη του συνόλου της πρέπει να προωθήσει την οικονομική και κοινωνική συνοχή της μέσα από δράσεις που θα στοχεύουν στη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2003). Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο κύριος σκοπός της Περιφερειακής Πολιτικής είναι η αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκαλεί η ανάπτυξη στο χώρο, η αντιμετώπιση των χωρικών ανισορροπιών και η εκμετάλλευση των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της κάθε περιφέρειας (Korres, 2007).

Συγκεκριμένα, στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), μεγαλύτερη ανισότητα παρουσιάζεται όσον αφορά την διασπορά του κατά κεφαλή ΑΕΠ και του ποσοστού απασχόλησης στο εσωτερικό των κρατών – μελών, με τα πλουσιότερα κράτη – μέλη να παρουσιάζουν περισσότερο συνεκτική εικόνα, σε σχέση με τα λιγότερο πλούσια κράτη. Σε εθνικό επίπεδο, η μεγαλύτερη γεωγραφική ανισότητα σήμερα στην Ε.Ε. είναι αυτή μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών και των υπολοίπων περιφερειών της Ε.Ε. Τα νησιά και τα αρχιπελάγη, οι ορεινές και περιφερειακές περιοχές της Ε.Ε., συμπεριλαμβανομένων των πιο απομακρυσμένων περιφερειών που αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα της Ε.Ε. έχουν πολλά κοινά φυσικά και γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά αλλά και οικονομικά μειονεκτήματα, με σημαντικά προβλήματα πρόσβασης που καθιστούν την οικονομική και τεχνολογική τους ολοκλήρωση με την υπόλοιπη Ε.Ε. πιο προβληματική. Η γεφύρωση αυτών των χασμάτων αποτελεί αναπόφευκτα μια μακροχρόνια διαδικασία, κατά την οποία όλες οι περιφέρειες έρχονται αντιμέτωπες με την ανάγκη για αναδιάρθρωση, εκσυγχρονισμό και προώθηση της καινοτομίας και της οικονομίας που θα βασίζεται στη γνώση.

Τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι λιγότερο τεχνολογικά ανεπτυγμένες χώρες της Ε.Ε. συνδέονται κυρίως με παράγοντες από-επένδυσης, απουσία τεχνολογικής επιχειρηματικής κουλτούρας, αποστροφή του επενδυτικού κινδύνου που συνδέεται με επενδύσεις σε καινοτομία, απουσία ευνοϊκού θεσμικού και νομικού πλαισίου. Η ασθενής τεχνολογική υποδομή των λιγότερο τεχνολογικά ανεπτυγμένων χωρών της Ε.Ε., σε συνδυασμό με την περιορισμένη ικανότητα τους να εκμεταλλευτούν και να αναπτύξουν τις εγχώριες τεχνολογίες, έχουν οδηγήσει σε προβλήματα αναφορικά με την ανταγωνιστικότητα και την παραγωγικότητα, τα οποία επηρεάζουν σημαντικά την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Η χαμηλή τεχνολογική υποδομή των λιγότερο ανεπτυγμένων τεχνολογικά οικονομιών και η αδυναμία τους να βελτιώσουν τις τοπικά παραγόμενες τεχνολογίες, συμβάλει στην δημιουργία περαιτέρω προβλημάτων αναφορικά με το ισοζύγιο πληρωμών, την ανταγωνιστικότητα και την παραγωγικότητα, και επηρεάζει αρνητικά τόσο την οικονομική, όσο και την κοινωνική ανάπτυξη. Οι διαφορετικοί ρυθμοί ανάπτυξης υποδηλώνουν ότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στις αναπτυξιακές δυνατότητες των διαφορετικών κρατών-μελών της Ε.Ε. αναφορικά με τις καινοτομικές και τεχνολογικές δραστηριότητες και την ικανότητα διάδοσης και αξιοποίησης τους. Για παράδειγμα, οι λιγότερο τεχνολογικά ανεπτυγμένες χώρες της Ε.Ε. έχουν επενδύσει περισσότερο στην υιοθέτηση και την διάδοση των παραδοσιακών τεχνολογιών, όπου η παραγωγικότητα είναι υψηλότερη σε σχέση με τις περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες αναφορικά με τις συγκεκριμένες τεχνολογίες.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, η εμπειρική έρευνα στα παραπάνω πεδία δείχνει ότι ενώ οι διαφορές στο κατά κεφαλή ΑΕΠ ανάμεσα στα κράτη-μέλη τείνουν να μειώνονται, αντίστοιχη σύγκλιση δεν παρατηρείται αναφορικά με την συγκριτική ανάλυση των

περιφερειών. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι περιφερειακές ανισότητες, ιδιαίτερα στο εσωτερικό των κρατών-μελών, παραμένουν αμετάβλητες ή αυξάνονται, με συνέπεια ενώ οι πλουσιότερες περιφέρειες, οι οποίες μπορούν αποτελεσματικότερα να αξιοποιήσουν τις χρηματοδοτικές ευκαιρίες και τα αναπτυξιακά κίνητρα, έχουν καλύτερες επιδόσεις, αυξάνοντας τις παρατηρούμενες ανισότητες. Αντίστοιχη εικόνα παρατηρείται και κατά την ανάλυση των καινοτομικών δραστηριοτήτων, τόσο σε διακρατικό επίπεδο, όσο και σε δια-περιφερειακό επίπεδο.

Η περιφερειακή πολιτική έχει ως στόχο την μείωση των υφιστάμενων ανισοτήτων και την ενδυνάμωση της συνοχής και της ολοκλήρωσης, τόσο μεταξύ των κρατών, όσο και μεταξύ των περιφερειών στο εσωτερικό του κάθε κράτους. Οι βασικοί στόχοι της περιφερειακής αναπτυξιακής πολιτικής είναι η αξιοποίηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων των πόλεων και των περιφερειών της χώρας και η μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων. Ωστόσο, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι ανισότητες, πρέπει να προηγηθεί η αποτίμηση των υφιστάμενων επιμέρους χαρακτηριστικών και διαφορών. Όλες ουσιαστικά οι περιφέρειες έρχονται αντιμέτωπες με την ανάγκη για αναδιάρθρωση, εκσυγχρονισμό και προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης που θα βασίζεται στη γνώση. Περαιτέρω, η πολιτική συνοχής πρέπει να επικεντρωθεί στις επενδύσεις στην Ε&ΤΑ, στις νέες τεχνολογίες και στις καινοτομικές δραστηριότητες, στην ανταγωνιστικότητα, στη κατάρτιση και στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και στην ενεργειακή αποδοτικότητα.

3. Η Μελέτη Περίπτωσης Των Ελληνικών Περιφερειών

Η Ελληνική επικράτεια διαιρείται σε 13 περιφέρειες σύμφωνα με την κατανομή NUTS-2 της Ε.Ε. Οι περιφέρειες αυτές παρουσιάζουν σημαντική διαφοροποίηση αναφορικά με τον ρυθμό ανάπτυξης, την ένταση του πληθυσμού και το επίπεδο ανταγωνιστικότητας και καινοτομικών δραστηριοτήτων.

Οι ελληνικές περιφέρειες παρουσιάζουν χαμηλή οικονομική δυναμική, με επίπεδα παραγωγικότητας και καινοτομικότητας χαμηλότερα από τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο. Το αναπτυξιακό δυναμικό συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα, υπό την έννοια ότι εκεί βρίσκονται συγκεντρωμένες οι περισσότερες επιχειρήσεις, διοικητικές υπηρεσίες, διαδικασίες παραγωγής, αναψυχής και πολιτισμού, ιδρύονται και λειτουργούν.

Αν και οι ορεινές περιοχές αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής χώρας, ωστόσο, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός ότι η Ελλάδα περιλαμβάνει τον μεγαλύτερο αριθμό νησιών μεταξύ όλων των ευρωπαϊκών χωρών. Κατά συνέπεια, το αναπτυξιακό δυναμικό συνδέεται άμεσα με το μέγεθος των νησιών, μαζί με το βαθμό αστικοποίησής τους¹.

Ακολούθως παρουσιάζονται τα βασικά οικονομικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά και οι ιδιαιτερότητες της κάθε περιφέρειας της Ελλάδας:

Πίνακας 2. Βασικά Χαρακτηριστικά των Ελληνικών Περιφερειών

Ανατολική Μακεδονία και Θράκη

---

¹ Με εξαίρεση ορισμένα μεγάλα νησιά που περιλαμβάνουν περισσότερα από ένα αστικά κέντρα, όπως για παράδειγμα η Κρήτη, κάθε νησί περιλαμβάνει ένα κέντρο αστικού τύπου, το οποίο, αδιάφορο στο μέγεθος του πληθυσμού του, συγκεντρώνει τις αστικές λειτουργίες.

-
- Χαμηλό κατά κεφαλή ΑΕΠ
  - Μη αστικοποιημένη περιφέρεια
  - Πληθυσμιακές απώλειες λόγω εσωτερικής μετανάστευσης
  - Περιορισμένος αριθμός επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας
  - Αξιοποίηση της γεωγραφικής της θέσης, πλησίον της Κεντρικής Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης
  - Ανάπτυξη εμπορικών και βιομηχανικών σχέσεων με τις γειτονικές χώρες
  - Ανάπτυξη της έρευνας και τεχνολογίας με μοχλό το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο
-

Κεντρική Μακεδονία

-
- Υψηλή υποδομή σε ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Α.Ε.Ι. – Α.Τ.Ε.Ι.)
  - Μητροπολιτική περιφέρεια, με κυρίαρχο το δεύτερο αστικό κέντρο της χώρας, την Θεσσαλονίκη
  - Πληθυσμιακές ενισχύσεις από την εσωτερική μετανάστευση
  - Ανάπτυξη του δευτερογενή και τριτογενή τομέα
  - Ο τομέας υψηλής τεχνολογίας θεωρείται αρκετά εκτεταμένος
  - Παιδεία-Επιστημονική έρευνα-Πολιτισμός
  - Ο Βαλκανικός και Ευρωπαϊκός ρόλος της Θεσσαλονίκης
  - Δευτερογενής τομέας
  - Εμπόριο
  - Υγεία
-

Δυτική Μακεδονία

-
- Μη αστικοποιημένη περιφέρεια
  - Περιορισμένος τομέας υψηλής τεχνολογίας
  - Εμπόριο
  - Βιοτεχνία
- Ανάπτυξη οικονομικών και εμπορικών σχέσεων με τις γειτονικές χώρες
-

Θεσσαλία

-
- Περιφέρεια με δυο σημαντικά αστικά κέντρα (Λάρισα, Βόλος)
  - Έντονα προσανατολισμένη στον πρωτογενή τομέα
  - Πρωτογενής και δευτερογενής τομέας
  - Τουρισμός
  - Παιδεία –Επιστημονική έρευνα
  - Υπηρεσίες αναψυχής – πολιτισμού
-

Ήπειρος

-
- Μειονεκτική – ορεινή περιφέρεια
-

-
- Μη αστικοποιημένη περιφέρεια με ιεραρχία ενός βασικού αστικού κέντρου (Ιωάννινα), με έντονη πολιτιστική παράδοση
  - Έντονα προσανατολισμένη στον πρωτογενή τομέα
  - Μικρή βιομηχανική και τεχνολογική ανάπτυξη
    - Ανάπτυξη οικονομικών σχέσεων με βαλκανικές χώρες
  - Τουρισμός
  - Υγεία
-

Ιόνιοι Νήσοι

-
- Νησιωτική περιφέρεια προσανατολισμένη στον πρωτογενή τομέα και τον τουρισμό
  - Περιορισμένος τομέας υψηλής τεχνολογίας
  - Επαρκές δίκτυο αεροπορικών μεταφορών
  - Φυσικό περιβάλλον και αρχιτεκτονική
  - Τουρισμός
  - Πολιτιστική κληρονομιά
-

Δυτική Ελλάδα

-
- Χαμηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ
  - Προσανατολισμένη στον γεωργικό τομέα και παράλληλα οι βιομηχανικές της περιοχές πλήττονται από αποβιομηχάνιση
  - Πληθυσμιακές απώλειες, λόγω εσωτερικής μετανάστευσης
    - Έπαρξη ενός σημαντικού αστικού κέντρου με έντονη εμπορική και βιομηχανική δραστηριότητα
  - Βιομηχανία (περιοχής Πάτρας)
  - Μεταφορές (Λιμάνι Πάτρας)
  - Έπαρξη Α.Ε.Ι. και Α.Τ.Ε.Ι.
    - Μεταφορικός κόμβος
  - Πανεπιστημιακή έρευνα και σύνδεση με επιχειρήσεις
-

Στερεά Ελλάδα

-
- Αποτελεί περιφέρεια στον κορμό της χώρας και στην κατεύθυνση του αναπτυξιακού άξονα Αθηνών – Θεσσαλονίκης
  - Βιομηχανική περιφέρεια που όμως πλήττεται από αποβιομηχάνιση
  - Περιορισμένος σχετικά τομέας υψηλής τεχνολογίας
  - Έπαρξη συστήματος δυναμικών αστικών κέντρων
  - Δραστηριότητες δευτερογενή τομέα
  - Δυναμικά αστικά κέντρα
  - Κεντρική γεωγραφική θέση στην Ελλάδα
  - Υγεία
  - Μεταφορές
  - Φυσικοί και υδάτινοι πόροι
-

Αττική

-
- Αποτελεί την μητροπολιτική περιοχή της Ελλάδος που κυριαρχεί όλου του αστικού συστήματος της χώρας
  - Ο πληθυσμός της προσεγγίζει το 1/3 του πληθυσμού της χώρας
  - Λόγω του αστικού της χαρακτήρα είναι προσανατολισμένη στο εμπόριο και τις υπηρεσίες
  - Εκτεταμένος τομέας υψηλής τεχνολογίας
  - Πληθώρα τριτοβάθμιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και φορέων επαγγελματικής κατάρτισης
  - Αστική – Βιομηχανική διάρθρωση
  - Καινοτομία και Τεχνολογία
  - Πολιτισμός – Παιδεία – Αναψυχή
  - Χρηματοοικονομικές υπηρεσίες
  - Μεταφορές – Επικοινωνίες

Πελοπόννησος

-
- Περιφερειακές διαφοροποιήσεις παρουσιάζονται μεταξύ των Νομών στη βόρεια Πελοπόννησο (Κορινθία, Αργολίδα) που αποτελούν σχεδόν μέρος της ευρύτερης περιοχής της Πρωτεύουσας και των Νομών στα νότια της περιφέρειας (Μεσσηνία, Αρκαδία, Λακωνία)
  - Πρωτογενής και δευτερογενής τομέας
  - Ύπαρξη Α.Ε.Ι. και Α.Τ.Ε.Ι.
  - Δραστηριότητες πρωτογενή και δευτερογενή τομέα
  - Τουρισμός
  - Μεταφορές
-

Βόρειο Αιγαίο

-
- Νησιωτική περιφέρεια, προσανατολισμένη στον πρωτογενή τομέα
  - Περιορισμένος τομέας υψηλής τεχνολογίας
  - Έλλειψη δυναμικών αστικών κέντρων
  - Ελαφρά – παραδοσιακή βιομηχανία (τοπικά προϊόντα, τρόφιμα, ποτά)
  - Δραστηριότητα Πανεπιστημίου Αιγαίου
  - Τουρισμός
-

Νότιο Αιγαίο

-
- Η περιφέρεια με το υψηλότερο κατά κεφαλή ΑΕΠ
  - Βασική δραστηριότητα ο τουρισμός
  - Περιορισμένος τομέας υψηλής τεχνολογίας
  - Παροχή υπηρεσιών τουρισμού
  - Τουρισμός
-

Κρήτη

-
- Δυναμικός πρωτογενής, δευτερογενής και τριτογενής τομέας
  - Δυναμικά αστικά κέντρα
  - Ύπαρξη Α.Ε.Ι., Α.Τ.Ε.Ι. και Ερευνητικών Κέντρων
  - Εκτεταμένο τομέα υψηλής τεχνολογίας
    - Δυναμικά αστικά κέντρα
  - Γεωπολιτική θέση
  - Τουρισμός
  - Παιδεία – Επιστημονική Έρευνα (Α.Ε.Ι. και Α.Τ.Ε.Ι.)
-

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Αναφορικά με την εικόνα των «περιφερειακών αποκλίσεων» στην Ελλάδα, σε θέματα όπως η απασχόληση, η ανεργία, και η παραγωγικότητα, τα βασικά οικονομικά μεγέθη σε περιφερειακό επίπεδο εξελίχθηκαν ως ακολούθως:

- Σχετικά με την περιφερειακή κατανομή του ΑΕΠ παρατηρείται ιδιαίτερα ανισομερής συμμετοχή μεταξύ περιφερειών δεδομένου ότι δύο από αυτές, η Αττική και Κεντρική Μακεδονία, συγκεντρώνουν σχεδόν το 55% της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας της χώρας. Ακολουθούν η περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας, η Θεσσαλία, η Πελοπόννησος και η Κρήτη. Στο τέλος της κατάταξης βρίσκονται η Ήπειρος και δύο από τις τρεις νησιώτικες περιφέρειες, τα Ιόνια Νησιά και το Βόρειο Αιγαίο. Η περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας έχει το υψηλότερο κατά κεφαλή ΑΕΠ, ενώ η Ήπειρος εμφανίζει το χαμηλότερο. Επίσης τέσσερις περιφέρειες, πιο συγκεκριμένα η Δυτική Μακεδονία, η Στερεά Ελλάδα, η Αττική και το Νότιο Αιγαίο έχουν κατά κεφαλή ΑΕΠ υψηλότερο του μέσου όρου.
- Οι επιδόσεις στην απασχόληση παρουσιάζουν υστέρηση συγκριτικά με τους δείκτες της Ε.Ε.. Ειδικότερα, το ποσοστό της συνολικής απασχόλησης μόνο σε δύο περιφέρειες, (Πελοπόννησο και Κρήτη), διαμορφώνεται σε επίπεδα άνω του 60%, ενώ καταγράφεται σε ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά για το Βόρειο Αιγαίο και τη Δυτική Μακεδονία, με τις υπόλοιπες περιφέρειες να κυμαίνονται στα επίπεδα του εθνικού μέσου όρου. Σημαντική, επίσης, διαφοροποίηση μεταξύ περιφερειών παρουσιάζεται ως προς το ποσοστό ανεργίας, με ιδιαίτερα έντονη την εμφάνιση του φαινομένου στην Δυτική Μακεδονία, την Ήπειρο, το Βόρειο Αιγαίο, και την Ανατολική Μακεδονία – Θράκη. Παράλληλα, ιδιαίτερα προβληματική χαρακτηρίζεται η επίδοση στο κριτήριο της μακροχρόνιας ανεργίας, όπου με εξαίρεση το Νότιο Αιγαίο, την Κρήτη και τα Ιόνια Νησιά, καταγράφονται υψηλά ποσοστά σε σχέση με τον αντίστοιχο κοινοτικό μέσο όρο.
- Σχετικά με τον πρωτογενή τομέα, η Κεντρική Μακεδονία, η Θεσσαλία και η Πελοπόννησος συμβάλουν σε ποσοστό μεγαλύτερο του 10% η κάθε μία στη διαμόρφωση της Εθνικής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (Α.Π.Α.) στον πρωτογενή τομέα. Στον δευτερογενή τομέα η κατάσταση διαφοροποιείται σημαντικά, με τρεις περιφέρειες – Αττική, Κεντρική Μακεδονία και Στερεά Ελλάδα – να παρουσιάζουν υψηλούς δείκτες «συγκέντρωσης», δηλαδή άνω του 30%, του δευτερογενή τομέα στο περιφερειακό Ακαθάριστο Προστιθέμενο Προϊόν (Α.Π.Π.). Στον τριτογενή τομέα είναι εμφανής η βαρύτητα στη συμβολή του εθνικού Α.Π.Π. για τις περιφέρειες της Αττικής και της Κεντρικής Μακεδονίας, που ανέρχεται αθροιστικά στο 59% του εθνικού συνόλου. Το υπόλοιπο 41% της Α.Π.Α. του τριτογενή τομέα διαχέεται με μικρές διαφοροποιήσεις στις υπόλοιπες 11 ελληνικές περιφέρειες.
- Επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση της περιφερειακής κατανομής των επενδύσεων σε Ε&ΤΑ στο εσωτερικό της χώρας. Η περιφερειακή ανάλυση δείχνει επιπλέον ότι το μεγαλύτερο μέρος των δαπανών για Ε&ΤΑ συγκεντρώνεται στις περιφέρειες της Αττικής και της Κεντρικής Μακεδονίας, ιδιαίτερα στη περιοχή της Θεσσαλονίκης. Η διαφορά είναι ακόμη εντονότερη σε ό,τι αφορά τις δαπάνες των επιχειρήσεων για Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, που εν γένει συνδέονται στενά με την προώθηση καινοτομιών.

Ωστόσο, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι ανισότητες, πρέπει να προηγηθεί η αποτίμηση των υφιστάμενων διαφορών σε περιφερειακό επίπεδο (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2002, Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2004). Παράλληλα με τη μέτρηση των ανισοτήτων, η πλήρης γνώση της αναπτυξιακής δυναμικής, των διαφαινόμενων τάσεων και των δυνατοτήτων μιας περιφέρειας απαιτεί την ποσοτική διερεύνηση της

εξειδίκευσης των περιφερειών, της εγκατάστασης των κλάδων και τον προσδιορισμό του ρόλου των βασικών δραστηριοτήτων στην ανάπτυξη των περιφερειών (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2004).

Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζονται συγκεντρωτικά στοιχεία από τη S.W.O.T ανάλυση αναφορικά με την ελληνική τεχνολογική πολιτική και πιο συγκεκριμένα σχετικά με τις δυνατότητες (Strengths), αδυναμίες (Weaknesses), ευκαιρίες (Opportunities) και απειλές (Threats) που σχετίζονται με το «μακρο-περιβάλλον» και το «μικρο-περιβάλλον» της χώρας.

Πίνακας 3. Ανάλυση SWOT

<u>ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ (S)</u> • Έμφαση σε μέτρα που θα υποστηρίξουν την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και καινοτόμων δραστηριοτήτων σχετικά με τους τομείς όπου η Ελλάδα έχει, και θα έχει συγκριτικό πλεονέκτημα, λαμβάνοντας υπόψη στόχους περιφερειακής ανάπτυξης και αναμενόμενες διαρθρωτικές αλλαγές • Αξιόλογη παρουσία ενός μεγάλου αριθμού εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού που είναι σε θέση να αναπτύξουν ένα ευρύ φάσμα παραγωγικών δραστηριοτήτων και νέων ποιοτικών προϊόντων και υπηρεσιών • Πρόταση για «οριζόντιες» πολιτικές σχετικά με τις νέες τεχνολογίες και τις καινοτομικές δραστηριότητες που υποστηρίζουν τομείς όπως τουρισμός, ναυτιλία, διαβαλκανικό εμπόριο, αγροτικά προϊόντα και προϊόντα μεταποίησης υψηλότερης προστιθέμενης αξίας μέσω της ανάπτυξης των νέων τεχνολογιών και των καινοτομικών δραστηριοτήτων. • Ενίσχυση και δημιουργία αξιόλογων υποδομών από Ε.Ε. • Προσωπικό με κατάλληλες δεξιότητες και τεχνογνωσία • Διασυνδέσεις και συμμαχίες, που επιτρέπουν δυνατότητες αξιοποίησης με ανάπτυξη των Ε&ΤΑ • Μεταφορά τεχνολογίας και τεχνογνωσίας μέσω δικτύων της Ε.Ε.	<u>ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ (W)</u> • Απουσία κρίσιμης μάζας οργανωμένης και ισχυρής ζήτησης από την πλευρά των επιχειρήσεων για την ανάπτυξη και δημιουργία των καινοτομικών δραστηριοτήτων • Έλλειψη εξειδικευμένης προσφοράς χρηματοδότησης της καινοτομίας • Ελλείψεις σε επίπεδο θεσμικού πλαισίου και φορέων, τεχνογνωσίας, δικτύωσης, συνεργασιών και μηχανισμών υποστήριξης για την αποτελεσματική αξιολόγηση και ολοκλήρωση για καινοτόμες επιχειρηματικές πράξεις και επενδύσεις υψηλού επιχειρηματικού ρίσκου. • Επιφύλαξη των τραπεζών απέναντι στις Μ.Μ.Ε επιχειρήσεις για την έγκριση χρηματοδότησης των οποίων τίθενται όροι σαφώς αυστηρότερα και πιο ανελαστικά. • Κεντρικά σχεδιαζόμενη πολιτική καινοτομικής χρηματοδότησης και η απουσία γεωγραφικών εξειδικεύσεων ανάλογα με τις ανάγκες των περιφερειακών αγορών. • Απουσία περιφερειακού επιχειρησιακού σχεδιασμού (master plan) που να εντάσσει τις περιφέρειες σε ένα ευρύτερο και συνδυαστικό πλαίσιο αξιοποίησης και λειτουργίας των

φορέων διαχείρισης υποδομών

- Αδυναμία στον τομέα της εισαγωγής της καινοτομίας στη διαχείριση και στην προώθηση των νέων τεχνολογιών σε περιφερειακό επίπεδο
- Περιορισμένη & αναποτελεσματική δικτύωση
- Μη επαρκής ηλεκτρονική υποστήριξη και αναγκαιών υποδομών
- Αδυναμία σύνδεσης των Μ.Μ.Ε. με νέες τεχνολογίες και Ε&ΤΑ
- Αδυναμία ένταξης των Μ.Μ.Ε. σε ενιαίο δίκτυο που να εξασφαλίζει πληροφόρηση, επιμόρφωση, σχεδιασμό δράσεων και στήριξη στην αναζήτηση πόρων για την ενίσχυση, τη συστηματοποίηση και τον συντονισμό της δράσης τους.
- Ευρύτερη έλλειψη τεχνικής υποδομής και οικονομικής στήριξης κατά διοικητικό επίπεδο
- Έλλειψη συμμετοχής ιδιωτικών επιχειρήσεων σε δραστηριότητες Ε&ΤΑ

ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ (Ο)

- Δυνατότητα μεταφοράς τεχνογνωσίας στις ελληνικές επιχειρήσεις από Ε.Ε.
- Ανάπτυξη της Εξειδίκευσης του Ανθρώπινου Δυναμικού
- Ενδυνάμωση, ανάπτυξη και επέκτασης σε νέους δυναμικούς κλάδους όπου υπάρχει συγκριτικό πλεονέκτημα, και ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας
- Ανάπτυξη των ευρωπαϊκών αγορών, καθώς επίσης σε Βαλκάνια και πρώην χώρες της Ανατολικής Ευρώπης
- Βελτίωση της χρηματοδότησης, των κινήτρων και επενδύσεων για δραστηριότητες Ε&ΤΑ
- Βελτίωση στην αποτελεσματικότητα των δραστηριοτήτων και των δαπανών για Ε&ΤΑ
- Εκσυγχρονισμός βασικών υποδομών που σχετίζονται με τη δημιουργία και μεταφορά νέων τεχνολογιών και καινοτομικών δραστηριοτήτων
- Βελτίωση και Ανάπτυξη των ποιοτικών υπηρεσιών με βάση τα διεθνή πρότυπα
- Διεύρυνση και ενίσχυση συνεργασίας εταιρικών σχημάτων
- Αξιοποίηση νέων τεχνολογιών για την προβολή των δραστηριοτήτων των περιφερειών, αλλά και για την αναβάθμιση της προσφοράς της με έμφαση στο χώρο της εκπαίδευσης

ΑΠΕΙΛΕΣ (Τ)

- Η έλλειψη πληροφόρησης των επιχειρήσεων-πελατών για τη φύση της καινοτομίας και των δραστηριοτήτων Ε&ΤΑ
  - Η επιφυλακτική στάση των τραπεζών ως προς τη συμβατότητα των προτεινόμενων επενδυτικών σχεδίων με την επιχειρηματική πραγματικότητα και την ικανότητα των επιχειρήσεων να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις που μπορεί να οδηγήσει σε επιχειρηματική αδράνεια
-

-
- Χαμηλή ανταγωνιστικότητα της αγοράς
  - Ύπαρξη υπερ-συγκέντρωσης δραστηριοτήτων στα μεγάλα αστικά κέντρα και εγκατάλειψη και ερημοποίηση της υπαίθρου
  - Έλλειψη κατασκευής των μεγάλων έργων υποδομής
  - Ανοπαρξία δικτύων και συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων, ιδιαίτερα των Μ.Μ.Ε.
  - Έλλειψη ευελιξίας των επιχειρήσεων και τη γραφειοκρατία
-
- Μείωση των εγχώριων παραγωγικών δυνατοτήτων και συγκριτικά υψηλό κόστος παραγωγής
-

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Εκτός από την ανάγκη αντιμετώπισης της τρέχουσας οικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης, η Ελλάδα αντιμετωπίζει προκλήσεις σε ό,τι αφορά τη χωρική ισορροπία με βασικά χαρακτηριστικά την υπερ-συγκέντρωση οικονομικών δραστηριοτήτων στην Αττική και μία πληθώρα περιοχών με μειονεκτήματα, όπως για παράδειγμα στις ορεινές, μειονεκτικές και νησιωτικές περιοχές.

Περαιτέρω, αναλύοντας τα στοιχεία και τους δείκτες E&TA σχετικά με την Ελλάδα, μπορούμε να αναφέρουμε για μεν τη κρατική χρηματοδότηση της E&TA (ΚΧΕΤΑ), η οποία αναφέρεται στα κονδύλια που προέρχονται από τον τακτικό προϋπολογισμό και το πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων που συμπεριλαμβάνει και τα κοινοτικά κονδύλια για E&TA που διατίθενται για τη χρηματοδότηση δραστηριοτήτων E&TA, παρατηρείται μια διαρκής αύξηση της ΚΧΕΤΑ. Το ποσοστό της Ακαθάριστης Εγχώριας Δαπάνης για E&TA (ΑΕΔΕΤΑ), που δείχνει το μέγεθος της ερευνητικής δραστηριότητας στο εσωτερικό μιας οικονομίας, έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Η πρόοδος που πραγματοποιήθηκε τα τελευταία δέκα χρόνια είναι αρκετά σημαντική, όμως το παραπάνω ποσοστό όμως είναι το χαμηλότερο στην Ε.Ε. και υπολείπεται του αντίστοιχου μέσου όρου της Ε.Ε. και οφείλεται δε κατά κύριο λόγο στην περιορισμένη συνεισφορά του ιδιωτικού τομέα σε σχέση με τη συνεισφορά του δημόσιου τομέα. Επίσης αναφορικά με τα στοιχεία για τις πηγές χρηματοδότησης E&TA παρατηρείται σχετικά μικρή συμμετοχή των επιχειρήσεων στο ελληνικό σύστημα E&TA. Τέλος αναφορικά με την εκτέλεση της E&TA τη μεγαλύτερη ποσοστιαία συμμετοχή έχουν τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και οι κρατικοί φορείς έρευνας, ενώ ακολουθούν οι επιχειρήσεις, ενώ αντιθέτως, στην Ε.Ε. οι επιχειρήσεις έχουν τη μεγαλύτερη συμμετοχή στην εκτέλεση της ΑΕΔΕΤΑ.

Συμπερασματικά, στον χώρο της έρευνας η Ελλάδα διαθέτει, συγκριτικά με άλλες χώρες επιστημονικό δυναμικό υψηλής ποιότητας. Η γεωγραφική θέση της χώρας καθώς και η ύπαρξη σημαντικής διεθνοποιημένης κοινότητας Ελλήνων επιστημόνων σε πανεπιστημιακά και ερευνητικά κέντρα στην Ελλάδα και στις ανεπτυγμένες χώρες προσφέρουν τη δυνατότητα σοβαρής και σταθερής ενίσχυσης των υπαρχόντων ερευνητικών πυρήνων και δικτύων της χώρας, με σημαντικά αποτελέσματα για την ποιότητα της έρευνας.

Τα μέσα της πολιτικής για την συνοχή δίνουν έμφαση στην έρευνα και καινοτομία την περίοδο 2007 – 2013 με συνολική χρηματοδότηση 60 δις. €, δηλαδή 17,3% του συνόλου, ποσό που αντιπροσωπεύει διπλασιασμό και τριπλασιασμό των χρηματοδοτικών πόρων που διατίθενται για E&TA και καινοτομία στο πλαίσιο του στόχου σύγκλιση και του στόχου περιφερειακή ανταγωνιστικότητα και απασχόληση σε σύγκριση με την προηγούμενη προγραμματική περίοδο. Από αυτό το ποσό, 15,6 δις. € θα διατεθούν σε ερευνητικά κέντρα και υποδομές, 26,5 δις € για μεταφορά τεχνολογίας και E&TA και καινοτομία για τη στήριξη επιχειρήσεων και 15 δις € για τις τεχνολογίες της πληροφορίας και επικοινωνίας.

Από την άλλη πλευρά, μεταρρυθμίσεις και θεσμικές προσαρμογές που έχουν στόχο την ενίσχυση και χρηματοδότηση της έρευνας που αναλαμβάνονται από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της ανώτατης εκπαίδευσης και των δημόσιων ερευνητικών κέντρων μπορούν να συμβάλλουν και να βελτιώσουν την συνεισφορά της δημόσιας επένδυσης σε E&TA. Οι κρατικές πολιτικές μπορούν να υποστηρίξουν την καινοτομία μέσω των συνεχών μεταρρυθμίσεων του θεσμικού και νομοθετικού πλαισίου μέσω του λαμβάνει χώρα η καινοτομία. Αναφορικά με την ενίσχυση των καινοτομικών δραστηριοτήτων από την κρατική πολιτική, η ενίσχυση αφορά κυρίως την ενίσχυση και ανάληψη επενδύσεων στην έρευνα και ανάπτυξη, την ενίσχυση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών και γενικότερα την ενίσχυση της καινοτομίας και στον ιδιωτικό τομέα, με την παροχή επενδυτικών κινήτρων όπως για παράδειγμα οι φορολογικές απαλλαγές, σχεδιασμός συνεργασιών δημόσιου και ιδιωτικού, και πρόσβαση στην γνώση.

Η δημιουργία του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος μπορεί να επικεντρωθεί σε ένα πλήθος παραγόντων που καλύπτουν τις μακροοικονομικές πολιτικές, όπως για παράδειγμα δημοσιονομική, νομισματική, φορολογική πολιτική, το επενδυτικό πλαίσιο, οργανισμούς που καθορίζουν, για παράδειγμα, την ευκολία πρόσβασης στο επενδυτικό κεφάλαιο επιχειρηματικών συμμετοχών, την προσέλκυση επενδύσεων (εγχωρίων και ξένων), τις ξένες άμεσες επενδύσεις, και επενδύσεις προσανατολισμένες στην οικονομία της γνώσης και στο ανθρώπινο κεφάλαιο, την διαθεσιμότητα κεφαλαίων επιχειρηματικού κινδύνου (venture capital), την έκθεση στο διεθνή ανταγωνισμό και προσέλκυση επενδύσεων, την κλαδική εξειδίκευση και συγκέντρωση της απασχόλησης, τα επίπεδα απασχόλησης και παραγωγικότητας, τις επενδύσεις σε έρευνα και ανάπτυξη, την ανάληψη προηγμένων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, την υποδομή σε τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών, και το επίπεδο επιχειρηματικότητας (Landau, et al. 1996 και Κομνηνός, 1998).

Εκτός από την ανάγκη αντιμετώπισης της τρέχουσας οικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης, η Ελλάδα αντιμετωπίζει προκλήσεις σε ό,τι αφορά τη χωρική ισορροπία με βασικά χαρακτηριστικά την υπερ-συγκέντρωση οικονομικών δραστηριοτήτων στην Αττική και μία πληθώρα περιοχών με μειονεκτήματα, όπως για παράδειγμα στις ορεινές, μειονεκτικές και νησιωτικές περιοχές. Αναφορικά με τον εκσυγχρονισμό των υποδομών, του παραγωγικού περιβάλλοντος και των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού της χώρας, σε πολλές περιπτώσεις υιοθετήθηκε ένας καινοτόμος αναπτυξιακός προσανατολισμός που οδήγησε σε οργανωτικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις, ιδίως σε ό,τι αφορά τα δημόσια έργα, τη βιομηχανική υποδομή, τη στήριξη και εκπαίδευση του εργατικού δυναμικού. Επιπλέον, η διεϊσδύση Ελληνικών επιχειρήσεων και προϊόντων στις οικονομίες των χωρών της Βαλκανικής και του Ευξείνου Πόντου ακολουθεί μία επιταχυνόμενη πορεία, έχοντας ήδη φτάσει σε σημαντικά επίπεδα και δημιουργεί τις προϋποθέσεις επενδύσεων σε μία διευρυμένη και συνεχώς ανερχόμενη καταναλωτική αγορά, ενώ τα ενεργειακά δίκτυα, οι υποδομές τηλεπικοινωνιών και μεταφορών είναι επίσης τομείς στους οποίους πραγματοποιείται σημαντική πρόοδος στη διασυνοριακή συνεργασία. Τέλος, οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις αποτελούν ένα σημαντικό παράγοντα επιτυχίας, δεδομένου ότι χωρίς να δημιουργούνται πληθωριστικές πιέσεις, οδηγούν σε υψηλότερη παραγωγικότητα και κατά συνέπεια αυξάνουν τη δυναμική της ανάπτυξης και της απασχόλησης.

Στη βάση των παραπάνω διαπιστώσεων ως γενικός αναπτυξιακός στόχος των ελληνικών περιφερειών μπορεί να διαμορφωθεί η μείωση της αναπτυξιακής υστέρησης της ενδοχώρας και των απομακρυσμένων περιοχών της κάθε περιφέρειας από τα αστικά και ημιαστικά της κέντρα, αλλά και από την πρωτεύουσα της χώρας, σε συνδυασμό με την εξωστρέφειά της, τόσο προς την υπόλοιπη χώρα και μάλιστα προς τα μητροπολιτικά κέντρα, δηλαδή Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Στο πλαίσιο αυτό, προσδιορίζονται οι επιμέρους αναπτυξιακοί στόχοι, ως εξής:

- Αξιοποίηση της γειννίας των περιφερειών με μητροπολιτικές περιφέρειες (Αττική και Θεσσαλονίκη)

- Αειφόρος Ανάπτυξη της Υπαίθρου
- Προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, ανασυγκρότηση της υπαίθρου και βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων
- Ενίσχυση και Αναβάθμιση της τουριστικής δραστηριότητας
- Αναβάθμιση Αστικών και Ημιαστικών κέντρων
- Υποστήριξη και ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού

Η Ελλάδα έχει προωθήσει διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και αυτές θα πρέπει να ολοκληρωθούν και να επεκταθούν. Οι βελτιώσεις αυτές θα πρέπει να στοχεύουν στην προώθηση των διαρθρωτικών αλλαγών και στον εκσυγχρονισμό της οικονομίας, σε υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης μακροπρόθεσμα και στην πραγματική σύγκλιση, μέσω κυρίως της συγκέντρωσης κεφαλαίων σε επενδύσεις που θα συμβάλουν περισσότερο στην ανάπτυξη της παραγωγικότητας και την απασχόλησης.

4. Συμπεράσματα, Προτάσεις, Πολιτικές

Όπως αναλύθηκε παραπάνω, στην σύγχρονη οικονομία έντασης γνώσης η καινοτομία κατέχει εξέχουσα θέση τόσο στο μακρο-επίπεδο, όπου αποτελεί κυρίαρχο παράγοντα για την εθνική οικονομική ανάπτυξη, όσο και στο μικρο-επίπεδο, όπου δύναται να αυξήσει την ικανότητα των επιχειρήσεων να απορροφήσουν και να αξιοποιήσουν την νέα γνώση. Συγκεκριμένα, οι υποστηριζόμενες δράσεις θα μπορούσε να εντοπιστούν στα ακόλουθα σημεία:

- Ενίσχυση της απασχόλησης και προώθηση της ισότιμης πρόσβασης σε αυτήν, μέσα από ενεργές πολιτικές ισότητας για πρόσβαση στην αγορά εργασίας και αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό με παράλληλες δράσεις αντιμετώπισης κοινωνικού αποκλεισμού για ειδικές κατηγορίες γυναικών.
- Προώθηση επιχειρηματικότητας, ως παράγοντα δημιουργίας απασχόλησης και ενίσχυσης για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Συμπερασματικά, επιβεβαιώνεται η ανάγκη για ποιοτικότερη επιχειρηματικότητα και νέα εγχειρήματα που επικεντρώνονται στη γνώση και αποτελούν προϋποθέσεις τόσο οικονομικής ανάπτυξης όσο και κοινωνικής ευημερίας. Επίσης, δεδομένου του υψηλού αριθμού των ατόμων που συμμετέχουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση πρέπει να παγιωθεί μια νοοτροπία εξοικείωσης σε θέματα επιχειρηματικότητας και του επιχειρείν. Προσφέροντας τις γνώσεις για την λειτουργία της αγοράς και τις απαραίτητες δεξιότητες για το ενδεχόμενο άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας, οι νέοι θα έχουν τη δυνατότητα να προετοιμαστούν καλύτερα ώστε να αυξηθεί η πιθανότητα για τη δημιουργία εγχειρημάτων που ενσωματώνουν την γνώση. Έτσι μπορούν να πολλαπλασιαστούν τα εγχειρήματα υψηλότερης ποιότητας με μεγαλύτερες δυνατότητες σε όρους ανταγωνιστικότητας, απασχόλησης και συνολικής αναβάθμισης της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας.
- Ανάπτυξη και βελτίωση συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης-στρατηγικές δια βίου μάθησης και ενσωμάτωση δράσεων υπέρ των γυναικών στην αγορά εργασίας. Η ενίσχυση της απασχόλησης των γυναικών πρέπει να κατευθυνθεί τόσο ποσοτικά (αύξηση των δεικτών) όσο και ποιοτικά (μείωση του χάσματος στις αμοιβές, εμπόδια στις προαγωγές, προσωρινότητα εργασίας, αντιμετώπιση στερεοτύπων στην εκπαίδευση και την εργασία) με ένταξη του στόχου της ισότητας στην αγορά εργασίας σε όλες τις πολιτικές απασχόλησης.
- Ενίσχυση της έρευνας και ανάπτυξης και της παραγωγής και διάδοσης καινοτομίας, με την πλήρη αξιοποίηση του γυναικείου ανθρώπινου δυναμικού στον τομέα της έρευνας και της τεχνολογίας, με ταυτόχρονη αντιμετώπιση ιδιαίτερα μειωμένης συμμετοχής των γυναικών.

- Αξιοποίηση της κοινωνίας της πληροφορίας, η οποία προσφέρει μεγάλες δυνατότητες μείωσης των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων και ενθάρρυνσης της μάθησης και της γνώσης.

Το σημείο εκκίνησης θα μπορούσε να εστιάσει, αρχικά στο γενικότερο οικονομικό, περιβάλλον, και την κατάρτιση πολιτικής από τους δημόσιους φορείς. Πρωταρχικής σημασίας είναι η ανάπτυξη μακρο-οικονομικών πολιτικών που συμβάλλουν στην δημιουργία σταθερού επιχειρηματικού περιβάλλοντος, διευκολύνουν την πρόσβαση στην αγορά τεχνολογίας και στην απόκτηση και αξιοποίηση της γνώσης. Παράλληλα, οι μακρο – οικονομικές και αναπτυξιακές πολιτικές θα πρέπει να εστιάσουν στην καθιέρωση ικανών κινήτρων για ανάπτυξη καινοτομιών και τη διασφάλιση της δημιουργίας νέας γνώσης, βελτιώνοντας, παράλληλα, και την αποτελεσματικότητα στις κρατικές δαπάνες για καινοτομία, καθώς και στην αντιμετώπιση των οργανωτικών ανεπαρειών που φαίνεται να επηρεάζουν την εμπλοκή των γυναικών στην καινοτομική δραστηριότητα. Στην κατεύθυνση αυτή μπορούν να κινηθούν πολιτικές σχετιζόμενες με τον προσδιορισμό των καινοτομικών συστημάτων, των αδυναμιών και των δυνατοτήτων τους, η δημιουργία κέντρων πληροφόρησης και τεχνολογικών κέντρων, η ευρεία και ευέλικτη χρηματοδότηση προγραμμάτων καινοτομίας και μεταφοράς τεχνολογίας.

Η σημασία της καινοτομίας έχει ενισχυθεί τόσο από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, όσο και από τις ραγδαίες εξελίξεις στις νέες τεχνολογικές εξελίξεις που έχουν δημιουργήσει νέους τρόπους ανταγωνισμού και νέες αγορές για την δημιουργία και προώθηση των καινοτομικών προϊόντων και υπηρεσιών. Παρά την σημασία της καινοτομίας πολλές χώρες της Ε.Ε. αντιμετωπίζουν δυσκολίες αναφορικά με την ενίσχυση της καινοτομικής τους δραστηριότητας, (Sheehan & Wyckoff, 2003), όπου απαιτούνται μεγάλες οικονομικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις και προσαρμογές προκειμένου να ενισχυθεί η καινοτομική δραστηριότητα μιας χώρας ενώ έχουν υπογραμμίσει τις δυσκολίες αναφορικά με της εφαρμογή των πολιτικών αυτών σε βασικά θέματα, όπως χρηματοδότηση, επιχειρηματικότητα, εκπαίδευσης, τρόπος λειτουργίας των αγορών εργασίας και των χρηματοοικονομικών αγορών. Επίσης οι επενδύσεις στην έρευνα και ανάπτυξη συνδέονται θετικά με την αύξηση και την διάδοση της καινοτομίας. Οι δραστηριότητες έρευνας και ανάπτυξης παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών της Ε.Ε., όπου οι επενδύσεις είναι υψηλές σε χώρες με ευνοϊκότερο θεσμικό περιβάλλον ως προς την καινοτομία, όπως η Φιλανδία, η Σουηδία, και το Ηνωμένο Βασίλειο, σε σύγκριση με τις οικονομίες της ηπειρωτικής Ευρώπης.

Συμπερασματικά, οι περιοχές που θεωρούνται λιγότερο ανεπτυγμένες χρειάζονται άμεσα την τεχνογνωσία ιδιαίτερα σε επί-μέρους τομείς όπου μπορούν να βρουν εφαρμογή οι νέες τεχνολογικές μέθοδοι. Εκτός από τις προσπάθειες που πρέπει να καταβληθούν στον τομέα των νέων καινοτομιών και των τεχνολογιών αιχμής, θα πρέπει παράλληλα να γίνουν ενέργειες που θα βελτιώσουν σε βασικά σημεία την απαραίτητη υποδομή (Korres, Kitsos and Hadjidima, 2005). Στόχος των κοινοτικών προγραμμάτων είναι να δημιουργήσουν διακρατικά δίκτυα για την διάδοση της γνώσης πέρα από τα εθνικά, πολιτιστικά και οικονομικά σύνορα. Τα κοινοτικά ερευνητικά προγράμματα μπορούν να διαδραματίσουν ένα κεντρικό ρόλο και να επεκτείνουν την συνεργασία μεταξύ των οικονομικών και επιστημονικών φορέων σε διάφορες περιοχές της Ε.Ε. ώστε να επιταχύνουν την δημιουργία μιας πραγματικής Ενιαίας Ευρωπαϊκής Κοινότητας βασισμένη στην επιστήμη και την τεχνολογία. Οι περιφερειακές ανισότητες της Ελλάδας πρέπει να μελετηθούν σε βάθος και να αξιοποιηθούν στη χάραξη της περιφερειακής πολιτικής και της επιλογής των προτύπων με την αξιοποίηση των δυναμικών πόλων ανάπτυξης και την εφαρμογή πολιτικών ολοκληρωμένης ενδογενούς ανάπτυξης για των περιφερειών. Μία σαφής στρατηγική και πολιτική διάρθρωση θα πρέπει να περιλαμβάνει όλους εκείνους τους προαναφερμένους παράγοντες που θα συμβάλλουν στη μείωση της αβεβαιότητας και στην αύξηση της εμπιστοσύνης στον κυβερνητικό σχεδιασμό και την στρατηγική.

5. Αναφορές

1. Acs, Z. J., Anselin, L., Varga, A. (2002) Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge, *Research Policy* 31: 1069–1085.
2. Barro, R. J. (1997) *Determinants of Economic Growth: Across-Country Empirical Study*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
3. Barro, R.J. and Sala-I-Martin, X. (1995) *Economic growth*, McGraw Hill, New York.
4. Fagerberg, J. (1988) *Technical Change and Economic Theory*. Pinter Publishers Ltd London.
5. Griliches Z. (1980) R&D and the productivity slow down, *American Economic Review*, 70, 2.
6. Hall, R., and Jones, C. I. (1999) Why do some countries produce so much more output per worker than others, *Quarterly Journal of Economics*, 114(1): 83–86.
7. Konsolas, N., Papadaskalopoulos, A., Ranos, C., Sidiropoulos, E. (1994) *Regional Prospects in Greece*, Έκδοση Ινστιτούτου Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου.
8. Korres, G. (2007) *Regionalization, Growth and Economic Integration*, Springer-Verlag Press, Heidelberg.
9. Landau, R., Taylor, T., Wright, G. (Eds.) (1996) *The Mosaic of Economic Growth*. Stanford University Press, Stanford, pp. 21–62.
10. Porter M. and Stern, S. (1999) *The New Challenge to America's Prosperity: Findings from the Innovation Index*.
11. Siegel, P. B., Johnson, T. G. and Alwang, J. (1995) Regional Economic Diversity And Diversification: Seeking A Framework For Analysis, *Growth and Change* 26(2): 261-284.
12. Κομνηνός, Ν. (επιστημονική ευθύνη και κείμενο), (1998) Η καινοτόμος περιφέρεια, το περιφερειακό τεχνολογικό πρόγραμμα Κ. Μακεδονίας, Gutenberg, Αθήνα.
13. Κονσόλας Ν. (1997) Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
14. Παπαδασκαλόπουλος, Α. και Χριστοφάκης, Μ. (2004) Οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990, *Επιθεώρηση Οικονομικών Επιστημών - Review of Economic Sciences*, Τεύχος 6: 65-88.
15. Παπαδασκαλόπουλος, Α. Χριστοφάκης, Μ. (2003) Ελληνική Περιφερειακή Πολιτική: διαχρονική εξέλιξη, ισχύον πλαίσιο και προοπτικές, στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επ.), *Οικονομία και Πολιτική στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Τ. Α', 3^η Έκδοση, εκδ. Διόνικος, Αθήνα.
16. Παπαδασκαλόπουλος, Α. και Χριστοφάκης, Μ. (2002) *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, Τόμος 9, Τεύχος 1: 49-71.

ΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ ΜΜΕ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΕΜΠΜΕ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Χρυσάνθη ΜΠΑΛΩΜΕΝΟΥ

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών,
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
BALOMENOU.CHRYSANTHI@nbg.gr

Μαριάνθη ΜΑΛΙΑΡΗ

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών,
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Στην εργασία αυτή εξετάζουμε τη στήριξη των επιχειρήσεων με δεδομένη την ύφεση που πλήττει την ελληνική οικονομία. Κύριος στόχος είναι η διερεύνηση της αποτελεσματικότητας του προγράμματος και της πραγματικής στήριξης που παρείχε το Τ.Ε.Μ.Π.Μ.Ε. στις ενταχθείσες στα προγράμματά του επιχειρήσεις.

Η παρούσα μελέτη αποτελείται από δύο ενότητες μία θεωρητική και μία εμπειρική. Η πρώτη ενότητα διαιρείται σε τρία υποκεφάλαια και γίνεται αφενός συνοπτική παρουσίαση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι ΜΜΕ κατά τη δανειοδότησή τους και αφετέρου συγκριτική παρουσίαση των παρεχόμενων Εγγυήσεων στις Μικρές και Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις (ΜΜΕ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελλάδος. Το αν η στήριξη είναι επαρκής τίθεται σε αμφισβήτηση. Σύμφωνα με τον Ρ. Krugman (2013): “Έπρεπε να είχαν παρέμβει οι κυβερνήσεις με δαπάνες για να στηρίξουν τις οικονομίες τους”

Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας στην περιοχή των Σερρών. Στην έρευνα συμμετείχαν 192 ερωτηθέντες επιχειρηματίες. Η διάκριση στις δύο φάσεις του προγράμματος γίνεται για να εξετάσουμε αν είναι μόνο η κρίση η αιτία της δυσλειτουργίας κάποιων επιχειρήσεων ή αντιθέτως οι επιχειρήσεις της Α΄ φάσης με τρεις συνεχόμενες κερδοφόρες χρήσεις κατάφεραν να ανταποκριθούν καλύτερα στις υποχρεώσεις τους από τις επιχειρήσεις της Β΄ φάσης όπου η προϋπόθεση να είναι θετικός ο μέσος όρος των τριών τελευταίων χρήσεων επέτρεψε την ένταξη και επιχειρήσεων με περιστασιακές ζημίες.

Η επεξεργασία των στοιχείων έγινε με τη χρήση μεθόδων τόσο περιγραφικής όσο και επαγωγικής στατιστικής και υπολογίζουμε το μέσο όρο, την τυπική απόκλιση, το συντελεστή μεταβλητότητας και το συντελεστή συσχέτισης.

Στο τέλος θα παρουσιάσουμε τα κύρια συμπεράσματα. Τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας επιβεβαιώνουν τα στοιχεία της σχετικής βιβλιογραφίας.

Λέξεις κλειδιά: ΤΕΜΠΜΕ, Επιχειρήσεις, Στήριξη Τοπικής Επιχειρηματικότητας, Ύφεση

Εισαγωγή

Πεδίο έρευνας της εργασίας αποτελεί η διερεύνηση της στήριξης των επιχειρήσεων που έλαβαν δάνεια από το Ταμείο Εγγυοδοσίας Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων (Τ.Ε.Μ.Π.Μ.Ε.) σήμερα που η Ελλάδα βιώνει τη μεγαλύτερη μεταπολεμική κρίση.

Η χρήση δεδομένων του διαδικτύου από τις από τις ιστοσελίδες της Ευρωπαϊκής Πύλης Επιχειρηματικότητας και Καινοτόμας Οικονομίας (Pan-European Gateway to Business and Innovation Financing), της Πύλης Ευρωπαϊκής Έρευνας και Ανάπτυξης (The Gateway to European research and development) και της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών (Bank for

International Settlements) αποδεικνύει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη στήριξη των Μικρών και Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (MME).

Η ελληνική πολιτεία υποστήριξε κατά την έναρξη της κρίσης (τα έτη 2009-2010) τις μικρές Επιχειρήσεις με την υλοποίηση εξειδικευμένων προγραμμάτων μέσω επιχορηγήσεων και κρατικών εγγυήσεων. Η χρήση δεδομένων του διαδικτύου κύρια από τις ιστοσελίδες του TEMΠME και του Επιμελητηρίου Σερρών, μας βοηθά να διερευνήσουμε τις κρατικές ενισχύσεις σε περίοδο κρίσεων. Είναι δεδομένο ότι οι ενισχύσεις μειώνονται τις περιόδους ύφεσης. Σύμφωνα με τη Μπαλωμένου (2003) “όταν δε πρόκειται για προγράμματα και σχέδια επένδυσης που προωθούν την οικονομική ανάπτυξη σε εθνικό επίπεδο, ιδιαίτερος δε όταν βρίσκμαστε σε περιόδους οικονομικής κρίσης, τότε θα πρέπει να προκρίνεται το κριτήριο της αποτελεσματικότητας (efficiency), έναντι εκείνου της διαπεριφερειακής ισότητας και δικαιοσύνης (equity)”. Επιπροσθέτως, όπως όλοι οι ασχολούμενοι με τη χάραξη της αναπτυξιακής /περιφερειακής πολιτικής, γνωρίζουν, σε περιόδους ύφεσης, επικεντρωνόμαστε στη στήριξη των μητροπολιτικών κέντρων (Konsolas, 1997) and (Coniglio and Protta, 2011), προκειμένου, μέσω της διαδικασίας ανάδρασης «back wash effects», δηλ. μεταφοράς, από την περιφέρεια προς το κέντρο, οικονομικών - ανθρωπίνων πόρων και αναπτυξιακών δραστηριοτήτων, να ενισχυθούν οι εν λόγω περιοχές και στη συνέχεια, όταν επέλθει οικονομική ανάκαμψη, να επανατροφοδοτηθεί η περιφέρεια, μέσω της αντίστροφης διαδικασίας, ήτοι εκείνης της διάχυσης οικονομικών/αναπτυξιακών δραστηριοτήτων και ανθρωπίνων πόρων «spread effects», από τα μεγάλα αστικά κέντρα, προς τις απομονωμένες νησιωτικές – ορεινές περιοχές, κατά κύριο λόγο, αλλά και εν γένει αγροτικές ζώνες, (μέσω κονδυλίων και κινήτρων απορρεόντων από τους Αναπτυξιακούς Νόμους, Περιφερειακά Προγράμματα/ΕΣΠΑ κλπ), Myrdal theory (σχετική παραπομπή, Μπαλωμένου, 2003, p.132).

Η επάρκεια των πόρων τίθεται σε συζήτηση. Η μείωση δαπανών σε περιόδους κρίσης επιφέρει πολλές φορές καταστροφικές συνέπειες. Σύμφωνα με τον P. Krugman (2013): “Η λιτότητα επιφέρει ύφεση στις ανίσχυρες οικονομίες”. Επιπλέον Ο ίδιος συμπληρώνει “Στο σύνολο μιας οικονομίας, όμως, οι δαπάνες και τα κέρδη συμπορεύονται. Όταν όλοι προσπαθούν να περικόψουν δαπάνες ταυτοχρόνως, μειώνονται όλα τα εισοδήματα και εκτινάσσεται η ανεργία. Έπρεπε να είχαν παρέμβει οι κυβερνήσεις με δαπάνες για να στήριζαν τις οικονομίες τους”.

Ένα άλλο θέμα που αξίζει να επισημάνουμε είναι η μεγάλη πιθανότητα δημιουργίας ηθικού κινδύνου που οφείλεται σε κρατικές εγγυήσεις. Χωρίς να αμφισβητούμε το θετικό ρόλο της παροχής εγγύησης για τη χρηματοδότηση μιας επιχείρησης δεν πρέπει να παραβλέψουμε τον ηθικό κίνδυνο τόσο εκ μέρους των επιχειρηματιών που δεν ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις τους όσο και των τραπεζών που έχοντας διασφαλίσει τη ρευστοποίηση των εγγυημένων δανείων, δεν καταβάλλουν όλες τις προσπάθειες είσπραξης της οφειλής από τον πιστούχο επιχειρηματία. Παρ’ ότι δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία, από την εμπειρία γνωρίζουμε ότι το ποσοστό ρευστοποίησης των εγγυημένων δανείων από τους οφειλέτες είναι σαφώς μικρότερο από αυτό των δανείων στα οποία δεν παρέχεται κρατική εγγύηση.

Τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας σε 192 Σερραίους επιχειρηματίες που έλαβαν δάνεια από το TEMΠME (133 στην Α’ φάση και 59 στη Β’ φάση), καταλήγουν ότι δεν είναι μόνο η κρίση η αιτία της αφερεγγυότητας κάποιων επιχειρήσεων. Παράγοντες όπως η έλλειψη προσωπικής ευθύνης και οι προϋπάρχουσες οικονομικές δυσπραγίες καθορίζουν και την συμπεριφορά των δανειοληπτών επιχειρηματιών. Η χρονική επιλογή της έρευνας (Ιούνιος 2012) συμπίπτει με την ολοκλήρωση της αποπληρωμής των δανείων TEMΠME της Α’ Φάσης και την οφειλή μόνο μία δόσης για τα δάνεια της Β’ Φάσης, συνεπώς είχαμε πλήρη στοιχεία για την ομαλή ή όχι εξυπηρέτησή τους.

Η εργασία είναι οργανωμένη σε δύο τμήματα. Στο πρώτο θεωρητικό μέρος που διαιρείται σε δύο υποκεφάλαια γίνεται συγκριτική παρουσίαση των παρεχόμενων Εγγυήσεων στις Μικρές και Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις (MME) της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελλάδος και δίνεται έμφαση στο TEMΠME. Στο δεύτερο εμπειρικό μέρος παρουσιάζεται η έρευνα που εστιάζει στους Σερραίους επιχειρηματίες και τα συμπεράσματα της έρευνας που συμπίπτουν με τα αναφερόμενα στη βιβλιογραφία..

1.α. Δανειοδότηση στις Μικρών και Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (MME) της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελλάδος

Οι ΜΜΕ στην Ε.Ε. είναι πολύ σημαντικές. Από τα στατιστικά στοιχεία οι Πολύ Μικρές, οι Μικρές και Μικρομεσαίες στην Ε.Ε. αποτελούν το 99,8% των επιχειρήσεων ενώ στην Ελλάδα οι μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις αποτελούν το 99% των επιχειρήσεων της χώρας. Σύμφωνα με τους Isobel Doole & Robin Lowe (2005) «ο τομέας των Μικρών και Μεσαίων Επιχειρήσεων μετατρέπεται στον πιο σημαντικό παράγοντα δημιουργίας πλούτου και απασχόλησης, επειδή οι μεγάλες εταιρείες έχουν μειώσει το απασχολούμενο δυναμικό στην έδρα τους (χώρες της Ε.Ε.) και αυξάνουν την απασχόληση σε τρίτες χώρες πολύ συχνότερα από ότι οι μικρότερες επιχειρήσεις. Η απασχόληση στο δημόσιο τομέα μειώνεται την ίδια περίοδο εξ αιτίας αφ' ενός των εκτεταμένων ιδιωτικοποιήσεων των εταιρειών που κατείχε το κράτος στην ενέργεια, τηλεφωνία, ύδρευση, αέριο κ.τ.λ. και αφ' ετέρου της ανάθεσης εργασιών όπως καθαριότητα και τροφοδοσία σε εργολάβους. Αυτά τα δεδομένα συνετέλεσαν ώστε οι ΜΜΕ να αποτελούν το μόνο τομέα ανάπτυξης πλούτου και απασχόλησης». Ενώ το κείμενο αναφέρεται κύρια στην Αγγλία, βλέπουμε ότι για τη χώρα μας με την δρομολογημένη αποκρατικοποίηση βασικών υποδομών και ενέργειας και τις συνθήκες της απασχόλησης σε συνεργεία καθαρισμού από εργολάβους (θυμόμαστε τον τραυματισμό της κ. Κούνεβα προ πεντετίας) το κείμενο φωτογραφίζει και την Ελλάδα. Με δεδομένο τον σημαντικό ρόλο τους θα περίμενε κανείς οι ΜΜΕ να χρηματοδοτούνταν ευκολότερα από ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τον Pissarides (1999) και Π. Πιπερόπουλος (2007) «Οι ΜΜΕ τιμωρούνται, επιπλέον, από το γεγονός ότι σε οποιοδήποτε τύπο οικονομίας αντιμετωπίζουν υψηλότερα επιτόκια για τη λήψη δανείου από ότι ζητούνται από τις αντίστοιχες μεγαλύτερου μεγέθους επιχειρήσεις, εν μέρει επειδή οι τράπεζες θεωρούν ότι η χρηματοδότηση των ΜΜΕ περικλείει ψηλότερους κινδύνους από εκείνους που ισχύουν για τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις, εν μέρει επειδή οι ΜΜΕ είναι γενικά ανίκανες να προσφέρουν επαρκή επίπεδα επιβιοητικής εγγύησης». Επιπλέον και ο Π. Πιπερόπουλος (2007) αναφέρει ότι τα κύρια εμπόδια ανάπτυξης είναι οι διευθυντικές ανεπάρκειες όπου οι ιδιοκτήτες θεωρούν ότι ένα δάνειο λύνει το πρόβλημα, τα επιχειρηματικά χαρακτηριστικά και η περιορισμένη πρόσβαση στη χρηματοδότηση. Επίσης αναφέρει ότι «Η πρόσβαση στη χρηματοδότηση θεωρείται ο σημαντικότερος περιορισμός για το 13% των ΜΜΕ». Σε αυτά τα συμπεράσματα καταλήγουμε και με την έρευνα που παρουσιάζεται στο δεύτερο μέρος όπου εμφανίζονται τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου. Το συμπέρασμα είναι ότι οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις που μετέχουν στην έρευνα έχουν ευκολότερη πρόσβαση στη δανειοδότηση και με καλύτερους όρους.

Δεν πρέπει να παραληφθεί η αναφορά στις νέες επιχειρήσεις. Στις νέες επιχειρήσεις η πρόσβαση στη χρηματοδότηση είναι προβληματική. «Στις νέες επιχειρήσεις, το υψηλό επίπεδο αβεβαιότητας, η έλλειψη πιστού πελατολογίου, η πιθανή ελαττωματική ποιότητα των προϊόντων έχουν σαν αποτέλεσμα η πιστοληπτική ικανότητα να είναι μικρή» (Porter 1998). Σε αυτή τη διατύπωση καταλήγει και η έρευνα που παρουσιάζεται στο δεύτερο μέρος. Οι τράπεζες αποκλείουν από την ενίσχυση με κεφάλαιο κίνησης επιχειρήσεις που δεν έχουν 3 έτη ζωής και το ΤΕΜΠΜΕ που εξετάζουμε απέκλεισε πλήρως την πρόσβαση στα άτοκα ή χαμηλότοκα δάνειά του στις επιχειρήσεις που δεν είχαν χρήσεις, δηλαδή απέκλεισε πλήρως τις νέες επιχειρήσεις.

1.β. Εγγυήσεις στις (ΜΜΕ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Οι Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις- ΜΜΕ (Small –Medium Enterprises-SMEs) στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), αποτελούν τη ραχοκοκαλιά της ευρωπαϊκής οικονομίας. Στον πίνακα 1 φαίνεται η συνεισφορά των ΜΜΕ στη Ευρωπαϊκή Ένωση.

Πίνακας 1: Δείκτες επιχειρήσεων του μη χρηματοοικονομικού τομέα της Οικονομία Ευρώπη των 27

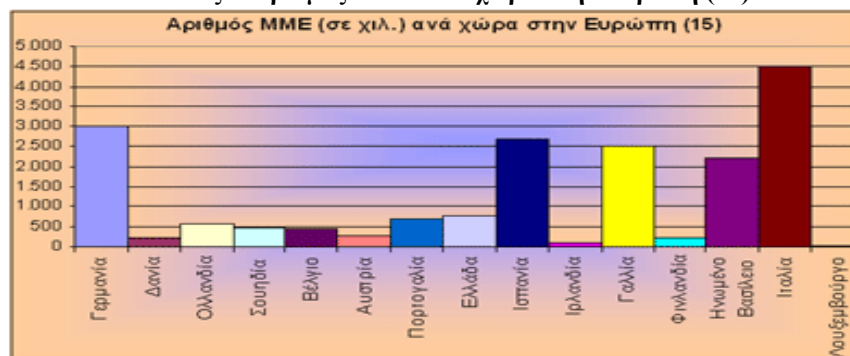
Μεγάλες ⁵ (Large)	(Total)	(SMEs)	(Micro)	(Small)	(Medium)
Αριθμός επιχειρήσεων (σε εκατομμύρια)	19,65	19,60	18,04	1,35	0,21
0,04					
Ποσοστό στο συνολικό (%)	100,0	99,8	91,8	6,9	1,1
0,20					
Αριθμός απασχολούμενων	126,7	85,0	37,5	26,1	21,3
41,7					
Ποσοστό στο συνολικό (%)	100,0	67,1	29,6	20,6	16,8
32,9					
Προστιθέμενη αξία	5.360	3.090	1.120	1.011	954
2.270					
(σε δισεκατομμύρια ευρώ)					
Ποσοστό στο συνολικό (%)	100,0	57,6	20,9	18,9	17,8
42,40					
Παραγωγικότητα εργασίας					
(1000 ευρώ για κάθε απασχολούμενο)	42,3	36,4	29,9	38,7	44,8
54,4					
Σε σχέση με τη συνολική (%)	100,0	86,1	70,7	91,5	105,9
128,60					

Πηγή: Eurostat

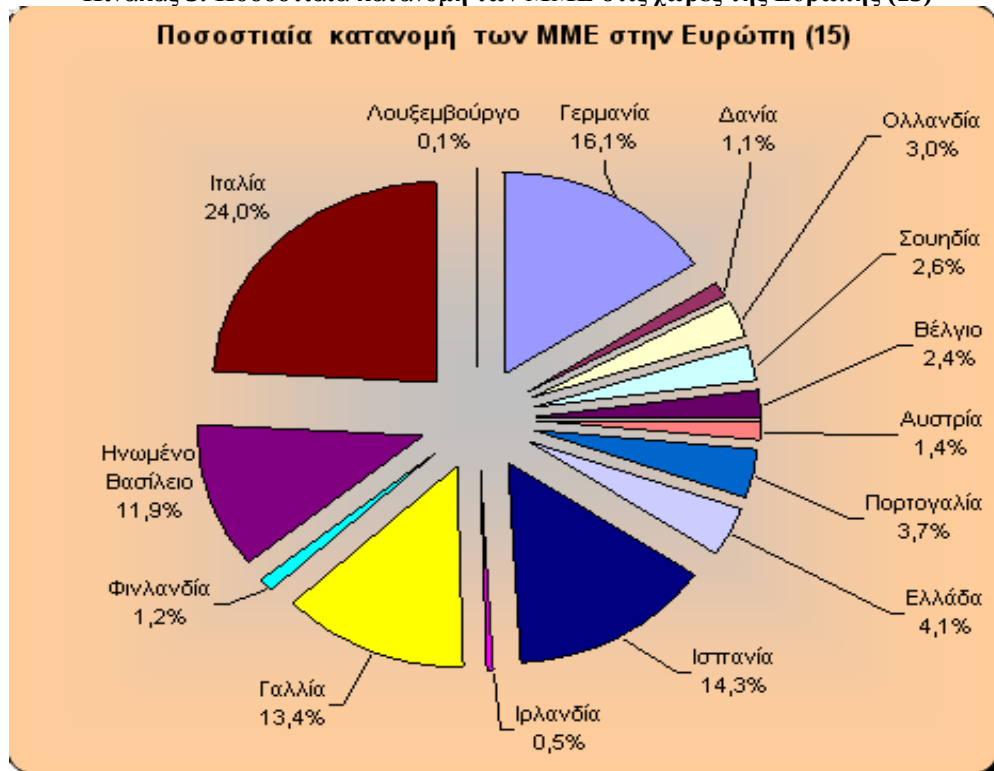
¹ ΜΜΕ (1-249 εργαζόμενοι)² Πολύ Μικρές (1-9 εργαζόμενοι)³ Μικρές (10-49 εργαζόμενοι)⁴ Μεσαίες (50-249 εργαζόμενοι)⁵ Μεγάλες (250 ή περισσότεροι εργαζόμενοι)

Όπως φαίνεται οι ΜΜΕ (επιχειρήσεις που απασχολούν μέχρι 250 εργαζόμενους) αποτελούν το 99,8% των επιχειρήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνεισφέρουν στην απασχόληση απασχολώντας 85 εκατομμύρια άτομα και προσθέτουν αξία 3.090 δισεκατομμυρίων ευρώ. Η παραγωγικότητα της εργασίας στις Πολύ Μικρές και Μικρές επιχειρήσεις είναι μικρότερη αυτής των μεγαλύτερων, αλλά κύριος στόχος των ΜΜΕ είναι η απορρόφηση της πλεονάζουσας προσφοράς εργασίας εις βάρος της πολλές φορές της παραγωγικότητας.

Παρακάτω στους πίνακες 2 και 3 παρατίθενται κάποια αναλυτικά στοιχεία για τον αριθμό των ΜΜΕ και την ποσοστιαία κατανομή των ΜΜΕ στις χώρες της Ευρώπης των 15.

Πίνακας 2: Αριθμός ΜΜΕ ανά χώρα στην Ευρώπη (15)

ΠΗΓΗ: OBSERVATORY OF EUROPEAN SME's, SME's IN EUROPE 2003

Πίνακας 3: Ποσοστιαία κατανομή των ΜΜΕ στις χώρες της Ευρώπης (15)

ΠΗΓΗ: OBSERVATORY OF EUROPEAN SME's, SME's IN EUROPE 2003

Όπως βλέπουμε οι χώρες του Νότου (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα) έχουν αναλογικά πολύ περισσότερες μικρομεσαίες επιχειρήσεις από τις χώρες του ανεπτυγμένου βιομηχανικά βορά, που κυριαρχεί η βαριά βιομηχανία. Αυτές, οι χώρες του Νότου, είναι και οι χώρες που επλήγησαν περισσότερο από την κρίση.

Η ΕΕ αναγνωρίζοντας εν μέρει το ρόλο των ΜΜΕ και το γεγονός ότι η πρόσβαση στη χρηματοδότηση είναι ζωτικής σημασίας για την έναρξη ή την επέκταση μιας ΜΜΕ, παρέχει χρηματοδότηση σε μικρές επιχειρήσεις με διάφορες μορφές - επιδοτήσεις, δάνεια και σε ορισμένες περιπτώσεις εγγυήσεις. Επίσης, η ΕΕ χρηματοδοτεί συγκεκριμένα έργα. Η κοινοτική χρηματοδότηση μπορεί να χωριστεί σε δύο κατηγορίες:

1) Η άμεση χρηματοδότηση μέσω επιδοτήσεων που υλοποιείται κύρια από τα Διαρθρωτικά Ταμεία. Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) στηρίζει την ανάπτυξη και τη διαρθρωτική προσαρμογή των περιφερειακών οικονομιών βοηθώντας τις μικρές επιχειρήσεις και προωθώντας το επιχειρηματικό πνεύμα τους. Η πρωτοβουλία JEREMIE (Joint European Resources for Micro-to-Medium Enterprises -Κοινοί Ευρωπαϊκοί Πόροι για τις Μικροεπιχειρήσεις και τις Μεσαίες Επιχειρήσεις) (ΕΝ), αποβλέπει στη βελτίωση της πρόσβασης στη χρηματοδότηση για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις των λιγότερο ανεπτυγμένων περιφερειών συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία νέων επιχειρήσεων, ιδίως σε καινοτόμους κλάδους δραστηριότητας. Η πρωτοβουλία προτείνει συστήματα εγγύησης δανείων αλλά και χρηματοδότηση με ίδιους πόρους και επιχειρηματικά κεφάλαια. Η χρηματοδότηση την οποία προσφέρουν τα Διαρθρωτικά Ταμεία διατίθεται μέσω των εθνικών ή των περιφερειακών αρχών. Στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας JEREMIE, η χρηματοδότηση χορηγείται μέσω χρηματοπιστωτικών διαμεσολαβητών, τραπεζών και επενδυτικών ταμείων, και ιδίως μέσω του Ευρωπαϊκού Ταμείου Επενδύσεων και της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕ).

2) Η έμμεση χρηματοδότηση παρέχει διευκόλυνση στην πρόσβαση των ΜΜΕ, σε χρηματοδότηση από ίδιους πόρους ή μέσω πιστώσεων. Οι επιχειρήσεις δεν λαμβάνουν άμεσα κοινοτικά κονδύλια αλλά μέσω χρηματοπιστωτικού διαμεσολαβητή. Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ΕΤΕ) (ΕΝ) εξασφαλίζει τη διαχείρισή των πόρων για λογαριασμό της Επιτροπής. Παρεμβαίνει μέσω χρηματοπιστωτικών διαμεσολαβητών, τραπεζών και επενδυτικών ταμείων, εξασφαλίζοντας έτσι την εγγύτητα της χρηματοδότησης. Κύρια λειτουργεί ο μηχανισμός εγγυήσεων υπέρ των ΜΜΕ που διευκολύνει την πρόσβαση στη

χρηματοδότηση μέσω του δανεισμού, δηλαδή μέσω δανείων και χρηματοδοτικών μισθώσεων. Μεταξύ άλλων, εγγυάται δάνεια για εξελίξεις που συνδέονται με τις τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνίας (ΤΠΕ), οι οποίες θεωρούνται ότι παρουσιάζουν αυξημένο κίνδυνο. Ο μηχανισμός προσφέρει εξάλλου εγγυήσεις για πολύ μικρές πιστώσεις, προκειμένου να ενθαρρύνει τους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς να χορηγούν τέτοιου είδους πιστώσεις μικρότερες των 25.000 ευρώ, οι οποίες παρουσιάζουν υψηλό κίνδυνο και χαμηλή αποδοτικότητα.

Ένα άλλο πρόγραμμα έμμεσης χρηματοδότησης είναι το JESSICA (Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas -Κοινή Ευρωπαϊκή Υποστήριξη για Βιώσιμες Επενδύσεις σε Αστικές Περιοχές). Το JESSICA είναι μια πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία αναπτύχθηκε από κοινού με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων και την Αναπτυξιακή Τράπεζα του Συμβουλίου της Ευρώπης (CEB). Στηρίζει τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και ανάπλαση μέσω μηχανισμών χρηματοοικονομικής τεχνικής. Οι χώρες της ΕΕ μπορούν να επιλέξουν να επενδύσουν μέρος των χρηματοδοτήσεών τους από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ σε ταμεία ανανεωνόμενων πιστώσεων, για να συμβάλλουν στην ανακύκλωση των οικονομικών πόρων, ώστε να επιταχύνουν τις επενδύσεις στις αστικές περιοχές της Ευρώπης. Η πρωτοβουλία JESSICA **δεν αποτελεί νέα πηγή χρηματοδοτήσεων** για τα κράτη μέλη. Αποτελεί ένα νέο μέσο αξιοποίησης των υφιστάμενων επιχορηγήσεων των διαρθρωτικών ταμείων για τη στήριξη σχεδίων αστικής ανάπτυξης.

Τέλος, αξίζει να αναφερθούμε και στα επιχειρηματικά κεφάλαια με τα οποία χρηματοδοτούνται επιχειρήσεις που βρίσκονται είτε στο αρχικό στάδιο ανάπτυξης νέων προϊόντων ή υπηρεσιών ή σε στάδιο επέκτασης. Για τις επενδύσεις σε επιχειρηματικά κεφάλαια η ΕΕ χρησιμοποιεί χρηματοδοτικά μέσα που δημιουργήθηκαν ειδικά για το σκοπό αυτό, τα ταμεία επιχειρηματικών κεφαλαίων. Η ΕΕ χορηγεί επιχειρηματικά κεφάλαια μέσω του μηχανισμού υψηλής ανάπτυξης και καινοτομίας για τις ΜΜΕ (GIF) (Gateway for Business and Innovation Financing), ο οποίος χρηματοδοτείται από το πρόγραμμα-πλαίσιο για την ανταγωνιστικότητα και την καινοτομία. Η διαχείριση των επιχειρηματικών κεφαλαίων του μηχανισμού GIF γίνεται για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ETE), έναν χρηματοπιστωτικό οργανισμό της ΕΕ με σημαντική εμπειρία σε επενδύσεις επιχειρηματικών κεφαλαίων. Παραθέτουμε στο παρακάτω τον κατάλογο με τα ταμεία που στηρίζει η ΕΕ κύρια για να επιβεβαιώσουμε ότι η χώρα μας λάμπει διά της απουσίας της.

Πίνακας 4. Κατάλογος με τα ταμεία επιχειρηματικών κεφαλαίων που στηρίζει η ΕΕ

Fund Vehicle	Mandate	Country	Sector	End of Investment Period
360 Capital One	CIP	Italy	ICT	06/12/2011
Aescap Venture	ETF SU MAP	Netherlands	Life Science	07/07/2012
Albuquerque FCR	CIP	Portugal	Generalist	12/04/2012
Auriga Ventures III	ETF SU MAP	France	ICT-Life Science	07/10/2011
Baltcap Private Equity Fund	CIP	Estonia	Generalist	13/12/2012
Big Bang Ventures II	ETF SU MAP	Belgium	ICT	09/03/2011
Bullnet Capital Fund II	CIP	Spain	ICT	20/05/2013
Capital-E	ETF SU MAP	Belgium	ICT	11/01/2011
Capricorn Cleantech Fund	CIP	Belgium	Cleantech	09/11/2011
Chalmers Innovation Fund	CIP	Sweden	ICT-Life Science	24/07/2011
Creandum II L.P.	ETF SU MAP	Sweden	ICT	31/01/2012
Creathor	ETF SU MAP	Germany	ICT-Life Science	05/07/2011

Crescent Capital II	ETF SU MAP	United Kingdom	Generalist	06/04/2010
Demeter Fund II	CIP	France	Cleantech	18/11/2013
Dritte SHS Technologie GmbH & Co. KG	CIP	Germany	Life Science	31/03/2013
Eden One LP	ETF SU MAP	United Kingdom	ICT	16/12/2010
Fountain Healthcare Partners Fund I	CIP	Ireland	Life Science	04/03/2013
Gilde Healthcare II	ETF SU MAP	Netherlands	Life Science	03/07/2011
Innogest Capital	ETF SU MAP	Italy	ICT	30/04/2011
Inventure Fund Ky	CIP	Finland	ICT	22/01/2013
IP Venture Fund	ETF SU MAP	United Kingdom	ICT-Life Science	07/07/2011
Pentech Fund II	CIP	United Kingdom	ICT	27/11/2010
Pinova Fund I	CIP	Germany	Generalist	03/12/2013
Pontis Venture Partners I Beteiligungs-Invest AG	ETF SU MAP	Austria	ICT-Life Science	30/06/2009
Serena Capital	CIP	France	ICT	04/01/2013
Talde Capital II, F.C.R.	ETF SU MAP	Spain	ICT-Life Science	26/10/2010
The Environmental Technologies Fund	ETF SU MAP	United Kingdom	Cleantech	30/11/2011
UMIP Premier Fund	CIP	United Kingdom	ICT-Life Science	27/03/2013
Wellington Partners III Life Science Fund L.P.	ETF SU MAP	Germany	Life Science	18/12/2010
WHEB Ventures Private Equity Fund II	CIP	United Kingdom	Cleantech	30/07/2013

Πηγή: <http://entrepreneurs.gate2finance.com>

1.β. Ο ρόλος του TEMΠME στην Ελλάδα

Στη χώρα μας, ο συνολικός αριθμός των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων (Μ&ΠΜΕ) που απασχολούν έως 50 εργαζομένους φθάνει τις 900.000 και αποτελεί το 99% των επιχειρήσεων της χώρας. Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ (2007), οι Μ&ΠΜΕ συνολικά απασχολούν πάνω από 2.340.000 εργαζομένους. Το 93% των επιχειρήσεων αυτών απασχολούν 0 έως 10 εργαζομένους. Στις πολύ μικρές επιχειρήσεις συγκεντρώνεται το 60% σχεδόν της απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα, γεγονός που κατατάσσει την Ελλάδα στην πρώτη θέση της ΕΕ των 27 αναφορικά με το μερίδιο των ΠΜΕ στη συνολική απασχόληση. Στον πίνακα 5 βλέπουμε αναλυτικά τον αριθμό των επιχειρήσεων κατά τάξεις μεγέθους απασχόλησης στο σύνολο της χώρας

Πίνακας 5 : Αριθμός επιχειρήσεων κατά τάξεις μεγέθους απασχόλησης στο σύνολο της χώρας

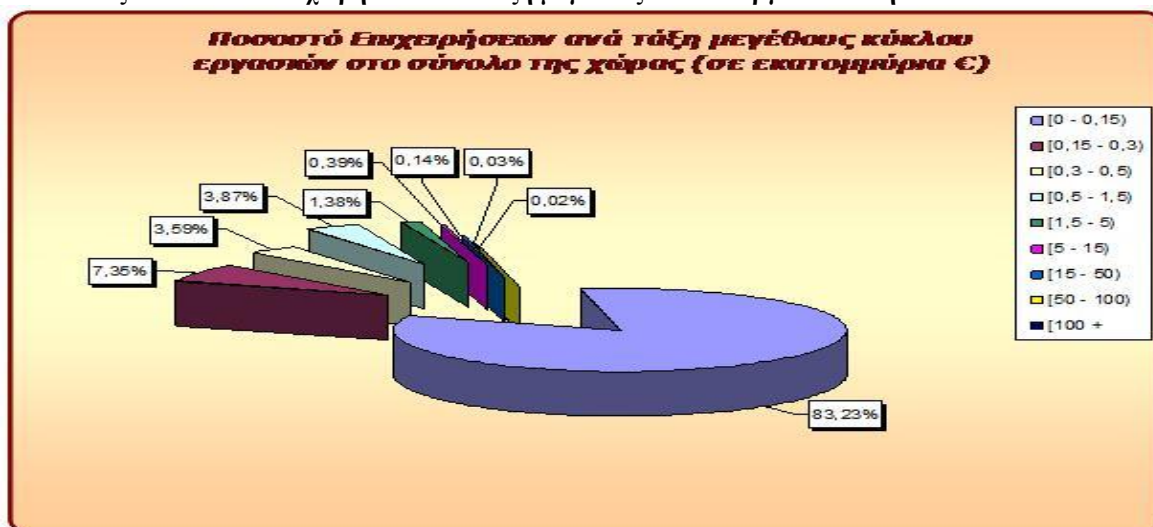
	ΤΑΞΕΙΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ					
	0-4	5-9	10-19	20-29	30-49	50-99
100+						
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	853.706	25.331	12.558	4.096	3.199	1.994
1.747						
ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ						
ΣΥΝΟΛΟΥ (%)	94,6%	2,8%	1,4%	0,5%	0,4%	0,2%
0,2%						

ΠΗΓΗ: Γ.Γ. ΕΣΥΕ / ΜΗΤΡΩΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ έτους 2004

Ο πίνακας 6 μας δίνει το ποσοστό επιχειρήσεων ανά τάξη μεγέθους κύκλου εργασιών στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας.

Πίνακας 6: Ποσοστό επιχειρήσεων ανά τάξη μεγέθους κύκλου εργασιών στην Ελλάδα

ΠΗΓΗ: Γ.Γ. ΕΣΥΕ / ΜΗΤΡΩΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ έτους 2004

Τα τελευταία χρόνια οι επιχειρήσεις στη χώρα μας ενισχύθηκαν κύρια από το πρώην Ταμείο Εγγυοδοσίας Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων (Τ.Ε.Μ.Π.Μ.Ε) -νυν Εθνικό Ταμείο Επιχειρηματικότητας και Ανάπτυξης (ΕΤΕΑΝ). Η ΤΕΜΠΜΕ ΑΕ ήταν μια ανώνυμη εταιρεία, της οποίας το μετοχικό κεφάλαιο έφτανε το ποσό των €1.712.885.700,00. Βασικός σκοπός της σύμφωνα με τον ιδρυτικό Νόμο 3066/2002 (ΦΕΚ Α' 252/18.10.2002) ήταν η διευκόλυνση της πρόσβασης των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων στην χρηματοπιστωτική και χρηματοδοτική αγορά, λειτουργώντας ως ένας κρίκος μεταξύ της μικρής επιχείρησης και της τράπεζας. Έτσι, διευκόλυνε και τις δύο πλευρές αναλαμβάνοντας ένα μεγάλο μέρος από τον επιχειρηματικό κίνδυνο και από το δάνειο. Από τη μία προσέφερε στον επιχειρηματία εγγυητική κάλυψη (ώστε να εγκριθεί π.χ. το δάνειό του) και από την άλλη παρείχε στην τράπεζα ασφάλεια, ακόμη και σε δάνεια υψηλού κινδύνου. Η ΤΕΜΠΜΕ ΑΕ σχεδίαζε τις δράσεις της και προσαρμοζε τις λειτουργικές της δομές, έτσι ώστε να προάγει την καινοτομία και την αποτελεσματικότητα στο πεδίο της επιχειρηματικότητας, έχοντας πάντα ως γνώμονα την επίτευξη των στόχων της πολιτικής που χαράζει το Υπουργείο Ανάπτυξης. Παράλληλα, εκμεταλλεύτηκε τις ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης δημιουργώντας δράσεις οι οποίες έχουν άμεσα αποτελέσματα για την πραγματική οικονομία της χώρας. Παρατηρώντας παρακάτω στον πίνακα 7 το σύνολο των προγραμμάτων βλέπουμε ότι τα 2 προγράμματα ΤΕΜΠΜΕ καλύπτουν το 95,55% των ενισχύσεων.

Πίνακας 7: Προγράμματα από 01-01-2004 έως το 30-6-2011 (σε ευρώ)

ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΑΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	Δανειο	%	Εγγυηση	%	Πληθος	%
L01	107.685.436,77	1,87%	72.823.196,78	1,60%	1234	1,92%
L02 ⁽¹⁾	175.098.872,88	3,04%	117.766.846,02	2,58%	1651	2,57%
L03 ⁽¹⁾	49.138.979,59	0,85%	31.903.255,96	0,70%	281	0,44%
L04 ⁽¹⁾	29.004.262,83	0,50%	18.370.185,35	0,40%	1627	2,54%
L05 ⁽¹⁾	455.000,00	0,01%	230.000,00	0,01%	3	0,00%
L07 ⁽²⁾	3.234.968.175,48	56,12%	2.587.974.540,38	56,72%	27069	42,18%
L08 ⁽³⁾	2.043.512.795,03	35,45%	1.634.810.236,02	35,83%	30308	47,22%
L09 ⁽⁴⁾	6.889.182,72	0,12%	5.511.346,18	0,12%	262	0,41%
L10 ⁽⁵⁾	103.867.166,73	1,80%	83.093.733,38	1,82%	1601	2,49%

M06 (leasing) ⁽⁶⁾	14.232.128,95	0,25%	9.962.490,27	0,22%	145	0,23%
συνολο	5.764.852.000,98		4.562.445.830,34		64181	

Πηγή: www.tempme.gr

⁽¹⁾ Τα L01, L02, L03, L04, και L05 αποτελούν προγράμματα της περιόδου 2004-2008 που αφορούσαν εγγυήσεις σε επενδυτικού μόνο χαρακτήρα μεσομακροπρόθεσμα δάνεια

⁽²⁾ Το L07 είναι το πρόγραμμα ΤΕΜΠΜΕ –Α΄ φάσης που ξεκίνησε την 1-1-2009 και ολοκληρώθηκε την 8-4-2009

⁽³⁾ Το L08 είναι το πρόγραμμα ΤΕΜΠΜΕ –Β΄ φάσης που ξεκίνησε την 9-4-2009 και ολοκληρώθηκε την 31-12-2010

⁽⁴⁾ Το L09 σχετίζεται με δάνεια κάλυψης ασφαλιστικών και φορολογικών υποχρεώσεων, άρχισε την 01-09-2010 διήρκησε 4 μήνες και έληξε την 01-09-2010

⁽⁵⁾ The L10 σχετίζεται με το πρόγραμμα με τίτλο «Εγγύηση χαμηλότοκων δανείων για την κάλυψη δαπανών αγοράς πρώτων υλών, εμπορευμάτων και υπηρεσιών»

⁽⁶⁾ The M06 συνιστά πρόγραμμα της περιόδου 2004-2008 που αφορούσε χρηματοδοτικές μισθώσεις (leasing).

Παρακάτω στους πίνακες 8 και 9 παραθέσουμε κάποια γενικά στατιστικά στοιχεία από την ιστοσελίδα της ΤΕΜΠΜΕ Α.Ε.

Πίνακας 8: Εγκρίσεις ανά έτος (σε ευρώ)

ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΑΝΑ ΕΤΟΣ	Δανειο	%	Εγγυηση	%	Πληθος	%
2004	9.781.848,26	0,17%	5.529.531,28	0,12%	253	0,39%
2005	59.664.102,67	1,03%	34.820.684,53	0,76%	1548	2,41%
2006	66.042.537,96	1,15%	43.483.026,02	0,95%	912	1,42%
2007	126.088.290,04	2,19%	87.664.160,78	1,92%	1295	2,02%
2008	117.378.455,09	2,04%	82.232.207,36	1,80%	959	1,49%
2009	5.103.505.632,92	88,53%	4.082.803.313,14	89,49%	54473	84,87%
2010	250.418.848,23	4,34%	200.335.078,58	4,39%	4223	6,58%
2011	31.972.285,81	0,55%	25.577.828,65	0,56%	518	0,81%
	5.764.852.000,98		4.562.445.830,34		64181	

Πηγή: www.tempme.gr**Πίνακας 9. Γενικό σύνολο Α' + Β' Φάση (σε Ευρώ)**

Αξία Δανείων	Αξία Εγγυήσεων	Πλήθος	Μ. Ο. Δανείου	Αρ. Εργαζομένων	Μ.Ο. Εργαζομένων ανά επιχείρηση
5.225.963.391,83	4.180.770.713,46	56.445	92.585,05	231.066	4,09

Πηγή: www.tempme.gr

Όπως βλέπουμε ο μέσος όρος εργαζομένων είναι χαμηλός (4,09) αλλά ο κύκλος εργασιών είναι πάνω από 92.000 €. Όταν στη χώρα μας το 94,6% των επιχειρήσεων απασχολεί 1-4 άτομα και ο τζίρος τους είναι εξαιρετικά χαμηλός δεν είναι σίγουρο ότι η ΤΕΜΠΜΕ Α.Ε. επιτέλεσε το σκοπό της τη στήριξη κυρίως των πολύ μικρών επιχειρήσεων. Η βασική προϋπόθεση της πρώτης φάσης ένταξης να έχουν οι επιχειρήσεις τρεις τουλάχιστον κλεισμένες διαχειριστικές χρήσεις και τρία συνεχόμενα χρόνια κερδοφορίας αποτέλεσε σοβαρό εμπόδιο για την ένταξη τόσο των νέων επιχειρήσεων όσο και των πολύ μικρών που μέσα στην οικονομική κρίση δεν εμφάνισαν την απαιτούμενη κερδοφορία. Στη δεύτερη φάση βλέπουμε το ποσοστό των ενταγμένων πολύ μικρών επιχειρηματιών να αυξάνεται μιας και η προϋπόθεση να είναι θετικός ο μέσος όρων των τριών τελευταίων χρήσεων τους (2005,2006,2007) καλύπτει πολύ περισσότερες επιχειρήσεις.

Πίνακας 10. Αριθμός δανείων ανά Πλήθος Προσωπικού

	Κατηγορία Προσωπικού	Πλήθος Δανείων	Ποσοστό Δανείων
Α΄ΦΑΣΗ ΤΕΜΠΜΕ	A. 0 - 4	18843	69.61%
	B. 5 - 9	4012	14.82%
	Γ. 10 - 20	2684	9.92%
	Δ. 21 - 49	1530	5.65%
Β΄ΦΑΣΗ ΤΕΜΠΜΕ	A. 0 - 4	21886	74.5%
	B. 5 - 9	4271	14.54%
	Γ. 10 - 20	2387	8.13%
	Δ. 21 - 49	832	2.83%

Πηγή: www.tempme.gr

Στον άνω πίνακα 10 βλέπουμε τις Εγκρίσεις ανά Πλήθος Προσωπικού της Πρώτης και Δεύτερης φάσης όπου φαίνεται ότι στην πρώτη φάση το 69,61% των δανείων δόθηκαν σε πολύ μικρές επιχειρήσεις και στη δεύτερη το ποσοστό αυξήθηκε λίγο στο 74,5%.

Στον πίνακα 11 παρουσιάζεται η αξία των δανείων ανά πλήθος προσωπικού της Πρώτης φάσης και Δεύτερης φάσης.

Πίνακας 11: Ποσά δανείων ανά Πλήθος Προσωπικού

	Κατηγορία Προσωπικού	Αξία Δανείων	Ποσοστό Δανείων	Μέση αξία Δανείων
Α΄ΦΑΣΗ ΤΕΜΠΜΕ	A. 0 - 4	1391926673 €	43.03%	73869.7 €
	B. 5 - 9	701847774 €	21.7%	174937.13 €
	Γ. 10 - 20	670863628 €	20.74%	249949.19 €
	Δ. 21 - 49	470330100 €	14.54%	307405.29 €
Β΄ΦΑΣΗ ΤΕΜΠΜΕ	A. 0 - 4	1213743642 €	60.96%	55457.54 €
	B. 5 - 9	412218191 €	20.7%	96515.61 €
	Γ. 10 - 20	266490463 €	13.38%	111642.42 €
	Δ. 21 - 49	98542920 €	4.95%	118441.01 €

ΠΗΓΗ: www.tempme.gr

Όπως βλέπουμε, στις επιχειρήσεις με κάτω από 5 υπαλλήλους κατευθύνθηκε στην πρώτη φάση τελικά μόνο το 43% των πιστώσεων, ενώ στη δεύτερη φάση το ποσοστό αυξήθηκε ικανοποιητικά στο 61%. Συμπεραίνουμε τελικά ότι η άμβλυνση των προϋποθέσεων ένταξης στα προγράμματα βοήθησε ουσιαστικότερα τις πολύ μικρές επιχειρήσεις.

Χωρίς να αμφισβητούμε το θετικό ρόλο της παροχής εγγύησης για τη χρηματοδότηση μιας επιχείρησης δεν πρέπει να παραβλέψουμε τον ηθικό κίνδυνο τόσο εκ μέρους των επιχειρηματιών που δεν ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις τους όσο και των τραπεζών που έχοντας διασφαλίσει τη ρευστοποίηση των εγγυημένων δανείων, δεν καταβάλλουν όλες τις προσπάθειες είσπραξης της οφειλής από τον πιστούχο επιχειρηματία. Παρ' ότι δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία, από την εμπειρία γνωρίζουμε ότι το ποσοστό ρευστοποίησης των εγγυημένων δανείων από τους οφειλέτες είναι σαφώς μικρότερο από αυτό των δανείων στα οποία δεν παρέχεται κρατική εγγύηση.

Μεθοδολογία

2.Εμπειρική έρευνα σε Σερραίους επιχειρηματίες⁽¹⁾

2.α. Τα δεδομένα

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν αρχικά διακόσιες (200) Μ.Μ.Ε. επιχειρήσεις της Περιφερειακής Ενότητας Σερρών. Απευθυνθήκαμε μόνο στις επιχειρήσεις που έλαβαν δάνεια από το ΤΕΜΠΜΕ. Στην έρευνα συμμετείχαν 192 επιχειρήσεις, 133 επιχειρήσεις που έλαβαν δάνεια από το ΤΕΜΠΜΕ στην Α΄ φάση και 59 επιχειρήσεις αντίστοιχα της Β΄ φάσης. Η έρευνα έλαβε χώρα από την 1-6-2012 έως την 30-6-2012. Η χρονική επιλογή της έρευνας συμπίπτει με την ολοκλήρωση της αποπληρωμής των δανείων ΤΕΜΠΜΕ, συνεπώς έχουμε πλήρη στοιχεία για την ομαλή ή όχι εξυπηρέτησή τους. Υπάρχει διασπορά σε σχέση με την

έδρα της επιχείρησης και συμμετέχουν εκτός από επιχειρήσεις του Δήμου Σερρών –αστική περιοχή-, επιχειρήσεις με έδρες Δημοτικές Ενότητες-έδρες των Καλλικρατικών Δήμων- που χαρακτηρίζονται ως ημιαστικές περιοχές, επιχειρήσεις που εδρεύουν στις λοιπές Τοπικές κοινότητες –χωριά- που χαρακτηρίζονται ως αγροτικές περιοχές, επιχειρήσεις που εδρεύουν στη ΒΙΠΕ ή σε μέρη συγκέντρωσης επιχειρήσεων όπως στις Εθνικές οδούς και τέλος σκόπιμα εντάξαμε στη μελέτη μας και Σερραίους επιχειρηματίες που έλαβαν δάνεια από τραπεζικά καταστήματα των Σερρών αλλά οι επιχειρήσεις τους εδρεύουν σε άλλες περιοχές όπως η γειτονική Θεσσαλονίκη (core region).

2.α.2. Περιγραφική στατιστική και συσχετίσεις

Θα αναλύσουμε τα αποτελέσματα χρησιμοποιώντας τις μεταβλητές 1 για την Α΄ Φάση και 2 για τη Β΄ Φάση, ή τις μεταβλητές 1 για τις ενήμερες επιχειρήσεις, 2 για τις υπερήμερες επιχειρήσεις και 3 για τις καταγγελθείσες επιχειρήσεις. Κατόπιν θα υπολογίσουμε τα κύρια μεγέθη της περιγραφικής στατιστικής, το μέσο όρο και την τυπική απόκλιση και ο συντελεστή μεταβλητότητας. Επίσης θα υπολογίσουμε το πιο κοινό μέγεθος της επαγωγικής στατιστικής, τον συντελεστή συσχέτισης.

2.β. Αποτελέσματα

Οι περισσότερες επιχειρήσεις επιθυμούσαν να ενταχθούν στην Α΄ Φάση του προγράμματος όπου τα δάνεια ήταν άτοκα, ενώ στη Β΄ Φάση τα δάνεια ήταν χαμηλότοκα. Αυτό φαίνεται και στο Σχήμα 1.

⁽¹⁾ Ένα άλλο μέρος της ίδιας έρευνας παρουσιάστηκε στο συνέδριο RESPAG στο Βελιγράδι το Μάιο του 2013 και δημοσιεύτηκε στο SPATIUM REVIEW, Beograd, July 2013.

Σχήμα 1. ΤΕΜΠΜΕ Α΄ και Β΄ Φάσης

Α ΦΑΣΗ	Β ΦΑΣΗ
133	59

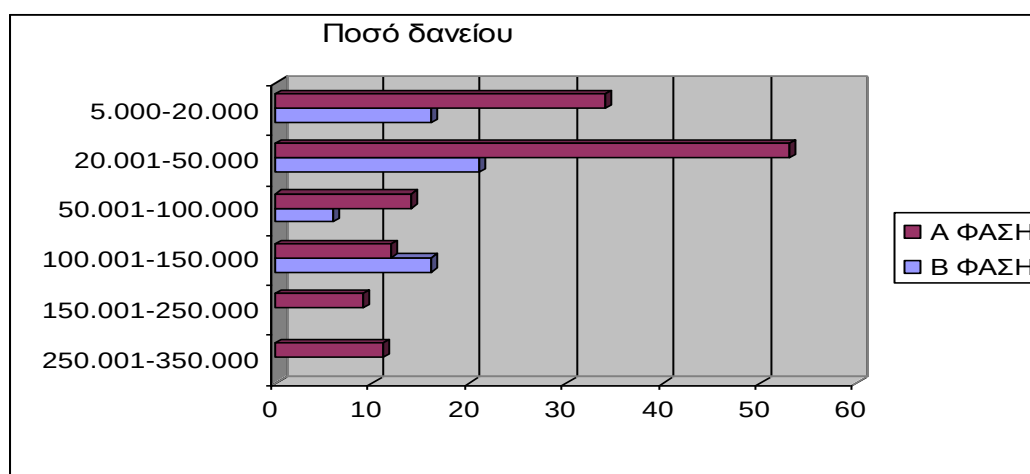
Είναι προφανές ότι το ποσό της λαμβανόμενης ενίσχυσης είναι πολύ πιο αυξημένο στην πρώτη

Φάση του προγράμματος ΤΕΜΠΜΕ από ότι στη δεύτερη. Άλλωστε το άνω όριο χρηματοδότησης για την πρώτη Φάση ήταν 350.000€ ενώ για τη δεύτερη 125.000€. Όπως είχαμε προαναφέρει, η Α΄ Φάση ενίσχυσε μεγαλύτερες επιχειρήσεις.

Στον παρακάτω Σχήμα 2 παρουσιάζονται τα δεδομένα:

Σχήμα 2. Ύψος λαμβανόμενου δανείου

Ποσό δανείου	Α ΦΑΣΗ	Β ΦΑΣΗ
250.001-350.000	11	0
150.001-250.000	9	0
100.001-150.000	12	16
50.001-100.000	14	6
20.001-50.000	53	21
5.000-20.000	34	16
ΣΥΝΟΛΟ	133	59

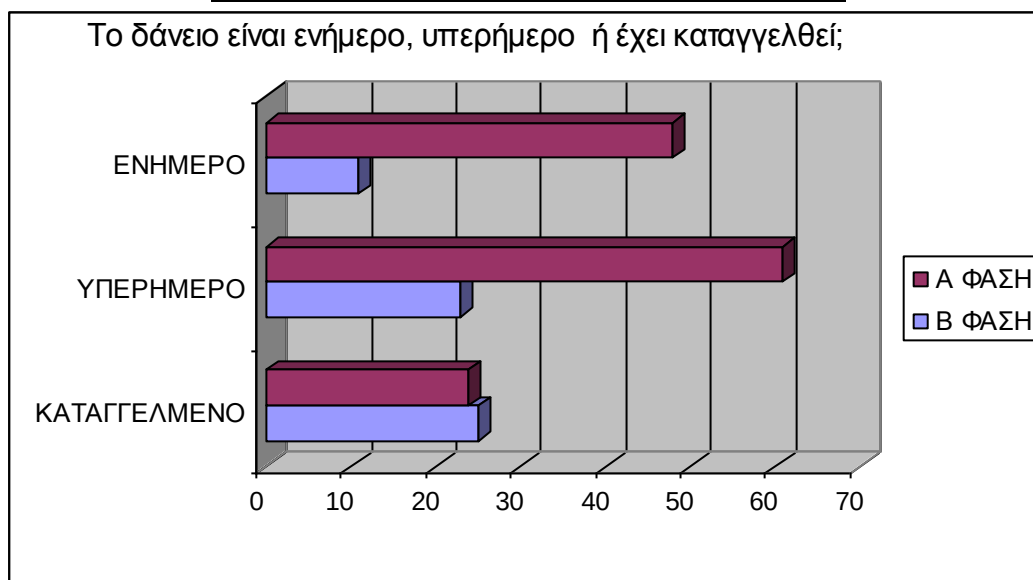
Αναλύοντας τα αποτελέσματα με τη χρήση μεταβλητών 1 για τον πρώτο κύκλο και 2 για τον δεύτερο κύκλο, ο μέσος όρος στις πάρα πολύ μικρές επιχειρήσεις που έλαβαν 5000€ έως 20000€ είναι 1,32, η τυπική απόκλιση 15,43, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 11,63 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,999. Ο μέσος όρος στις πολύ μικρές επιχειρήσεις που έλαβαν 20000€ έως 50000€ είναι 1,28, η τυπική απόκλιση 24,30, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 18,93 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,998. Ο μέσος όρος στις λίγο μεγαλύτερες επιχειρήσεις που έλαβαν 50000€ έως 100000€ είναι 1,30, η τυπική απόκλιση 5,90, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 4,54 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,994. Ο μέσος όρος στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις που έλαβαν 100000€ έως 150000€ είναι 1,57, η τυπική απόκλιση 7,41, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 4,71 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,74. Ο μέσος όρος στις ακόμη μεγαλύτερες επιχειρήσεις που έλαβαν 150000€ έως 250000€ είναι 1,00, η τυπική απόκλιση 4,08, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 4,08 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,81. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις που χαρακτηρίζονται μικρές αλλά είναι μεσαίες για τα ελληνικά δεδομένα και έλαβαν 250000€ έως 350000€ είναι 1,00, η τυπική απόκλιση 5,06, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 5,06 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,82. Όπως προαναφέραμε, το όριο δανεισμού στην Β' Φάση ήταν 125.000€, συνεπώς στις δύο τελευταίες κατηγορίες όλες οι επιχειρήσεις ανήκουν στην Α' Φάση.

Την χρονική περίοδο διεξαγωγής της έρευνας (Ιούνιος 2012) κατατάξαμε τις επιχειρήσεις σε τρεις ομάδες ανάλογα με το αν τα δάνεια ΤΕΜΠΜΕ που είχαν λάβει ήταν ενήμερα – κανονική αποπληρωμή δανείου-, υπερήμερα –μικρή καθυστέρηση στην αποπληρωμή μέχρι τις 90 ημέρες- ή τέλος οι τράπεζες προχώρησαν σε καταγγελία της σύμβασης –καθυστέρηση στην αποπληρωμή μεγαλύτερη των 90 ημερών ακόμη και μετά από όχληση του πελάτη-. Οι επιχειρήσεις της δεύτερης Φάσης αντιμετωπίζουν πολύ περισσότερα προβλήματα στην αποπληρωμή των δανείων από αυτές της πρώτης Φάσης. Το συμπέρασμα είναι έκδηλο στον παρακάτω πίνακα, όπου οι επιχειρήσεις του πρώτου κύκλου με τρεις συνεχόμενες κερδοφόρες χρήσεις έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να ανταπεξέλθουν στην κρίση από αυτές του δεύτερου κύκλου στις οποίες προϋπόθεση ένταξης ήταν να είναι κερδοφόρος ο

μέσος όρος των τριών τελευταίων χρήσεων και οι οποίες ενδεχομένως παρουσίαζαν και ζημίες.

Σχήμα 3. Δυνατότητα αποπληρωμής δανείου

Το δάνειο είναι ενήμερο, υπερήμερο ή έχει καταγγελθεί;	Α ΦΑΣΗ	Β ΦΑΣΗ
ΕΝΗΜΕΡΟ	48	11
ΥΠΕΡΗΜΕΡΟ	61	23
ΚΑΤΑΓΓΕΛΜΕΝΟ	24	25
ΣΥΝΟΛΟ	133	59

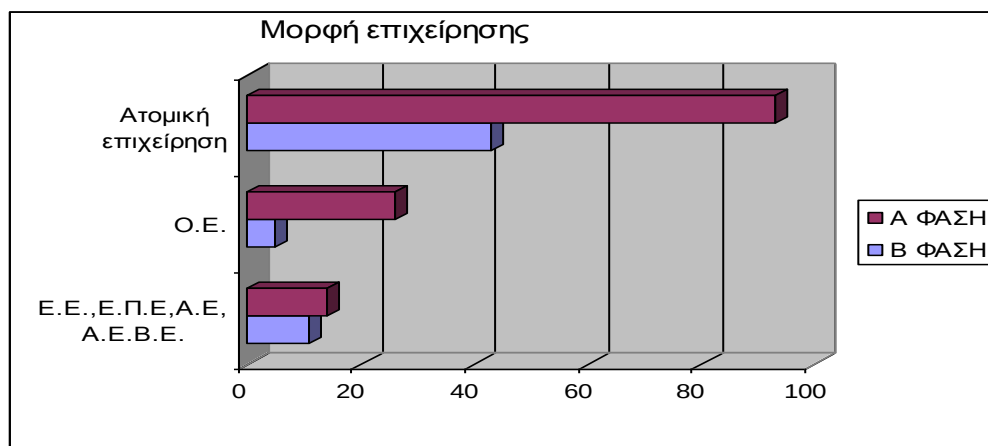

Αναλύοντας τα αποτελέσματα με τη χρήση μεταβλητών 1 για τον πρώτο κύκλο και 2 για τον δεύτερο κύκλο, ο μέσος όρος στις ενήμερες επιχειρήσεις είναι 1,19, η τυπική απόκλιση 22,13, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 18,65 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,969. Ο μέσος όρος στις υπερήμερες επιχειρήσεις είναι 1,27, η τυπική απόκλιση 22,06, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 22,03 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,996. Ο μέσος όρος στις καταγγελλόμενες επιχειρήσεις είναι 1,51, η τυπική απόκλιση 13,29, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 8,80 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,86.

Μεταξύ των 2 φάσεων, δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά των ενταχθέντων επιχειρήσεων ανάλογα με τη μορφή τους. Συνεπώς και οι ατομικές επιχειρήσεις, και οι Ομόρρυθμες Εταιρείες (Ο.Ε.) και οι Ετερόρρυθμες Εταιρείες (Ε.Ε.), οι Εταιρείες Περιορισμένης Ευθύνης (Ε.Π.Ε.), οι Ανώνυμες Εταιρείες (Α.Ε.) ή οι Ανώνυμες Εμπορικές και Βιομηχανικές Εταιρείες (Α.Ε.Β.Ε.) έχουν περίπου ίδια συμμετοχή στις δύο φάσεις του προγράμματος. Αυτό διακρίνεται στο Σχήμα 4.

Σχήμα 4. Μορφή επιχειρήσεων

Μορφή επιχείρησης	Α ΦΑΣΗ	Β ΦΑΣΗ
Ε.Ε.,Ε.Π.Ε,Α.Ε, Α.Ε.Β.Ε.	14	11
Ο.Ε.	26	5
Ατομική επιχείρηση	93	43
ΣΥΝΟΛΟ	133	59

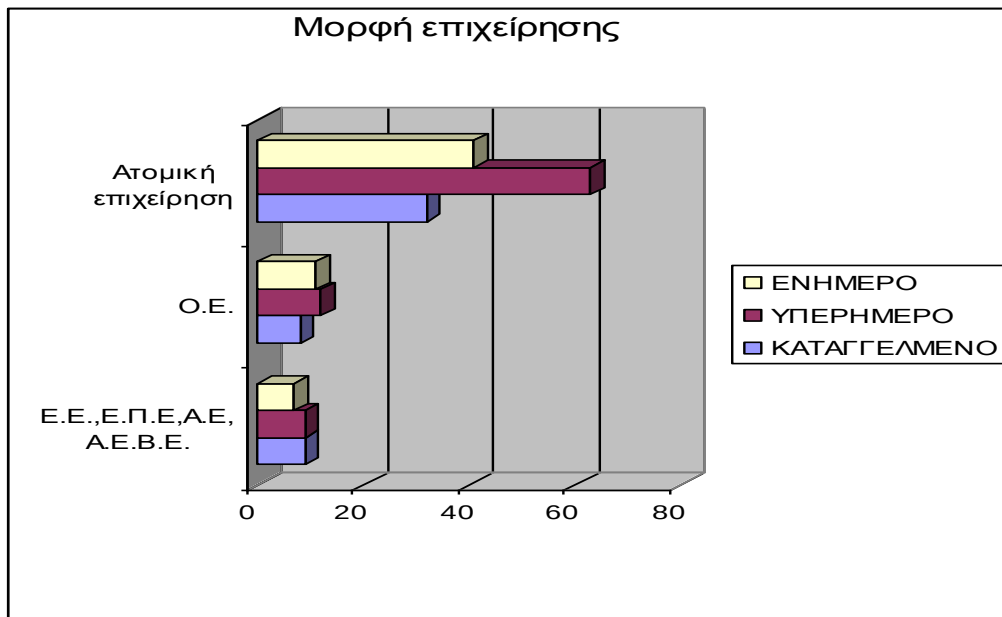
Αναλύοντας τα αποτελέσματα με τη χρήση μεταβλητών 1 για τον πρώτο κύκλο και 2 για τον δεύτερο κύκλο, ο μέσος όρος στις ατομικές επιχειρήσεις είναι 1,31, η τυπική απόκλιση 43,48, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 33,04 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,999. Ο μέσος όρος στις Ομόρρυθμες Εταιρείες είναι 1,16 η τυπική απόκλιση 11,79, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 10,15 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,952. Ο μέσος όρος στις Ε.Ε., Ε.Π.Ε., Α.Ε., Α.Ε.Β.Ε. είναι 1,44, η τυπική απόκλιση 6,48, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 4,50 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,945.

Ένα εύρημα που μας προβληματίζει είναι ότι όπου οι εταίροι ευθύνονται με την προσωπική τους περιουσία –ενδέχεται να εκποιηθεί ακόμη και η κύρια κατοικία τους προς ικανοποίηση των απαιτήσεων των δανειστών-, όπως στις ατομικές επιχειρήσεις και στις Ομόρρυθμες Εταιρείες (Ο.Ε.) προσπαθούν να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους, ενώ οι μέτοχοι των Εταιρειών όπως οι Ετερόρρυθμες Εταιρείες (Ε.Ε.), οι Εταιρείες Περιορισμένης Ευθύνης (Ε.Π.Ε.), οι Ανώνυμες Εταιρείες (Α.Ε.) ή οι Ανώνυμες Εμπορικές και Βιομηχανικές Εταιρείες (Α.Ε.Β.Ε.) ευκολότερα καταλήγουν να μετατρέπονται σε αφερέγγυους πελάτες των πιστωτικών Ιδρυμάτων. Μία διαφορετική ανάγνωση του παρακάτω πίνακα είναι ότι η κρίση έπληξε περισσότερο τις μεγαλύτερες –κεφαλαιουχικές- επιχειρήσεις. Στο σχήμα 5 παρουσιάζονται τα δεδομένα.

Σχήμα 5. Δυνατότητα αποπληρωμής δανείου ανάλογα με τη μορφή της επιχείρησης

Μορφή επιχείρησης	ΕΝΗΜΕΡΟ	ΥΠΕΡΗΜΕΡΟ	ΚΑΤΑΓΓΕΛΜΕΝΟ
Ε.Ε., Ε.Π.Ε., Α.Ε., Α.Ε.Β.Ε.	7	9	9
Ο.Ε.	11	12	8
Ατομική επιχείρηση	41	63	32
ΣΥΝΟΛΟ	59	84	49

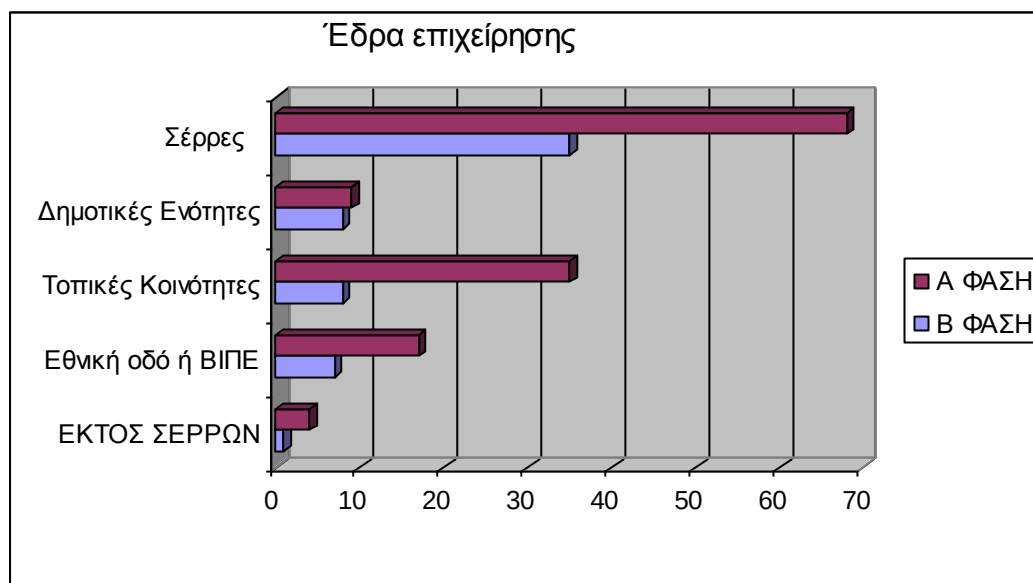

Αναλύοντας τα αποτελέσματα με τη χρήση μεταβλητών 1 για τις ενήμερες επιχειρήσεις, 2 για τις υπερήμερες επιχειρήσεις και 3 για τις καταγγελλόμενες επιχειρήσεις, ο μέσος όρος στις ατομικές επιχειρήσεις είναι 1,93, η τυπική απόκλιση 40,51, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 15,77 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,996. Ο μέσος όρος στις Ομόρρυθμες Εταιρείες είναι 1,90 η τυπική απόκλιση 5,80, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 3,05 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,980. Ο μέσος όρος στις Ε.Ε., Ε.Π.Ε, Α.Ε., Α.Ε.Β.Ε. είναι 2,08, η τυπική απόκλιση 3,86, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 1,85 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,932.

Είναι προφανές ότι η πλειοψηφία των επιχειρήσεων εδρεύει στην πόλη των Σερρών. Παρακάτω βλέπουμε την γεωγραφική κατανομή.

Σχήμα 6. Γεωγραφική κατανομή των επιχειρήσεων

Έδρα επιχείρησης	Α ΦΑΣΗ	Β ΦΑΣΗ
Εκτός Σερρών	4	1
Εθνική οδό ή ΒΠΠΕ	17	7
Τοπικές Κοινότητες	35	8
Δημοτικές Ενότητες	9	8
Σέρρες	68	35
ΣΥΝΟΛΟ	133	59

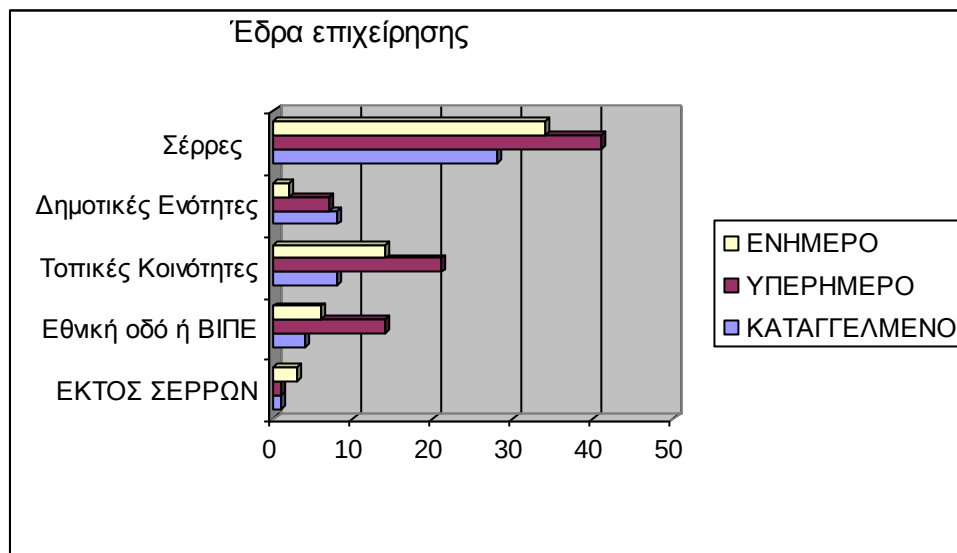

Αναλύοντας τα αποτελέσματα με τη χρήση μεταβλητών 1 για τον πρώτο κύκλο και 2 για τον δεύτερο κύκλο, ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις του Δήμου Σερρών είναι 1,34, η τυπική απόκλιση 31,85, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 23,77 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,997. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις με έδρες Δημοτικές Ενότητες είναι 1,47, η τυπική απόκλιση 4,08, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 2,77 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,915. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις με έδρες Τοπικές κοινότητες είναι 1,19, η τυπική απόκλιση 15,97, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 13,46 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,967. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις με έδρες τη ΒΙΠΕ ή τις εθνικές οδούς είναι 1,23, η τυπική απόκλιση 7,32, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 5,67 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,995. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις εκτός Σερρών είναι 1,20, η τυπική απόκλιση 1,41, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 1,79 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,778.

Στο Σχήμα 7 παρουσιάζουμε τη δυνατότητα αποπληρωμής δανείου ανάλογα με την έδρα των επιχειρήσεων .

Σχήμα 7. Δυνατότητα αποπληρωμής δανείου ανάλογα με την έδρα των επιχειρήσεων

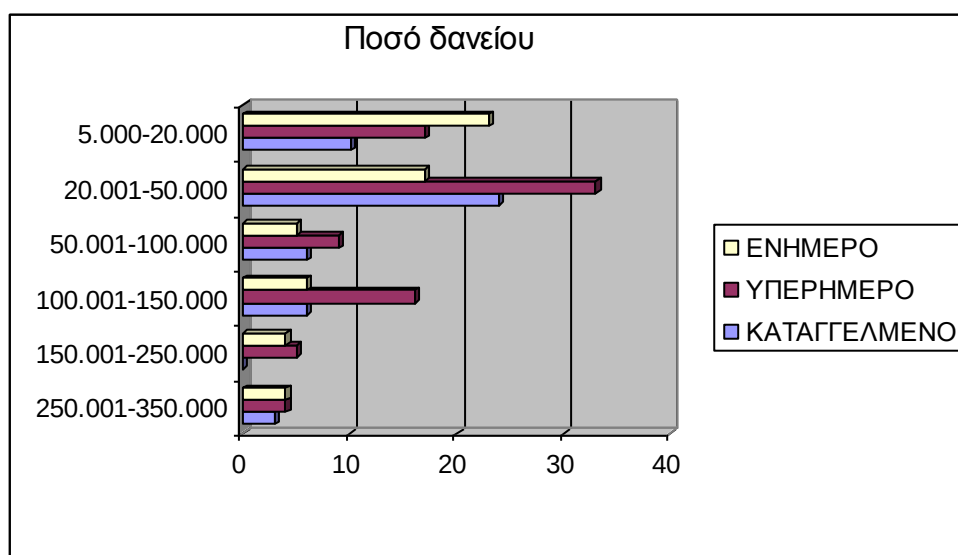
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΑΝΕΙΟΥ	Εκτός Σερρών	Εθνική οδό ή ΒΙΠΕ	Τοπικές Κοινότητες	Δημοτικές Ενότητες	Σέρρες
Ενήμερο	3	6	14	2	34
Υπερήμερο	1	14	21	7	41
Καταγγεμένο	1	4	8	8	28
ΣΥΝΟΛΟ	5	24	43	17	103

Αναλύοντας τα αποτελέσματα με τη χρήση μεταβλητών 1 για τις ενήμερες επιχειρήσεις, 2 για τις υπερήμερες επιχειρήσεις και 3 για τις καταγγελλόμενες επιχειρήσεις, ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις του Δήμου Σερρών είναι 1,94, η τυπική απόκλιση 20,98, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 10,81 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,994. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις με έδρες Δημοτικές Ενότητες είναι 2,35, η τυπική απόκλιση 2,71, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 1,15 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,673. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις με έδρες Τοπικές Κοινότητες είναι 1,86, η τυπική απόκλιση 9,67, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 5,20 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,970. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις με έδρες τη ΒΙΠΕ ή τις εθνικές οδούς είναι 1,92, η τυπική απόκλιση 5,90, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 3,08 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,886. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις εκτός Σερρών 1,60, η τυπική απόκλιση 0,96, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 0,60 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι **-0,221**. Αν και το δείγμα είναι πολύ μικρό (5 επιχειρήσεις), επιλέξαμε σκόπιμα να συμπεριλάβουμε στην έρευνα και Σερραίους επιχειρηματίες που έλαβαν δάνεια από τραπεζικά καταστήματα των Σερρών αλλά οι επιχειρήσεις τους εδρεύουν σε άλλες περιοχές όπως η γειτονική Θεσσαλονίκη για να δείξουμε την τελείως διαφορετική συμπεριφορά αυτών των επιχειρήσεων. Φαίνεται ότι οι επιχειρήσεις σε core regions έχουν μεγαλύτερη αντοχή στην κρίση. Ένα άλλο συμπέρασμα είναι ότι οι επιχειρήσεις που εδρεύουν σε δημοτικές ενότητες έχουν επηρεαστεί περισσότερο από την κρίση από αυτές στα χωριά. Ξέρουμε από τη βιβλιογραφία (Samir Amin 1993) ότι η κρίση πλήττει τις φτωχότερες περιοχές όπως είναι τα χωριά. Η μειωμένη εμφάνιση της ελληνικής κρίσης στις καθαρά αγροτικές περιοχές όπως τα χωριά είναι δεδομένη και ερμηνεύεται με την επιστροφή στην ύπαιθρο δεκάδων χιλιάδων νέων. Άλλωστε και σε προηγούμενη έρευνά μας που έλαβε χώρα από 1-12-2009 έως 21-2-2010 (Μπαλωμένου Χ. & Μαλιάρη Μ., 2012, σελ. 368) με διαφορετικό δείγμα επιχειρήσεων (74 επιχειρήσεις) είχαμε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι «οι επιχειρήσεις που εδρεύουν στο δήμο Σερρών ή σε μεγαλύτερους δήμους επηρεάστηκαν περισσότερο από αυτές που εδρεύουν σε χωριά». Το γεγονός ότι τα αποτελέσματα των δύο ανεξάρτητων ερευνών, τόσο για την αυξημένη εμφάνιση της κρίσης στις ημιαστικές περιοχές, όσο και της μικρότερων συνεπειών της ύφεσης στις αγροτικές περιοχές, συμπίπτουν χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Επίσης προσπαθήσαμε να συσχετίσουμε το μέγεθος των επιχειρήσεων με τις συνέπειες της κρίσης.

Σχήμα 8. Δυνατότητα αποπληρωμής δανείου ανάλογα με το μέγεθος των επιχειρήσεων

Ποσό δανείου	ΕΝΗΜΕΡΟ	ΥΠΕΡΗΜΕΡΟ	ΚΑΤΑΓΓΕΛΜΕΝΟ
250.001-350.000	4	4	3
150.001-250.000	4	5	0
100.001-150.000	6	16	6
50.001-100.000	5	9	6
20.001-50.000	17	33	24
5.000-20.000	23	17	10
ΣΥΝΟΛΟ	59	84	49

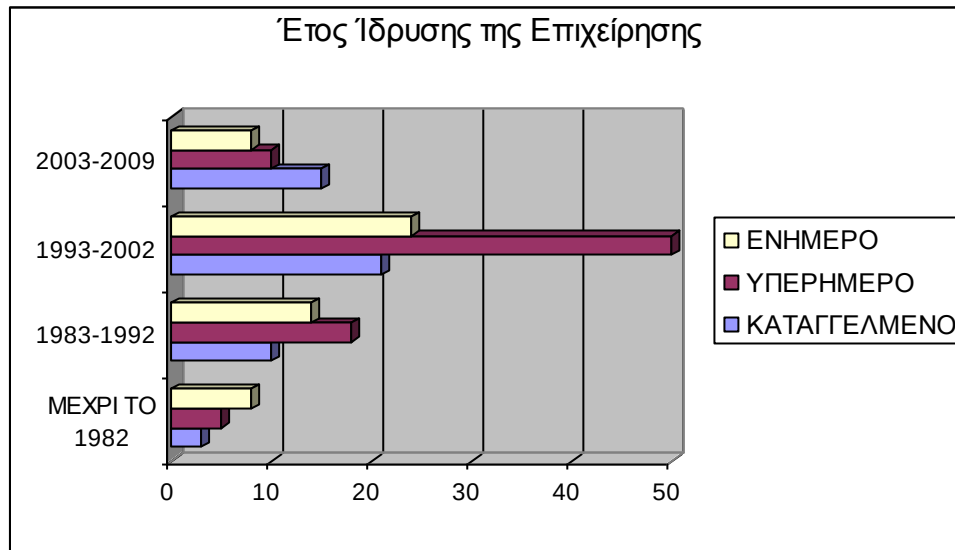
Αναλύοντας τα αποτελέσματα με τη χρήση μεταβλητών 1 για τις ενήμερες επιχειρήσεις, 2 για τις υπερήμερες επιχειρήσεις και 3 για τις καταγγελλόμενες επιχειρήσεις, ο μέσος όρος στις πάρα πολύ μικρές επιχειρήσεις που έλαβαν 5000€ έως 20000€ είναι 1,74, η τυπική απόκλιση 10,96, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 6,30 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,889. Ο μέσος όρος στις πολύ μικρές επιχειρήσεις που έλαβαν 20000€ έως 50000€ είναι 2,09, η τυπική απόκλιση 15,06, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 7,19 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,966. Ο μέσος όρος στις λίγο μεγαλύτερες επιχειρήσεις που έλαβαν 50000€ έως 100000€ είναι 2,05, η τυπική απόκλιση 3,59, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 1,75 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,950. Ο μέσος όρος στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις που έλαβαν 100000€ έως 150000€ είναι 2, η τυπική απόκλιση 6,85, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 3,42 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,903. Ο μέσος όρος στις ακόμη μεγαλύτερες επιχειρήσεις που έλαβαν 150000€ έως 250000€ είναι 1,55, η τυπική απόκλιση 1,82, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 1,17 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,522. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις που χαρακτηρίζονται μικρές αλλά είναι μεσαίες για τα ελληνικά δεδομένα και έλαβαν 250000€ έως 350000€ είναι 2, η τυπική απόκλιση 1,29, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 0,65 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,654. Βλέπουμε ότι οι πολύ μικρές επιχειρήσεις ανταποκρίνονται καλύτερα στις υποχρεώσεις τους εν μέσω κρίσης.

Τέλος προσπαθήσαμε να συσχετίσουμε τη δυνατότητα αποπληρωμής δανείου ανάλογα με την ηλικία των επιχειρήσεων. Επειδή έξι επιχειρήσεις άλλαξαν νομική μορφή τα τελευταία χρόνια και εμφανίζονται ως νέες ενώ είναι παλιές (για παράδειγμα οικογενειακή επιχείρηση που περνά από γενιά σε γενιά) εξαιρέθηκαν από το δείγμα.

Στο Σχήμα 9 παρουσιάζουμε τη δυνατότητα αποπληρωμής δανείου ανάλογα με το έτος ίδρυσης των επιχειρήσεων.

Σχήμα 9. Δυνατότητα αποπληρωμής δανείου ανάλογα με την έδρα των επιχειρήσεων

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	ΚΑΤΑΓΓΕΛΜΕΝΟ	ΥΠΕΡΗΜΕΡΟ	ΕΝΗΜΕΡΟ
ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1982	3	5	8
1983-1992	10	18	14
1993-2002	21	50	24
2003-2009	15	10	8
ΣΥΝΟΛΟ	49	83	54

Αναλύοντας τα αποτελέσματα με τη χρήση μεταβλητών 1 για τις ενήμερες επιχειρήσεις, 2 για τις υπερήμερες επιχειρήσεις και 3 για τις καταγγελλόμενες επιχειρήσεις, ο μέσος όρος στις παλιές επιχειρήσεις είναι 1,67, η τυπική απόκλιση 2,50, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 1,48 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,696. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις με έτος έναρξης μεταξύ 1983 και 1992 είναι 1,90, η τυπική απόκλιση 7,07, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 3,71 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,988. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις με έτος έναρξης μεταξύ 1993 και 2002 είναι 1,96, η τυπική απόκλιση 19,13, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 9,72 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,976. Ο μέσος όρος στις επιχειρήσεις με έτος έναρξης μετά το 2003 (νέες επιχειρήσεις) είναι 2,12 η τυπική απόκλιση 5,47, ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι 2,47 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,800. Βλέπουμε ότι οι νέες επιχειρήσεις επηρεάστηκαν από την κρίση περισσότερο από τις άλλες. Στο ίδιο συμπέρασμα είχαμε καταλήξει σε μια προηγούμενη έρευνά μας όπου είχαμε γράψει «Οι νέες επιχειρήσεις όχι μόνο αντιμετωπίζουν προβλήματα όταν αιτούνται δανεισμού, αλλά και έχουν επηρεαστεί από την κρίση περισσότερο από τις υπόλοιπες (Balomenou. C. & Maliari M. 2011, ERSA).

Συμπεράσματα

Είναι δεδομένο ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση υποστηρίζει τις ΜΜΕ με διάφορα προγράμματα. Στη χώρα μας όπου οι ΜΜΕ συνιστούν τη ραχοκοκαλιά της Ελληνικής Οικονομίας, η πολιτεία κατέβαλε –κατά μία άποψη αποσπασματικά- προσπάθειες για τη στήριξη αυτών των επιχειρήσεων. Σε αυτό το πλαίσιο εντάχθηκαν τα προγράμματα ΤΕΜΠΜΕ που εμφανίστηκαν τα έτη 2009-2010 –αρχές της κρίσης- και παρά τα προβλήματα βοήθησαν την περίοδο της διακοπής άλλης μορφής δανειοδότησης τις ενταγμένες στο πρόγραμμα επιχειρήσεις. Βέβαια η δυσκολία πρόσβασης στα άτοκα κεφάλαια των πολύ μικρών επιχειρήσεων και ο αποκλεισμός των νέων επιχειρήσεων συνιστά παράγοντα διερεύνησης της αποτελεσματικότητας του προγράμματος. Είναι γεγονός ότι στην πρώτη φάση του ΤΕΜΠΜΕ

όπου τα χορηγηθέντα κεφάλαια ήταν άτοκα ενισχύθηκαν οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις και αποκλείστηκαν παντελώς οι νέες.

Η ύφεση είναι βαθιά και αναμφισβήτητα επηρέασε τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων και τη συνέπειά τους έναντι των υποχρεώσεων τους. Αναλύοντας όμως τα αποτελέσματα αβίαστα προκύπτει ότι οι κερδοφόρες επιχειρήσεις του Α΄ κύκλου του ΤΕΜΠΜΕ ανταποκρίνονται καλύτερα στις υποχρεώσεις τους από αυτές του Β΄ κύκλου με ενδεχόμενες περιστασιακές ζημίες. Συνεπώς δεν είναι μόνο η κρίση η αιτία της δυσλειτουργίας κάποιων επιχειρήσεων.

Λαμβάνοντας υπ΄ όψη ότι οι κεφαλαιουχικές εταιρείες ανταποκρίνονται λιγότερο στην αποπληρωμή των δανείων τους, εύκολα συνάγεται ότι η κρίση έπληξε περισσότερο τις μεγαλύτερες –κεφαλαιουχικές– επιχειρήσεις. Με δεδομένο όμως το γεγονός ότι οι εταίροι στις Ε.Ε., οι Ε.Π.Ε., οι Α.Ε. ή οι Α.Ε.Β.Ε. δεν ευθύνονται με την προσωπική τους περιουσία, όπως συμβαίνει στις ατομικές επιχειρήσεις και στις Ο.Ε., ίσως τελικά η κρίση είναι η αφορμή για την αφερεγγυότητά τους και αιτία είναι η έλλειψη συνεπειών στην προσωπική τους περιουσία.

Συγκρίνοντας τη συμπεριφορά των επιχειρηματιών στις αγροτικές, στις ημιαστικές και στις αστικές περιοχές καταλήγουμε ότι αυτές των ημιαστικών περιοχών έχουν επηρεαστεί περισσότερο από την κρίση όπως έδειξε και προηγούμενη έρευνά μας, ενώ οι επιχειρήσεις σε core regions έχουν επηρεαστεί λιγότερο από την κρίση (επαλήθευση της χρησιμοποιηθείσας βιβλιογραφίας).

Κλείνοντας το αρχικό ερώτημα παραμένει: Η στήριξη των ΜΜΕ είναι ικανοποιητική σε περιόδους κρίσης;

Βιβλιογραφία και διαδικτυακοί τόποι

1. Bank of International Settlements: <http://www.bis.org> (accessed on 6th July 2012)
2. Doole, I. & Lowe, R., “Strategic Marketing Decisions in Global Markets”, Thomson, London, 2005
3. Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas (Jessica): http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/instruments/jessica_en.cfm#2: (accessed on 7th February 2013)
4. Krugman, P., “Η Μεγάλη Αποτυχία”, Εφημερίδα Καθημερινή, (8 Ιανουαρίου 2013)
5. Porter, M., “Competitive Strategy-Techniques for analyzing industries and Competitors”, The Free Press, New York, 1998.
6. Publications Office of the European Union: <http://publications.europa.eu> (accessed on 5th July 2012)
7. The Gateway to European research and development: http://cordis.europa.eu/home_en.html (accessed on 1th July 2010)
8. The Pan-European Gateway to Business and Innovation Financing, <http://www.access2finance.eu>: (accessed on 14th June 2010), <http://entrepreneurs.gate2finance.com>: (accessed on 2th July 2010)
9. Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α.Ε., <http://www.ate.gr> (πρόσβαση στις 15 Ιουλίου 2012)
10. Γεωργαντά Ζ., “Επιχειρηματικότητα & Καινοτομίες - Το Management της Επιχειρηματικής Καινοτομίας” Εκδόσεις Ανικούλα, Θεσσαλονίκη, 2003.,
11. Επιμελητήριο Σερρών, <http://www.serreschamber.gr> (πρόσβαση στις 17 Ιουλίου 2012)
12. Κόνσολας Ν., “Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική”, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2003.
13. Μπαλωμένου Χ., “Το Ελληνικό Τραπεζικό Σύστημα και οι Διαδικασίες Αξιολόγησης Επενδυτικών Σχεδίων” Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2003.
14. Πιπερόπουλος Π., “Επιχειρηματικότητα, Καινοτομία & Business Clusters”, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2007.
15. Ταμείο Εγγυοδοσίας Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων. <http://www.tempme.gr> (πρόσβαση στις 17 Ιουλίου 2012, 25 Ιανουαρίου 2013, 20 Μαρτίου 2013)
16. Χριστοφάκης Μ., “Τοπική Ανάπτυξη και Περιφερειακή Πολιτική”, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2003.

Papers in conference

1. Balomenou C. & M. Maliari (2013) “Support of Local Entrepreneurship: An Empirical Investigation for Serres-Greece”. Published in: «Spatium International Review” No 29, Beograd, 2013
2. Μπαλωμένου, Χ. & Μαλιάρη Μ. (2012) “Η Κρίση και οι Επιπτώσεις της στον Τραπεζικό Τομέα και τις Σερραϊκές Επιχειρήσεις”. Δημοσιεύτηκε στο: “Το μέλλον του Αναπτυξιακού και Χωροταξικού Σχεδιασμού της Ελλάδος”, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Στερεάς Ελλάδος, Λαμία 2012.

ΤΟΠΙΑ ΜΑΖΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΕΣ ΡΟΕΣ ΓΙΑ ΕΥΡΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΜΑΛΙΑ

Κώστας ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π.
kostaspetrakos31@gmail.com

Σοφία ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ-ΚΟΛΩΝΙΑ

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π.
skolonia@arch.ntua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας συνιστά η διερεύνηση της τουριστικής ανάπτυξης από τη σκοπιά των μεταλλαγών που υπεισέρχονται στη φύση των τουριστικών προορισμών, συμπεριλαμβανομένων ζητημάτων κοινωνικής και οικονομικής εξάρτησης καθώς και ενσωμάτωσης, μεταναστών, ντόπιων και δυτικών τουριστών στο καινούριο περιβάλλον της τουριστικής πολιτείας. Η χωρική ενότητα μελέτης περιλαμβάνει δύο από τα σημαντικότερα θέρετρα οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών της Ελλάδας, τη Χερσόνησο και τα Μάλια, στην περιφέρεια της Κρήτης.

Στην εργασία παρουσιάζεται η διαμόρφωση του τουριστικού χώρου ως το αποτέλεσμα της χωρικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των τριών κοινωνικών ομαδοποιήσεων: τουριστών, μεταναστών εργαζομένων στον τουρισμό και ντόπιων κατοίκων. Έπειτα το επίκεντρο του ενδιαφέροντος εστιάζεται στη χωρική ενότητα μελέτης, όπου αναλύονται οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις και απειλές στη γεωγραφία και στο σχεδιασμό των τουριστικών προορισμών.

Με την επιτόπια έρευνα που ακολουθεί γίνεται προσπάθεια να καταλήξει η έρευνα σε μια χωρική αποτύπωση των τουριστών, των μεταναστών εργατών και των ντόπιων, εστιάζοντας στις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις και το πώς αυτές αντανακλούνται στο περιβάλλον του μαζικού τουρισμού της υπό μελέτη περιοχής.

Αποδεικνύεται επιπλέον, η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού στις υπό μελέτη οικιστικές περιοχές, που αντανακλούνται στις σχέσεις εργοδοτών και εργαζομένων, όπως και στις κοινωνικές διακρίσεις μεταξύ μεταναστών εργαζομένων και ελλήνων, βάση δηλαδή της εθνικότητας τους.

Λέξεις – Κλειδιά : Μαζικός τουρισμός διακοπών, μετανάστες, εποχικά εργαζόμενοι, διάρρηξη κοινωνικού ιστού.

1. Εισαγωγή - Νοηματικό πλαίσιο και ερευνητικά ερωτήματα

Η ανάπτυξη του τουρισμού είναι εδώ και πολύ καιρό αλληλένδετη με τις ιδιαίτερες μορφές της μετανάστευσης που δημιουργεί. Πέρα από το γεγονός ότι ο τουρισμός αποτελεί από μόνη μια μορφή μετανάστευσης, ποικίλης διάρκειας, η παρούσα διπλωματική θα ασχοληθεί με τη συμβατότητα του στη δημιουργία μια χαρακτηριστικής ροής μετανάστευσης που δημιουργείται εξαιτίας του. Αυτή δεν είναι άλλη από την μετανάστευση εργατικού δυναμικού για να παρέχει τις υπηρεσίες που ζητούνται από τους τουρίστες, ιδιαίτερα στις περιοχές μαζικού τουρισμού όπου η ταχεία και σημαντική αύξηση του αριθμού των τουριστών μπορεί μεν να έχουν ξεπεράσει τις δυνατότητες των τοπικών αγορών εργασίας, αλλά κυρίως οφείλεται στην επιλογή των τουριστικών επιχειρήσεων για εύρεση φτηνού ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, με σκοπό την ελαχιστοποίηση του κόστους τους, είτε κατά τη διάρκεια κατασκευής, είτε λειτουργίας των τουριστικών καταλυμάτων. Αυτές οι μεταναστευτικές ροές αποτελούν σήμερα επίσης αναπόσπαστο μέρος της αναδιάρθρωσης των αγορών εργασίας στους τομείς των υπηρεσιών, καθώς προσπαθούν να διατηρήσουν την

ανταγωνιστικότητα στην όλο και περισσότερο ανταγωνιστική διεθνή αγορά για τις υπηρεσίες τουρισμού, με προφανή σκοπό από την πλευρά τους το δυϊκό σύστημα ελαχιστοποίηση του κόστους και μεγιστοποίηση του κέρδους τους. Διερευνάται η σχέση στο χώρο και οι καινούριες συνθήκες που διαμορφώνονται στο άνθρωπο-γεωγραφικό επίπεδο, όπου μεταλλάσσουν τον τόπο προορισμού και του διαφοροποιούν το χαρακτήρα του.

Η υπόθεση εργασίας επιχειρεί να αποσαφηνίσει τον τρόπο προσέγγισης του ερευνητικού αντικειμένου και διαμορφώνει, κατά αυτό τον τρόπο, το εννοιολογικό πλαίσιο εντός του οποίου καθοδηγείται η ερευνητική διαδικασία. Το γενικό ερευνητικό ερώτημα αυτής της εργασίας είναι το εξής: η ανάλυση του τουριστικού φαινομένου, από τη σκοπιά της χωρικής αποτύπωσης των τουριστών-παραθεριστών και των μεταναστών εργατών στην τουριστική βιομηχανία, με παράλληλη διερεύνηση της συμβατότητας ή μη, των δυο ανθρώπινων ροών (τουρισμού και μετανάστευσης), από τη σκοπιά του σχεδιασμένου τουριστικού τόπου και των συνθηκών κατοίκησης τους.

Μία άλλη υπόθεση εργασίας, που δρα συμπληρωματικά με την παραπάνω, είναι η μετάλλαξη του παρεχόμενου τουριστικού προϊόντος σε περιοχές ανάπτυξης και προώθησης του μαζικού τουρισμού, όπου και παρατηρείται η πιο έντονη πίεση αφενός στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής και αφετέρου στο ανθρωπογεωγραφικό επίπεδο πληθυσμιακής μεγέθυνσης.

Αναφορικά με το μεθοδολογικό πλαίσιο που ακολουθήθηκε σε αυτή την εργασία, καθορίστηκε η περιοχή και η χωρική μονάδα μελέτης, η οποία είναι ο Νομός Ηρακλείου και ειδικότερα η ευρύτερη περιοχή των δύο οικιστικών ενοτήτων Χερσονήσου – Μάλίων και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη συλλογή των στοιχείων, την επεξεργασία και ανάλυση τους.

Χάρτης 1^{ος} : Το παραλιακό μέτωπο των 2, υπό μελέτη, οικιστικών περιοχών.

Επιπλέον, κρίθηκε αναγκαία η διεξαγωγή έρευνας πεδίου με σκοπό μία πιο ολοκληρωμένη θεώρηση των νέων κοινωνικοοικονομικών σχέσεων που αντανakλούνται στο χωρικό επίπεδο της υπό εξέταση περιοχής και που δρα συμπληρωματικά στην ορθότητα των τελικών συμπερασμάτων. Αυτή η έρευνα στηρίχθηκε σε συνεντεύξεις με τους εμπλεκόμενους φορείς (εργαζομένους στον τουρισμό, συνδικαλιστές στην τουριστική βιομηχανία, τεχνικές υπηρεσίες Δήμων) της περιοχής Χερσονήσου - Μάλίων και αναλύεται εκτενώς στο 3^ο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Στην εισαγωγή (1^ο κεφάλαιο), αναλύεται το μεθοδολογικό πλαίσιο της ερευνητικής διαδικασίας, με το αντικείμενο, το σκοπό και τις υποθέσεις εργασίας, όπως και τη μεθοδολογία που ακολουθείται σε αυτή.

Το 2^ο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάλυση σχετικά με τη διαμόρφωση του τουριστικού χώρου ως το αποτέλεσμα της χωρικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των τριών κοινωνικών ομαδοποιήσεων, τουριστών, μεταναστών εργαζομένων στον τουρισμό και τοπικών

κοινωνιών. Παρουσιάζονται οι μετανάστες εργάτες στα τουριστικά θέρετρα της χώρας, με παράλληλη διερεύνηση του τόπου όπου εγκαθίστανται, των πληθυσμιακών μεγεθών τους, καθώς και τις συνθήκες εργασίας που καλούνται να αντιμετωπίσουν.

Το 3^ο κεφάλαιο, περιλαμβάνει τη μελέτη περίπτωσης σύμφωνα με μία ανάλυση σχετικά με την ανθρωπογεωγραφία του τουριστικού τοπίου στις δύο περιοχές επιτόπιας έρευνας, τη Χερσόνησο και τα Μάλια, του Νομού Ηρακλείου. Δύο τουριστικές περιοχές που αποτελούν τις 'πρωτεύουσες' του μαζικού τουρισμού διακοπών στην ελληνική επικράτεια. Αρχικά, αναλύονται οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις και απειλές στη γεωγραφία και στο σχεδιασμό των τουριστικών προορισμών, ώστε να δειχτούν οι βασικές κατευθύνσεις που ακολουθούνται στην επιτόπια έρευνα, η οποία επικεντρώνεται σε συνεντεύξεις αιχμής. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα πορίσματα της έρευνας πεδίου, μέσω της καταγραφής των απόψεων των ερωτώμενων με σκοπό την επιβεβαίωση ή μη των υποθέσεων εργασίας. Στην κατεύθυνση αυτή κινείται η μεθοδολογική προσέγγιση της εργασίας, η οποία περιλαμβάνει τις παρατηρήσεις από την έρευνα πεδίου και τα συμπεράσματα από τις συνεντεύξεις αιχμής, ώστε να καταλήξει σε μια χωρική αποτύπωση των τουριστών, των μεταναστών εργατών και των ντόπιων, εστιάζοντας στις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις και το πώς αυτές αντανακλούνται στο περιβάλλον του μαζικού τουρισμού στη χωρική ενότητα μελέτης.

Τέλος, στο κεφάλαιο 4 παρουσιάζονται τα γενικότερα μεθοδολογικά συμπεράσματα, συνεκτιμώντας τόσο τα πορίσματα της βιβλιογραφικής έρευνας όσο και τις παρατηρήσεις από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πεδίο.

2. Η ανθρωπογεωγραφική διάσταση στη διαμόρφωση του τουριστικού χώρου

Η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία της Ελλάδας είναι της τάξης του 15,3% στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν ή ΑΕΠ (SETE, 2010 [11.]). Το μεγαλύτερο μέρος του εργατικού δυναμικού που απασχολείται με τον τουρισμό απορροφάται από τα ξενοδοχεία. Το τουριστικό φαινόμενο είναι εποχιακό, δεν προσφέρει σιγουριά στον εργαζόμενο και λύνει μόνον ένα μικρό ποσοστό του προβλήματος της ανεργίας και της μετανάστευσης.

Οι εργαζόμενοι στις επιχειρήσεις χωρίζονται σε 2 κατηγορίες στους μόνιμους και σε εκείνους που εργάζονται κατά την περίοδο του καλοκαιριού. Τα τουριστικά επαγγέλματα δεν είναι κατοχυρωμένα και οι επιχειρηματίες προτιμούν το ανειδίκευτο προσωπικό για λόγους καθαρά οικονομικούς, ενώ παράλληλα προσπαθούν να το περιορίσουν σε αριθμό όσο το δυνατόν περισσότερο.

Οι μετανάστες αποτελούν σχεδόν το ένα πέμπτο του εργατικού δυναμικού, ως επί το πλείστον σαν ανειδίκευτοι απασχολούμενοι κυρίως στον τομέα της γεωργίας, των κατασκευών και του τουρισμού. Προσφέρουν χαμηλά αμειβόμενη ανειδίκευτη εργασία, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα σε μικρομεσαίες κυρίως επιχειρήσεις να αντιμετωπίσουν τον αυξανόμενο ανταγωνισμό συμπιέζοντας το κόστος τους. Η αποδυνάμωση της κοινωνικής προστασίας, η ανάγκη για ευελιξία στις εργασιακές σχέσεις και η αναδιάρθρωση της οικονομίας, συμβάλουν στην ένταση του φαινομένου της απασχόλησης μεταναστών. Επιπλέον, η εποχικότητα στους βασικούς κλάδους της οικονομίας της Ελλάδας, όπως η γεωργία, ο τουρισμός και η αλιεία που είναι κλάδοι κυρίως εντάσεως εργασίας, έχουν τη δυνατότητα απορρόφησης ανθρώπινου δυναμικού σε ανειδίκευτους αλλά και «ευέλικτους» εργαζόμενους, οι οποίοι αναζητούνται ανάμεσα στους μετανάστες.

Αναφορικά με την απασχόληση των μεταναστών ανά εργασιακό τομέα, τα στατιστικά δεδομένα από το ΙΚΑ δείχνουν ότι οι Έλληνες και ξένοι εργαζόμενοι έχουν μία πολύ διαφορετική διάχυση και κατανομή μεταξύ των διάφορων τομέων. Όσον αφορά τους Έλληνες εργαζόμενους, το 20% περίπου απασχολούνται στις πωλήσεις, ένα άλλο 30% στους τομείς των κατασκευών, ένα 7% στις μεταφορές και τις επικοινωνίες, και ένα άλλο 7% στον τομέα του real estate. Μεταξύ των μεταναστευτικών πληθυσμών η κατανομή στους διάφορους τομείς εργασίας διαφοροποιείται σημαντικά. Οι Αλβανοί πολίτες, που αποτελούν και το μεγαλύτερο πληθυσμό μεταξύ των μεταναστών στην Ελλάδα, απασχολούνται ως εξής: περίπου οι μισοί εργάζονται στις κατασκευές, το 15% στη μεταποίηση, το 13% στον τομέα του τουρισμού και το 12% στο λιανικό εμπόριο. Μεταξύ των άλλων αλλοδαπών (δηλαδή εξαιρουμένων των Αλβανών και των πολιτών της ΕΕ των 25 χωρών), το 22% απασχολείται στις κατασκευές, το 24% στο λιανικό εμπόριο, ένα άλλο 24% στη μεταποίηση. Επίσης ένα

ποσοστό της τάξης του 16% των άλλων αλλοδαπών απασχολούνται στον τομέα του τουρισμού (ελαφρώς υψηλότερο ποσοστό απ' ότι έχει καταχωρηθεί για τους Αλβανούς πολίτες). Ένα άλλο 12,15% των λοιπών αλλοδαπών απασχολούνται σε ιδιωτικές κατοικίες.

Οι συνέπειες της μαζικής μετανάστευσης προς την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια είναι ποικίλες και αφορούν την οικονομία της χώρας και την αύξηση του πληθυσμού και του εργατικού δυναμικού. Συγκεκριμένα, η εργασία των μεταναστών (νόμιμων και μη) οι οποίοι αποτελούν φτηνή εργατική δύναμη, έχει οδηγήσει στην μείωση του κόστους παραγωγής η οποία είναι αρκετά μεγάλη σε κλάδους όπως οι κατασκευές, ο αγροτικός τομέας, ο τουρισμός και σε βιοτεχνικές δραστηριότητες. Κατά συνέπεια, υπάρχει θετική επίδραση στον πληθωρισμό ο οποίος μειώνεται λόγω της μείωσης του εργατικού κόστους. Η εργασία των μεταναστών η οποία λειτουργεί σαν ένας κρυφός παραγωγικός πόρος της οικονομίας, αυξάνει το εργατικό δυναμικό, την προσφορά εργασίας και κατά συνέπεια τον όγκο παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών. Έτσι, συμβάλλουν θετικά στην διαμόρφωση του ΑΕΠ της χώρας. Επίσης, συνεισφέρουν στην μεγέθυνση της συνολικής κατανάλωσης. (Λιανός, 2003, απόσπασμα: Λυμπεροπούλου Φ., 2007 [8.]).

Η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από ένα περιορισμένο τομέα βιομηχανίας και υψηλής τεχνολογίας, ένα περιορισμένο πρωτογενή τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία) και ένα διευρυμένο τομέα υπηρεσιών, εποχικής κατά κύριο λόγο απασχόλησης σε τουριστικές περιοχές με έντονο το φαινόμενο του μαζικού τουρισμού. Επιπλέον, μετανάστες έρχονται να ενταχθούν σε αυτό το είδος της οικονομίας και γίνονται το αναγκαίο φτηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό που επιτρέπει την επιβίωση αλλά και την κερδοσκοπία σε βάρος του τουριστικού προϊόντος, οδηγώντας σε υποβάθμιση το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον του τόπου προορισμού. Η εκμετάλλευση τους στον τουριστικό τομέα χαρακτηριστική. Αναλαμβάνουν τις δύσκολες και βαριές δουλειές της τουριστικής βιομηχανίας. Κατοικούν σε υποβαθμισμένες συνθήκες, σε κατοικίες στα όρια των τουριστικών θερέτρων μαζικού τουρισμού, μακριά από τα βλέματα των τουριστών της βαριάς βιομηχανίας της Ελλάδας.

2.1. Τόπος εγκατάστασης μεταναστών

Σύμφωνα με την απογραφή του 2001 οι αλλοδαποί στην χώρα μας εκτιμάται πως φτάνουν το 7% του πληθυσμού και ανέρχονται αριθμητικά σε 761.813 άτομα. Επίσης, να αναφερθεί ότι πολλοί μετανάστες δεν υπέβαλλαν αίτηση για λευκή κάρτα για λόγους όπως ελλιπή ενημέρωση, φόβος για απέλαση ή έλλειψη ενσήμων. Έτσι, υπολογίζεται ότι στον ήδη καταμετρημένο αριθμό των μεταναστών προστίθενται ακόμα γύρω στους 350.000 μετανάστες και το ποσοστό φτάνει στο 10% του πληθυσμού (ΙΜΕΠΟ, 2008 [3.]). Υπολογίζεται ακόμη πως το σύνολο των εργαζομένων μεταναστών, συγκροτεί περίπου το 15%-18% του εργατικού δυναμικού της χώρας. Επίσης, σύμφωνα με τα στοιχεία της Γενικής Απογραφής του 2001, το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστευτικού πληθυσμού είναι συγκεντρωμένο στα δυο μεγάλα αστικά κέντρα. Συγκεκριμένα, στην Αττική κατοικεί το 47% του μεταναστευτικού πληθυσμού και στο Νομό Θεσσαλονίκης διαμένει το 8,6%, ενώ σημαντικός αριθμός μεταναστών συγκεντρώνεται σε τουριστικές περιοχές, όπως η Κρήτη (5,7%) και τα Δωδεκάνησα (2,3%), αλλά και σε αγροτικές περιοχές της Θεσσαλίας (4,5%). Συγκρίνοντας το μέγεθος του μεταναστευτικού πληθυσμού με το σύνολο του πληθυσμού σε κάθε Νομό, παρατηρείται πως, εκτός του λεκανοπεδίου της Αττικής, στις περισσότερες τουριστικές περιοχές, όπως η Κρήτη (9%), τα Δωδεκάνησα (9,9%), οι Κυκλάδες (10,3%), η Χαλκιδική (8,4%), η Κεφαλονιά (9,5%) και η Ζάκυνθος (13,5%) το ποσοστό των μεταναστών επί του πληθυσμού της περιοχής είναι μεγαλύτερο του αντίστοιχου ποσοστού για το συνολικό πληθυσμό της χώρας (7%). Αυτό εξηγείται από την κατάσταση στην αγορά εργασίας και κατ' επέκταση από το αναπτυξιακό δυναμικό της περιοχής. Προφανώς ο αγροτικός, ο κατασκευαστικός / οικοδομικός και ο τουριστικός τομέας οικονομικής δραστηριότητας προσφέρουν θέσεις απασχόλησης που καταλαμβάνονται από το αλλοδαπό εργατικό δυναμικό. (Κόντης, 2006 [7.]). Καθίσταται φανερό ότι η κατανομή των αλλοδαπών δεν είναι ομοιόμορφη στο σύνολο της χώρας. Φαίνεται λοιπόν πως οι αλλοδαποί έχουν επιλέξει ως τόπο εγκατάστασης περιοχές που αποτελούν τους άξονες ανάπτυξης της χώρας καθώς επίσης και περιοχές που κυριαρχούν η εποχιακή εργασία και ο τουρισμός.

Οι δήμοι με ποσοστά αλλοδαπών που υπερβαίνουν το 10% έχουν στην τεράστια πλειοψηφία τους ένα κοινό χαρακτηριστικό (βρίσκονται στο πεδινό τμήμα της χώρας), αλλά και σημαντικές διαφοροποιήσεις: στην ομάδα των δήμων αυτών εντάσσονται ενότητες με

εξαιρετικά υψηλή εξειδίκευση στον τουρισμό (νησιά, Χαλκιδική), στον δευτερογενή τομέα (διευρυμένη ενδοχώρα των Πολεοδομικών Συγκροτημάτων Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης), στη γεωργία παράλληλα με εποχική απασχόληση στον τομέα του τουρισμού (Λακωνία, Μεσσηνία, Αργολίδα, ανατολική Θεσσαλία, νοτιοανατολική Κρήτη) ή ακόμη στην κτηνοτροφία (βόρεια Ήπειρος, μικρό ορεινό τμήμα της ανατολικής Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας). Σε περιφέρειες όπως η Κρήτη και το Νότιο Αιγαίο, που χαρακτηρίζονται από την αυξημένη τουριστική κίνηση, φαίνεται ότι οι αλλοδαποί δραστηριοποιούνται περισσότερο στον τριτογενή τομέα με συναφή προς τον τουρισμό επαγγέλματα, εποχιακά κατά κύριο λόγο.

Στις σημερινές συνθήκες κρίσης, όπου η ανασφάλιστη εργασία αποτελεί τον κανόνα και για την πλειοψηφία των νόμιμων μεταναστών, προκύπτει ότι οι μετανάστες γενικά απασχολούνται σε τομείς που εμφανίζουν παραοικονομική δραστηριότητα και ένταση ανειδίκευτης εργασίας, όπως είναι οι κατασκευές, οι μικρομεσαίες βιοτεχνίες (ενδύματα), η συντήρηση και επισκευή κατοικιών, η γεωργία, η φροντίδα ηλικιωμένων και παιδιών, οι οικιακοί βοηθοί, ο τουρισμός, τα εστιατόρια και υπαίθριοι μικροπωλητές.

Σε αυτό το οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον οι μετανάστες έρχονται να καλύψουν τις ανάγκες μιας τμηματοποιημένης, ευέλικτης και συχνά άτυπης αγοράς εργασίας, στην οποία καταλαμβάνουν τις επισφαλείς, υψηλής εκμετάλλευσης και χαμηλών αμοιβών, θέσεις εργασίας. Κλάδοι όπως η οικογενειακή βιοτεχνία, οι κατασκευές, ο τουρισμός, το εμπόριο, οι κατ' οίκον υπηρεσίες και η γεωργία φαίνεται να απορροφούν το μεγαλύτερο τμήμα αυτού του δυναμικού. Σε μια τμηματοποιημένη αγορά εργασίας οι μετανάστες καταλαμβάνουν τις πιο επισφαλείς, χαμηλότερα αμειβόμενες, περιθωριακές, υψηλής εκμετάλλευσης, εργασίες. Τα "τμήματα" αυτά της αγοράς εργασίας είναι η γεωργία, οι κατασκευές, η μικρή οικογενειακή βιοτεχνία, ο τουρισμός, το πλανόδιο εμπόριο και οι 'κατ' οίκον' υπηρεσίες (Κασίμης, Παπαδόπουλος, 2012 [4.]).

Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί πως η στάση των γηγενών απέναντι σε αλλοδαπούς συγκεκριμένων εθνικών ομάδων δεν άλλαξαν με το πέρασμα των χρόνων και αυτό αποτελεί μία μεγάλη αντίφαση. Οι αλλοδαποί που διαμένουν μόνιμα στη χώρα και προέρχονται από χώρες της Ε.Ε και γενικά από τις χώρες της δύσης, εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται με θέρμη. Στην χειρότερη γι' αυτούς περίπτωση αντιμετωπίζονται θετικά ή έστω ουδέτερα. Εννοείται βέβαια πως εξακολουθούν να είναι ευπρόσδεκτοι στη χώρα και ως τουρίστες, καθώς συμβάλλουν στην ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών αλλά και της εθνικής οικονομίας.

Οι εύποροι αλλοδαποί των αναπτυγμένων κρατών παρά τη μαζική είσοδο μεταναστών δεν αντιμετώπισαν τα προβλήματα που είχαν οι εκπρόσωποι ομάδων που προέρχονταν από τις αναπτυσσόμενες χώρες. Η έννοια του Βαλκάνιου, του ανθρώπου δηλαδή που προέρχεται από τις χώρες της βαλκανικής χερσονήσου αντιμετωπίζεται από τους Έλληνες ως κάτι το πολύ αρνητικό. Επιπλέον, από την άλλη πλευρά, η έννοια του ξένου μετά τη μαζική είσοδο των οικονομικών μεταναστών στη χώρα, φαίνεται να αποτελεί για την κοινή γνώμη ταυτόσημη έννοια με όσους αλλοδαπούς κατάγονται - προέρχονται από την Αλβανία. Την τελευταία πενταετία δε, η μαζική είσοδος μεταναστών στην Ελλάδα έχει υπερβεί κατά πολύ τις βαλκανικές χώρες και πλέον συναντώνται πληθυσμοί μεταναστών από χώρες της Αφρικής και της Ασίας με αυξανόμενους ρυθμούς μαύρης εργασίας πρώτιστα στην αγροτική παραγωγή, όπως και στον τουρισμό.

2.2. Πληθυσμιακά μεγέθη μεταναστών εργατών - Συνθήκες εργασίας τους στον Ελληνικό τουρισμό

Τα πληθυσμιακά μεγέθη των μεταναστών εργατών στην τουριστική βιομηχανία είναι αρκετά δύσκολο να μετρηθούν και να αποτυπωθούν ως στατιστικά δεδομένα, ιδιαίτερα σε μία χώρα σαν την Ελλάδα, όπου η ανασφάλιστη εργασία αποτελεί τον κανόνα και όχι την εξαίρεση όσον αφορά τις εργασιακές συνθήκες που καλείται να αντιμετωπίσει ο μετανάστης αλλά πλέον και ο έλληνας εργαζόμενος. Επιπλέον, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο τουριστικός κλάδος αποτελεί και λόγω της εποχικής φύσης της εργασίας, ένα τομέα όπου η μαύρη εργασία κυριαρχεί και ορίζει τις εργασιακές σχέσεις. Ως αποτέλεσμα, τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία από το ΙΚΑ αντιμετωπίζονται ως ιδιαίτερα υποτιμημένα ποσοτικά αφού οι ασφαλισμένοι εργαζόμενοι υπολείπονται σε σχέση με τους ανασφάλιστους. Με διαθέσιμη

την τελική έκθεση της μελέτης για λογαριασμό του Ι.Μ.Ε.Π.Ο. (Μεσογειακό Παρατηρητήριο Μετανάστευσης), οι γυναίκες εργαζόμενες στον τουρισμό και στην εστίαση υπολογίζονται περίπου στις 30.000 και οι άνδρες εργαζόμενοι στις 22.000. Παρόλα αυτά υποστηρίζεται και εδώ ότι υπάρχει μία «γκρίζα ζώνη» εποχικής απασχόλησης στον τουρισμό και σε συναφείς με αυτόν δραστηριότητες, που υπολογίζεται γύρω στο 13% ενός πληθυσμού περίπου 400.000, δηλαδή 52.000 εργαζόμενοι.

Ιδιαίτερα στις τουριστικές περιοχές της Ελλάδας ελάχιστοι αγνοούν τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας που περιμένουν τους ξένους εργάζόμενους «μιας χρήσης» στις τουριστικές περιοχές, όπου παραμένουν «αόρατοι» και η εκμετάλλευσή τους θεωρείται προϋπόθεση «τουριστικής ανάπτυξης». Πέρα από τις μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες πολυεθνικού μετοχικού κεφαλαίου, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός της εξίσου καταπιεστικής εργασιακής πραγματικότητας που συναντάται σε υπερχρεωμένες μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις. Τουριστικές μονάδες που άναρχα και συνήθως χωρίς κανένα πολεοδομικό σχεδιασμό κατασκευάζονταν ή κατασκευάζονται στις τουριστικές περιοχές της χώρας και που εναποθέτουν τις ελπίδες τους για γρήγορη αποπληρωμή των δανείων και άμεση εξασφάλιση κέρδους στην απάνθρωπη -και σαφώς παράνομη- εκμετάλλευση πάμφθηνων εργατικών χεριών, προερχόμενων κυρίως από τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη.

3. Μελέτη περίπτωσης – Ανθρωπογεωγραφία τουριστικού τοπίου στη Χερσόνησο και στα Μάλια

Χαρακτηριστική περίπτωση εξέλιξης οικισμού για τη διερεύνηση των προαναφερόμενων ερευνητικών ερωτημάτων, αποτελούν δύο τα πιο δημοφιλή τουριστικά θέρετρα μαζικού τουρισμού της Ελλάδας, η Χερσόνησος και τα Μάλια. Πρόκειται για δύο παραλιακούς οικισμούς, που παρά τους ιστορικούς και φυσικούς πόρους μοναδικής ομορφιάς που διέθεταν, πλέον έχουν μετατραπεί στους δημοφιλέστατους τουριστικούς προορισμούς της χώρας με έντονα τα σημάδια κάμψης του τουριστικού προϊόντος και την υπερσυσσώρευση πληθυσμού, τόσο μέσα στις μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες όσο και στους «πρώην» δημόσιους χώρους, και νυν κέντρα ιδιωτικής διασκέδασης. Πλέον, πρόκειται για μια περιοχή, όπου οι τουριστικές δραστηριότητες, με τον τρόπο που αυτές εγκαθίστανται, μειώνουν την ελκυστικότητα της αποστερώντας την από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της που την καθόρισαν αρχικά ως τόπο τουριστικού ενδιαφέροντος.

Εικόνα 1^η : Η θέα πάνω από το ξενοδοχειακό συγκρότημα mareblue, στο βάθος διακρίνεται ο Λιμένας Χερσονήσου

Πηγή: photoboks , <http://www.panoramio.com/photo/13119457>

Εικόνα 2^η : Ο οικισμός των Μαλίων με την παραλιακή ζώνη του

Πηγή: manos2036 , <http://www.panoramio.com/photo/23287903>

Επιπλέον, κάτι άλλωστε που αποτελεί και τον κορμό των ερευνητικών ερωτημάτων της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας, είναι η γεωγραφία των καινούριων κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων και αντιθέσεων που διαμορφώνονται στο συγκεκριμένο τόπο. Η επιτόπια ποιοτική έρευνα ευελπιστεί να εντοπίσει αυτές τις κοινωνικές τάσεις και σχέσεις στον τουριστικό χώρο αναδεικνύοντας τον ως χώρο κοινωνικού διαχωρισμού μέσω της ενσώματης παρουσίας αυτών των υποκειμένων. Το πως ο «άλλος» βρίσκεται μεταξύ μας, ο «άλλος» εμφανίζεται στο χώρο μας, φέρνει το ξένο μέσα στο οικείο, το μακρινό μέσα στο κοντινό, το εκεί μέσα στο εδώ, αμφισβητεί τα όρια και τα δίπολα. Η ενσώματη παρουσία γίνεται απειλή στην καθιερωμένη τάξη, οι καθημερινές πρακτικές πρώην αόρατων «άλλων» διεκδικούν πρόσβαση, ενώ ο δημόσιος λόγος τους αμφισβητεί τις καθιερωμένες ιεραρχίες. Έτσι, καθίσταται κομβικός ο συνυπολογισμός των τριών παρακάτω κοινωνικών στρωμάτων, που εμφανώς διαφοροποιούνται στον υπό μελέτη τουριστικό χώρο :

1^{ον} τα έντονα μεταναστευτικά ρεύματα της τελευταίας δεκαετίας και την ανάγκη τους για εργασία, με την εργασιακή εκμετάλλευση που υφίστανται από τον πληθυσμό των ντόπιων εργοδοτών ή ιδιοκτητών πολυεθνικών επιχειρήσεων.

2^{ον} τον ντόπιο πληθυσμό και τις αλλαγές στη σύνθεση του, συνεκτιμώντας την εσωτερική μετανάστευση αφενός από διάφορες, κυρίως ορεινές και μη τουριστικές, περιοχές της Ελλάδας και αφετέρου από τα διάφορα ορεινά χωριά της ευρύτερης περιοχής που εγκαταλείπονται ιδιαίτερα από το νέο ηλικιακό πληθυσμό με σκοπό την εύρεση εργασίας στη βιομηχανία του μαζικού τουρισμού. Μεταξύ αυτών των δύο πληθυσμιακών ομάδων διερευνώνται επίσης οι εντάσεις που παρατηρούνται στις σχέσεις τους, τη στιγμή που η επιδίωξη είναι κοινή: εύρεση εργασίας στον τουριστικό τομέα, βιώνοντας όμως μία διαφορετική αντιμετώπιση από τους εθνικούς ή υπερεθνικούς εργοδότες, που επιδιώκοντας τη μεγιστοποίηση του κέρδους τους, απασχολούν όλο και περισσότερο φτηνό εργατικό δυναμικό που το βρίσκουν στους πιο εκμεταλλευόμενους αυτής της κοινωνίας, τους οικονομικούς μετανάστες. Από την άλλη μεριά με αυτή τη συμπεριφορά ενισχύονται φαινόμενα φυλετικού ρατσισμού από την μεριά των μέχρι πρότινος πιο προνομιούχου ντόπιου πληθυσμού.

3^{ον} τα αυξανόμενα τουριστικά ρεύματα κυρίως βορειοευρωπαϊών πολιτών και τη συνεισφορά τους στη μετάλλαξη του τουριστικού χώρου και στο μονοδιάστατο σχεδιασμό του ακολουθώντας πιστά τα παρωχημένα και προβληματικά πρότυπα του μαζικού τουρισμού.

3.1. Επιτόπια ποιοτική έρευνα

Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2011 στην οικιστική περιοχή Χερσονήσου-Μαλίων καθώς και στην πόλη του Ηρακλείου, όπου ελήφθησαν συνεντεύξεις από άτομα-πληροφορητές, ώστε να διευκρινιστεί περαιτέρω η φύση του τουρισμού και κυρίως οι επιπτώσεις του στην περιοχή. Η εργασία κρίνεται σκόπιμο να εντάξει την άποψη φορέων εμπλεκόμενων στον τομέα του τουρισμού, μέσω της διεξαγωγής κατευθυνόμενων συνεντεύξεων αιχμής σε άτομα - κλειδιά. Δηλαδή πέρα από την ανάλυση που προηγήθηκε, η οποία βασίστηκε τόσο σε ποσοτικά στοιχεία όσο και σε ποιοτικές, προσωπικές παρατηρήσεις μέσω της επαφής και παρατήρησης του χώρου, συμπληρώνονται από την άποψη των ειδικών πληροφορητών.

Κατ' αρχάς η κατηγορία έρευνας, που επιλέχθηκε για τη συγκεκριμένη περίπτωση, ως προς τη μέθοδο καταγραφής των δεδομένων, είναι η ποιοτική. Η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει συζητήσεις, διαδραστική ανταλλαγή απόψεων και ποιοτική εμβάθυνση των σκέψεων, εκφράσεων, κινήτρων και αντιδράσεων του συνεντευξιζόμενου κοινού, με στόχο την σε βάθος και ποιοτική διερεύνηση της αντίθεσης ή της συμπληρωματικότητας των απόψεων.

Στην παρούσα εργασία, ως μέθοδος συλλογής πρωτογενών στοιχείων, επιλέχθηκε η τεχνική των κατευθυνόμενων συνεντεύξεων αιχμής σε άτομα – κλειδιά. Οι συνεντεύξεις σχεδιάστηκαν υπό το πρίσμα των θεματικών ενοτήτων επί των οποίων διαμορφώθηκε ουσιαστικά και η ερευνητική διαδικασία, οι οποίες εστιάζουν στις τρεις παραπάνω περιπτώσεις (κοινωνικών στρωμάτων που διαφοροποιούνται στον υπό μελέτη τουριστικό χώρο).

Επιδίωξη επιπλέον είναι η άντληση πληροφοριών από συνδικαλιστικούς φορείς, και βέβαια από τους ίδιους τους εργαζόμενους μετανάστες και έλληνες με στόχο τη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου πλαισίου. Τελικά, οι ερωτώμενοι πληροφορητές είναι έλληνες εργαζόμενοι σε ξενοδοχεία της Χερσονήσου-Μαλίων, εκπαιδευόμενος μαθητής τουριστικής σχολής από την Τσεχία, ανειδίκευτοι μετανάστες εργαζόμενοι σε ξενοδοχεία της ευρύτερης περιοχής, δύο κάτοικοι των οικισμών Μαλίων-Χερσονήσου (μία γυναίκα που εργάζεται ως αρχιτέκτονας στην περιοχή και ένας άνδρας ιδιοκτήτης καφετέριας), συνδικαλιστής του σωματίου ξενοδοχοϋπαλλήλων Ηρακλείου, καθώς και εργαζόμενος στον τομέα πολυεξομίας της τεχνικής υπηρεσίας του Δ.Χερσονήσου.

Ο παρακάτω πίνακας διπλής εισόδου σχηματίστηκε για να παρουσιάσει ολοκληρωμένα τις θεματικές ενότητες των υποθέσεων εργασίας σε συνδυασμό με το επίπεδο παροχής της πληροφορίας που προσδοκά ο ερευνητής να λάβει από τον κάθε ερωτώμενο ή ομάδα ερωτώμενων. Επιπλέον, μέσω αυτού του πίνακα, και τις ανάλυσης που ακολουθεί, προσδοκάται να αναδειχτούν τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, ώστε τελικά να αποτυπωθούν πλήρως οι συνεντεύξεις με βάση όλες τις θεματικές ενότητες που προήλθαν από την βιβλιογραφική και επιτόπια έρευνα ανάλυσης των προαναφερθέντων υποθέσεων εργασίας.

1^{ος} Πίνακας Διπλής Εισόδου: Κοινωνικές Ομάδες και Θεματικές των Συνεντεύξεων Αιχμής

Θεματικές ενότητες/κατηγορίες πληροφορητών	Επιπτώσεις στην Κοινωνία	Κοινωνικές σχέσεις μεταξύ μεταναστών, ντόπιων κατοίκων και τουριστών	Τουριστικός χώρος	Τουριστικό Προϊόν της περιοχής μελέτης
Έλληνες εργαζόμενοι σε ξενοδοχεία της περιοχής Χερσονήσου - Μαλίων	✓	✓	✓	✓
Εκπαιδευόμενος μαθητής τουριστικής σχολής	✓	✓	X	X
Ανειδίκευτοι μετανάστες εργαζόμενοι	✓	✓	X	X

Συνδικαλιστής ξενοδοχειακού επιμελητηρίου Ηρακλείου	X	X	X	X
Ντόπιος πληθυσμός	✓	✓	✓	✓
Τεχνική υπηρεσία των αρμόδιων δήμων	X	X	✓	✓

Μία επισήμανση που πρέπει να γίνει όσον αφορά την πορεία της ερευνητικής διαδικασίας και την καταγραφή των απόψεων των ερωτώμενων που ακολουθεί, είναι ότι μέσω των απαντήσεων που δόθηκαν από τους πληροφορητές είναι πιο πρόσφορη η ομαδοποίηση των απαντήσεων τους ανά 2 θεματικές ομάδες. Έτσι, παρουσιάζονται ως εξής:

1. Επιπτώσεις στην Κοινωνία μαζί με Κοινωνικές σχέσεις μεταξύ μεταναστών, ντόπιων κατοίκων και τουριστών (υποκεφάλαιο 3.2.).
2. Τουριστικός χώρος μαζί με το Τουριστικό Προϊόν της περιοχής μελέτης (υποκεφάλαιο 3.3.).

Επίσης, όπως ήδη γίνεται φανερό στον Πίνακα 1, σε κάθε θεματική ενότητα είτε δεν κατέστη εφικτή η άντληση πληροφοριών από όλους τους ερωτώμενους είτε δεν απευθυνόντουσαν όλες οι ερωτήσεις προς όλους τους ερωτώμενους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το σήμα ✓ να δηλώνει την παροχή πληροφοριών, ενώ το σήμα X την μη παροχή.

Πρώτα απ' όλα, ακολουθούν κάποιες γενικές διαπιστώσεις της επικρατούσας κατάστασης. Η ανάλυση αναφέρεται σε μία υπερκορεσμένη οικιστική ενότητα με έντονα τα σημεία κάμψης του τουριστικού προϊόντος από την καθολική υπεροχή του μοντέλου του μαζικού τουρισμού, πράγμα το οποίο αφήνει έντονα τα σημάδια του στον κοινωνικό ιστό της περιοχής, ιδιαίτερα στην σημερινή εποχή της κρίσης του κεφαλαίου.

Μία πρώτη διαπίστωση αφορά τους δύο οικισμούς σε σχέση με τα παραλιακά τουριστικά τους μέτωπα. Χωρίζονται ουσιαστικά από το βόρειο οδικό άξονα της Κρήτης, η μεν Χερσόνησος σε άνω Χερσόνησος και σε Λιμένα Χερσονήσου. Η Άνω Χερσόνησος βρίσκεται 2km νότια από την παραλιακή Χερσόνησο (Λιμένας), που ουσιαστικά αναπτύχθηκε από τη δεκαετία του 1960 και μετά λόγω του τουρισμού και μέσα σε λίγες δεκαετίες εξελίχθηκε στο μεγαλύτερο τουριστικό θέρετρο στην Κρήτη.

Πηγή: <http://www.explorecrete.com/crete-maps/images/hersonissos-map.pdf>

Τα δε Μάλια στον οικισμό των Μαλίων πάνω από τον δρόμο και στην παραλιακή τους περιοχή κάτω από αυτόν με ξενοδοχεία και χρήσεις γης απόλυτα συμβατές με τη βιομηχανία του τουρισμού, συνθέτοντας και στις δύο περιπτώσεις το τουριστικό προϊόν αυτών των περιοχών. Αξίζει να αναφερθεί εδώ και η ύπαρξη μιας επιπλέον τουριστικής οικιστικής ενότητας ενδιάμεσα τους που είναι ο οικισμός της Σταλίδας. Από τη μια είναι η παραλιακή Σταλίδα (κάτω από το δρόμο) και από την άλλη η Σταλίδα πάνω από το δρόμο.

Χάρτης 3^{ος} : Μάλια

Πηγή: <http://maps.google.com/>

Παρότι οι οικιστικές ενότητες του λιμένα Χερσονήσου και των Μαλίων γίνεται μία προσπάθεια να παρουσιαστούν ως μία χωρική ενότητα όσον αφορά την ανθρωπογεωγραφία του τουριστικού τοπίου και τις σχέσεις εργασιακής εκμετάλλευσης που παρουσιάζονται στο εσωτερικό τους, εντούτοις συναντώνται διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Έτσι λοιπόν, ενώ στο Λιμένα Χερσονήσου δεσπόζουν οι μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, οι περισσότερες εκ των οποίων ανήκουν στις πολυτελείς κατηγορίες και ακόμα και τα τελευταία χρόνια υπάρχει έντονη οικοδομική δραστηριότητα ανέγερσης ξενοδοχείων, στα δε Μάλια η κατάσταση είναι αρκετά διαφορετική. Εδώ υπερισχύουν οι μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις, κατασκευασμένες τις δεκαετίες του '60 και του '70, που εκ των πραγμάτων έχουν χαμηλότερα standards¹ και απασχολούν σαφώς λιγότερο προσωπικό. Απόρροια αυτής, η επόμενη διαπίστωση επικεντρώνεται στους αριθμούς και στις εθνικότητες των εργαζομένων.

Στα μεν Μάλια οι εργαζόμενοι έλληνες και αλλοδαποί είναι σαφώς λιγότεροι απ' ότι στα ξενοδοχειακά συγκροτήματα του λιμένα Χερσονήσου. Όσον αφορά τους αλλοδαπούς εργαζόμενους, συχνά είναι της ίδιας εθνικότητας με τους τουρίστες, με αυτή του Ηνωμένου Βασιλείου να υπερισχύει και να ακολουθούν γερμανοί και ρώσοι τουρίστες και ως εκ τούτου και εποχιακά εργαζόμενοι. Αυτή η διαπίστωση προήλθε από εμπειρικές παρατηρήσεις, επίσης εξηγήθηκε στον ερευνητή από τους εμπλεκόμενους στον τουρισμό, ως μία επιλογή των tour operators που διευκολύνει την επαφή μεταξύ τουριστών και εργαζομένων, και που μετριάξει ανεπιθύμητες και επιθετικές συμπεριφορές. Επιπλέον, η πλειοψηφία των υπολοίπων εργαζομένων συχνά είναι κάτοικοι της περιοχής, έλληνες ή μετανάστες μακράς διάρκειας που έχουν ως ένα βαθμό αφομοιωθεί στην τοπική κοινωνία.

Στο δε Λιμένα Χερσονήσου η κατάσταση είναι αρκετά διαφοροποιημένη. Εδώ συναντώνται όλες οι κοινωνικές ομάδες εργαζομένων που έχουν αναφερθεί ως τώρα στην ερευνητική εργασία. Η εμπειρική παρατήρηση στην εν λόγω περιοχή «συνάντησε» μετανάστες και φοιτητές τουριστικών σχολών της Ανατολικής Ευρώπης να κατοικούν στα πίσω δωμάτια πολυτελών ξενοδοχείων. Οι αλλοδαποί εργαζόμενοι αναλαμβάνουν όλες τις δουλειές που δεν απαιτείται οπτική επαφή με τον τουρίστα. Άνθρωποι αόρατοι με πρωταγωνιστές εταιρίες «διαχείρισης ανθρώπινου δυναμικού» και ιδιοκτήτες ξενοδοχειακών μονάδων που αναζητούν φθηνά χέρια. Όσον αφορά το προσωπικό που «προσφέρουν» οι εταιρίες είναι κυρίως φοιτητές από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που έρχονται στην Ελλάδα για πρακτική άσκηση.

Μία περαιτέρω διαπίστωση σαν συνέχεια αυτής, είναι ότι αυτού του τύπου οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις που συναντώνται στην παραλιακή περιοχή των Μαλίων, οι οποίες είναι υπερχρεωμένες τις περισσότερες φορές, έχουν οικοδομηθεί εντελώς άναρχα, πάνω στον αιγιαλό, προφανώς χωρίς κανενός είδους πολεοδομικό σχεδιασμό. Αυτές λοιπόν οι ξενοδοχειακές επιχειρήσεις εναποθέτουν τις ελπίδες τους για γρήγορη αποπληρωμή των δανείων και άμεση εξασφάλιση κέρδους στην εκμετάλλευση άμφωθων εργατικών χεριών, προερχόμενων κυρίως από τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη. Συγχρόνως λοιπόν, αυτοί οι κάτοικοι της περιοχής καθώς και οι υπόλοιποι επιχειρηματίες στο τουριστικό τομέα, ιδιοκτήτες ξενοδοχείων, εστιατορίων και άλλων συναφών με τον τουρισμό δραστηριοτήτων, δέχονται και αυτοί τη φθορά του τουριστικού προϊόντος της περιοχής τους. Οι περισσότερες

¹ οι περισσότερες ξενοδοχειακές μονάδες ανήκουν στις κατηγορίες 2, 3 και 4 αστέρων.

επιχειρήσεις είναι μισθωμένες σε πολυεθνικούς tour operators, που αποφασίζουν για όλη την προώθηση της επιχείρησης.

3.2. Επιπτώσεις στην κοινωνία - Κοινωνικές σχέσεις μεταξύ μεταναστών, ντόπιων κατοίκων και τουριστών

Αναφορικά με τις επιπτώσεις που διαφαίνονται να λαμβάνουν χώρα στην τοπική κοινωνία, καθώς και ως προς τις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ μεταναστών, ντόπιων κατοίκων και τουριστών, ένα αρχικό συμπέρασμα το οποίο γίνεται φανερό στις πληροφορίες που συλλέχθηκαν στις συγκεκριμένες θεματικές, είναι η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού των δύο περιοχών, με αρνητικές επιπτώσεις τόσο στο φυσικό, όσο και στο ανθρωπογεωγραφικό επίπεδο.

Η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού στην τοπική κοινωνία, όπως περιγράφηκε από τους ίδιους τους κατοίκους της περιοχής είναι φανερή σε κάθε έκφανση της καθημερινότητας. Από τη μία επαγγελματίες που έχουν βασίσει την οικονομική τους επιβίωση στην τουριστική ευημερία της περιοχής τους βλέπουν το όνειρο της ανάπτυξης σιγά-σιγά να φθίνει. Μίας προβληματικής ανάπτυξης που βασιζόταν σε πελατειακές σχέσεις χρόνων με τοπικούς πολίτευτές, με αποτέλεσμα την καταπάτηση κάθε έννοιας περιβαλλοντικού δικαίου και πολεοδομικής νομοθεσίας, με την οικοδόμηση κυριολεκτικά πάνω στον αιγιαλό των ξενοδοχειακών μονάδων τους και κάθε είδους αυθαίρετων κατασκευών, συμβατών με τη βιομηχανία του μαζικού τουρισμού. Από την άλλη βέβαια δεν είναι όλοι υπεύθυνοι για τον μαρασμό του τόπου τους. Κάτοικοι, που είτε επέλεξαν, είτε αντικειμενικές συνθήκες δεν τους δημιούργησαν (ή και επέτρεψαν) μία πλήρη εξάρτηση της οικονομικής τους βιωσιμότητας από τον τουρισμό, έχουν διαφοροποιηθεί από αυτό το μοντέλο ανάπτυξης. Η ένταση που υπάρχει στις διαπροσωπικές τους σχέσεις με τους επαγγελματίες της περιοχής είναι παραπάνω από εμφανής.

Όπως ήδη ειπώθηκε στις γενικές διαπιστώσεις που παρουσιάστηκαν πριν από την καταγραφή των απόψεων των ερωτώμενων, το φαινόμενο του μαζικού τουρισμού ενισχύει μια παράλληλη ροή μετανάστευσης μεταξύ πολιτών της ίδιας χώρας για παροχή εργασίας στον ίδιο τουριστικό τόπο. Αυτό επιβεβαιώθηκε και από τους έλληνες εργαζόμενους, που τόνισαν ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει μία τάση από τους tour operators να συμπεριλαμβάνουν στα πακέτα του all inclusive tourism και το απαραίτητο προσωπικό από τις χώρες καταγωγής των τουριστών. Βέβαια, η αντιμετώπιση που τους επιφυλάσσεται, πλέον όχι ως τουρίστες αλλά ως εργαζόμενους δεν διαφέρει από τους υπολοίπους. Οι συνθήκες διαμονής μεταξύ ελλήνων και αλλοδαπών εργαζομένων δεν ποικίλλουν ιδιαίτερα, καθώς αναγκάζονται να κατοικούν για όσο καιρό διαρκεί η σύμβαση τους σε μικρά δωμάτια μαζί με άλλους εργαζόμενους στα υπόγεια των ξενοδοχειακών μονάδων ή σε εγκαταλελειμμένα κτίρια ενοικιαζόμενων δωματίων που τώρα «αξιοποιούνται» για τη στέγαση τους. Όπως απάντησαν οι έλληνες εργαζόμενοι, εφόσον επιθυμούν να μείνουν εκτός ξενοδοχείου, πρέπει να πληρώνουν οι ίδιοι τα ενοίκια για τη στέγαση τους, ενώ τα δωμάτια που προσφέρουν οι εργοδότες εντός ξενοδοχείου είναι στα υπόγεια των ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων, «προσφορά» η οποία συνοδεύεται και από απαγορεύσεις. Δήλωσαν ότι σε ξενοδοχεία που έχουν δουλέψει υπήρχαν κάμερες, όπως και έλεγχος αν έχουν κλέψει οι εργαζόμενοι, συνθήκες τουλάχιστον εξευτελιστικές, όπως τονίστηκε.

Μία επιπλέον πληροφορία που δόθηκε από τους έλληνες εργαζόμενους και αποτελεί θεματική προς διερεύνηση της ερευνητικής εργασίας είναι ότι οι τουρίστες, αναφερόμενοι κυρίως σε αυτούς που καταλύουν στο Λιμένα Χερσονήσου, είναι πολλές φορές σε ανάλογες οικονομικές καταστάσεις με τους εργαζόμενους που τους εξυπηρετούν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μία μορφή κατανόηση από την πλευρά τους όσον αφορά τις δύσκολες εργασιακές συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι εποχιακά εργαζόμενοι. Περισσότερο ακόμα μίλησαν για επαφή και συνεννόηση μεταξύ τουριστών και εργαζομένων, σε αντίθεση με τις πλήρως διαρρηγμένες σχέσεις εξουσίας μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων.

3.3. Τουριστικός χώρος - Τουριστικό προϊόν της περιοχής μελέτης

Οι δύο επόμενες θεματικές ενότητες, ο τουριστικός χώρος και το τουριστικό προϊόν της περιοχής μελέτης δηλαδή, αποτελούν και αυτές μία προστιθέμενη αξία σε αυτή την εργασία και στην προαγωγή της επιστημονικής γνώσης. Στόχος της ερευνητικής διαδικασίας μέσω

αυτών των ενοτήτων, είναι να αποσαφηνίσει τη συσχέτιση ανάμεσα στο μαζικό τουρισμό διακοπών, λόγω του οποίου παρατηρείται αυτού του τύπου η μονοδιάστατη ανάπτυξη των δύο οικιστικών ενοτήτων της περιοχής μελέτης, με τη διερεύνηση των σχέσεων που διαμορφώνονται στο χώρο της τουριστικής πόλης μεταξύ των διάφορων κατηγοριοποιήσεων εργαζομένων, ντόπιων κατοίκων και τουριστών καθώς και το πώς αυτές καθρεφτίζονται στο χώρο.

Οι απαντήσεις των ερωτώμενων επικεντρώνονται στην προσφερόμενη ποιότητα των τουριστικών υπηρεσιών και στην αποτυχία του αναπτυξιακού μοντέλου του μαζικού τουρισμού και των all inclusive υπηρεσιών. Επίσης παρέχονται από τους ερωτώμενους, πληροφορίες σχετικά με την ανυπαρξία πολεοδομικού σχεδιασμού στις τουριστικές περιοχές των δύο οικιστικών περιοχών μελέτης, με τα συνακόλουθα προβλήματα στις παρεχόμενες λειτουργίες του χώρου και στις συγκρούσεις των χρήσεων γης.

Μέσω των απαντήσεων των πληροφορητών αναδεικνύεται μία σύγκλιση των απόψεων τους σχετικά με την κακή ποιότητα των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών. Σχολιάζουν ιδιαιτέρως, την ανυπαρξία μέτρων ασφαλείας τόσο για τους τουρίστες όσο και για τους εργαζόμενους. Επιπλέον στέκονται στην αδιαφορία από την πλευρά των ιδιοκτητών των τουριστικών καταλυμάτων να παρέχουν πληροφορίες στους επισκέπτες με σκοπό την ενημέρωσή τους σχετικά με το τουριστικό προϊόν της περιοχής. Η απουσία δράσεων ανάδειξης των φυσικών και ιστορικών πόρων της περιοχής είναι καθολική. Από τα πακέτα διακοπών απουσιάζουν επισκέψεις σε σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και περιηγήσεις στην ενδοχώρα της περιοχής, όπως οι ίδιοι οι πληροφορητές εξήγησαν. Ένα άλλο μελανό σημείο στο οποίο έγινε αναφορά είναι το πανταχού παρόν σύστημα προμηθειών, μεταξύ συγκεκριμένων καταστηματαρχών και tour operators, με αποτέλεσμα μικρομεσαίοι επιχειρηματίες να μην έχουν κανένα όφελος από αυτή τη δραστηριότητα. Οι ερωτηθέντες εργαζόμενοι ανέδειξαν και άλλες πτυχές του προβληματικού προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος, εστιάζοντας στις επικοινωνιακές επιλογές για αλλαγή στην ονομασία του all inclusive tourism με την ονομασία Premium plus, προσπαθώντας να γίνει το προϊόν προς πώληση ελκυστικότερο στις νέες, φιλικότερες προς το περιβάλλον και προς το χρήστη, σύγχρονες τουριστικές κατευθύνσεις, χωρίς όμως την ουσιαστική διαφοροποίηση του. Αντίθετα τονίστηκαν οι επιλογές πολλών μικρών ξενοδοχείων για τόνωση της τοπικής οικονομίας σε συνεργασία με τοπικά μαγαζιά προώθησης τοπικών, αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων καθώς και με ξεναγούς από την περιοχή για εξορμήσεις σχετικές με την ανάδειξη της ιστορικότητας της. Ως εκ τούτου, οι μικρές επιχειρήσεις² καταφέρονται εναντίον της «all inclusive» λογικής αφού, όπως διατείνονται, ο τουρίστας περνάει τις διακοπές του έγκλειστος στο ξενοδοχείο, χωρίς να αφήνει την πολύτιμη συνδρομή του στην τοπική οικονομία. Επιπροσθέτως, τα χρήματα που πληρώνει δεν κατευθύνονται οπωσδήποτε στον ξενοδόχο, αλλά ένα μεγάλο μέρος τους πηγαίνει στους tour operators. Ο ταξιδιωτικός πράκτορας του εξωτερικού έχει κάνει από πολύ νωρίς προκρατήσεις πακέτων «all inclusive» σε πολύ χαμηλή τιμή και εν συνεχεία τα πουλάει στους πελάτες του, βγάζοντας σημαντικό κέρδος. Ένα άλλο πληροφοριακό στοιχείο είναι ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των πελατών all inclusive σήμερα το αποτελούν τουρίστες προερχόμενοι από την κεντρική Ευρώπη (Γερμανοί και Βρετανοί) και τη Ρωσία. Κατέχει, μάλιστα, στο σύνολο της ετήσιας τουριστικής κίνησης της περιοχής ένα ποσοστό περίπου 25%-30% και κερδίζει συνεχώς έδαφος.

Σε μια προσπάθεια να συνδυάσουν την εργασιακή πραγματικότητα που βιώνουν με το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν, τονίζουν ότι τα all-inclusive ξενοδοχειακά συγκροτήματα θέλουν απλά καλούς εργάτες χωρίς να τους ενδιαφέρει η εμπειρία και η ειδίκευση του καθένα. Για παράδειγμα δεν πραγματοποιούνται εκπαιδευτικά προγράμματα για εργαζόμενους στις τουριστικές επιχειρήσεις με θέματα ποιοτικής εξυπηρέτησης και τεχνικών γνώσεων αλλά και ενημερωτικές ημερίδες για τους κατοίκους (σχετικά με τουριστικά ζητήματα). Ενδιαφέρονται μόνο για τη συμπίεση του εργατικού κόστους και όχι για την καλύτερη προώθηση του ξενοδοχείου τους. Επίσης, αναφέρουν ότι κόβουν μεροκάματα από τους εργαζόμενους που τους στοιχίζουν περισσότερο από τους μαθητές και τους φοιτητές, που έρχονται για να κάνουν την πρακτική τους, σε μια προσπάθεια επαναξιολόγησης προς τα κάτω των μισθών όλων των εργαζομένων.

² ενοικιαζόμενα δωμάτια, ταβέρνες, καταστήματα τουριστικών ειδών κτλ.

Οι δυο τελευταίες θεματικές της επιτόπιας έρευνας ολοκληρώνονται με τις παρακάτω πληροφορίες, οι οποίες δόθηκαν από την κάτοικο της περιοχής των Μαλίων και αρχιτέκτων, καθώς και από τον εκπρόσωπο της τεχνικής υπηρεσίας του Δ. Χερσονήσου. Οι διαπιστώσεις τους επικεντρώνονται στην επιθετική ανάπτυξη της περιοχής, με αποτέλεσμα τη μετατροπή της σε μία υπερκορεσμένη οικιστική ενότητα κερδοσκοπίας. Η εικόνα που χαρακτηρίζει την περιοχή χαρακτηρίζεται ως τραγική, με τα σημεία φθοράς του τουριστικού της προϊόντος εμφανέστατα. Χαρακτηριστικό γεγονός είναι οι συγκρούσεις χρήσεων γης που χαρακτηρίζουν πλέον την περιοχή, με τις συνακόλουθες συγκρούσεις στις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των κατοίκων.

Ένα περαιτέρω στοιχείο που δόθηκε είναι ότι, ενώ οι οικισμοί του χωριού των Μαλίων και της Άνω Χερσονήσου, έχουν προβεί στη σύνταξη πολεοδομικών σχεδίων, αυτό δεν συναντάται στα παραλιακά τους μέτωπα. Εκεί βασιλεύει η ασυδοσία και η καταπάτηση των υπάρχοντων νόμων, των σχετικών με την οικοδόμηση κτιρίων στον αιγιαλό, όπως και η απαγόρευση προσέγγισης της παραλίας εφόσον δεν είσαι πελάτης του καθαυτού ξενοδοχειακού συγκροτήματος. Η σύνταξη πολεοδομικών σχεδίων για τις παραλιακές περιοχές ενώ έχει πραγματοποιηθεί και γίνεται μία φιλότιμη προσπάθεια όπως αναφέρθηκε για τη διάσωση των τελευταίων αδόμητων χώρων, ακόμα βρίσκονται σε φάση έγκρισης και η διαδικασία έχει αναβληθεί με απόλυτη ευθύνη της κεντρικής διοίκησης, που δεν επιδιώκει την εφαρμογή τους.

4. Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας την παρούσα εργασία, σκόπιμη θεωρείται η διεξαγωγή ορισμένων τελικών συμπερασμάτων, τα οποία αποτελούν απόρροια της ανάλυσης που έχει προηγηθεί.

Ο τουρισμός ως προϊόν προς πώληση, ειδικά μετά το 1970, αποτελεί έναν από τους δυναμικότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του είναι ότι η λειτουργία του συνδέεται με τη διεθνοποίηση μεγάλου αριθμού παραγωγικών κλάδων καθώς και κλάδων παροχής υπηρεσιών της οικονομίας. Έτσι μπορεί να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη σε τρία επίπεδα στις τουριστικές περιοχές: δημιουργία εισοδημάτων, θέσεων απασχόλησης, φορολογικών εσόδων. (Σπυρόπουλος Ι., 2009 [12.]). Βέβαια, αυτή η οικονομική ανάπτυξη δεν είναι χωρίς τίμημα τόσο για το φυσικό περιβάλλον όσο και για το ανθρώπινο δυναμικό της περιοχής. Πιο συγκεκριμένα, θεωρείται αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι, ενώ η Ελλάδα διαθέτει πλήθος συγκριτικών πλεονεκτημάτων όσον αφορά την ανάπτυξη του τουρισμού της, τα οποία και συνέβαλαν στην ανάδειξή του σε μοχλό ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας της χώρας, οι κυρίαρχες μορφές τουρισμού της χώρας και το παραγόμενο εξ αυτών προϊόν υστερεί σε σύγκριση με την ποικιλία και την αξία των διατιθέμενων τουριστικών πόρων. Όλα αυτά τα προβλήματα ενισχύονται λόγω των χρόνιων ελλείψεων στο σχεδιασμό του τουριστικού χώρου, στην έντονη εποχικότητα του τουριστικού προϊόντος, κυρίως όμως στο θεματικό εγκλωβισμό στο πιο προβληματικό πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης, τον μαζικό τουρισμό διακοπών. Επιπλέον, οι διακηρύξεις περί αιεφόρου ανάπτυξης και υπεύθυνου τουρισμού μέσω της διαφοροποίησης του τουριστικού προϊόντος της χώρας, αποτελούν κενό γράμμα. Οι προσπάθειες προώθησης προτύπων και μορφών, εναλλακτικών και ειδικών, ανάπτυξης του τουρισμού, συνήθως σκοντάφτουν τόσο στις επιλογές των κυβερνήσεων, όσο και στις επικρατούσες απόψεις των τοπικών κοινωνιών για γρήγορο κέρδος. Σήμερα λοιπόν, όπως είναι διαμορφωμένη η φύση του τουριστικού φαινομένου, δεν επιτρέπει ώστε ο τουρισμός να μεταβληθεί σε κλειδί για την καλυτέρευση της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης ενός κράτους. Ο τουρισμός στην Ελλάδα χρησιμοποιήθηκε, σαν την πιο εύκολη και γρήγορη λύση στα οικονομικά προβλήματα, τόσο από τους ιδιώτες όσο και από το κράτος.

Επίσης, παίρνοντας ως δεδομένη την καπιταλιστική συσσώρευση με συνακόλουθη τη μεγέθυνση του τουριστικού προϊόντος κάτω από τον έλεγχο μερικών πολυεθνικών επιχειρήσεων, φαντάζει πλέον πολύ αμφίβολη η αρχή της αγοράς του κεφαλαίου, ότι 'ο τουρισμός με κατάλληλο προγραμματισμό θα μπορούσε να προσφέρει πάρα πολύ μεγάλα οφέλη και να εξαφανισθούν οι αρνητικές πλευρές του'. Αυτή η αρχή μπλοκάρει ιδιαίτερα σε μία εποχή σαν τη σημερινή όπου η παρεμβατικότητα του κράτους έχει σχεδόν εξαφανιστεί και απλά λειτουργεί σαν εντολοδόχος των πολυεθνικών που διαχειρίζονται τη βιομηχανία του τουρισμού. Χρειάζονται λοιπόν, αλλαγές από την αφετηρία παραγωγής του τουριστικού

προϊόντος και ουσιαστική μεταλλαγή του, δίνοντας έμφαση τόσο στο φυσικό όσο και στο ανθρωπογενές (οπότε και στις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις) περιβάλλον. Πρωταρχικό στοιχείο αυτής της αλλαγής είναι η αντιστροφή της σχέσης εξάρτησης από το μαζικό τουρισμό και ιδιαίτερα το τουρισμό του «εγκλεισμού» και της κατανάλωσης.

Περνώντας στη χωρική ενότητα μελέτης και στην επιτόπια έρευνα πεδίου, που αναλύονται εκτενώς στο 3^ο μέρος της ερευνητικής εργασίας (μελέτη περίπτωσης – ανθρωπογεωγραφία τουριστικού τοπίου στη Χερσόνησο και στα Μάλια), ένα πρώτο συμπέρασμα είναι ότι η ανάπτυξη του τουρισμού αλλάζει απροσδόκητα τη φύση των τουριστικών προορισμών, συμπεριλαμβανομένων ζητημάτων κοινωνικής και οικονομικής εξάρτησης και ενσωμάτωσης, μεταναστών, ντόπιων και δυτικών τουριστών στο καινούριο περιβάλλον της τουριστικής πολιτείας. Οι μετανάστες εντάχθηκαν λοιπόν σε αυτό το σύστημα άτυπης κοινωνικής «συγκατοίκησης», ανασυνθέτοντας τον κοινωνικό ιστό της ευρύτερης περιοχής Χερσονήσου - Μαλίων μεταβάλλοντας τα δεδομένα του κοινωνικού διαχωρισμού, όπου εντάθηκε η κοινωνική και εισήχθηκε η εθνοτική-πολιτισμική διαφοροποίηση.

Οι διαπιστώσεις που ακολουθούν αποτελούν επιπρόσθετα συμπερασματικά στοιχεία που μέσω αυτών επιχειρείται να αποσαφηνιστούν οι θεωρήσεις σχετικά με τις υποθέσεις εργασίας, αφενός της κίνησης πληθυσμού και των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων που αντανακλούνται στον τουριστικό χώρο και αφετέρου στο σχεδιασμό του τουριστικού προορισμού.

Ο χώρος που δραστηριοποιούνται αυτές οι κοινωνικές ομάδες, είναι ορθό να αναλυθεί ως ένας χώρος προσωρινής κατ'επίφαση αστικότητας. Με αυτό το δεδομένο υπάρχουν περίοδοι έντασης του φαινομένου της εξωτερικής μετανάστευσης, περίοδοι οι οποίες συμπίπτουν με τις περιόδους αιχμής του τουριστικού φαινομένου. Κατά την ανάλυση της επιτόπιας έρευνας αναφέρθηκαν και οι διαφοροποιήσεις στον χώρο της εργασίας των μεταναστών, βάση της σχέσης των εργαζομένων με τους αποδέκτες των υπηρεσιών, στους εργασιακούς τους χώρους. Έτσι λοιπόν συναντώνται δύο κυρίως ομαδοποιήσεις, αυτοί οι οποίοι βρίσκονται στο προσκήνιο της παροχής υπηρεσιών, όπως π.χ. η εργασία σε τουριστικό γραφείο και στο εστιατόριο σαν σερβιτόρος - σερβιτόρα, και αυτοί στο παρασκήνιο, όπως π.χ. η εργασία στην κουζίνα ξενοδοχείου ή εστιατορίου, καμαριέρα στο ξενοδοχείο, διάφορες εξωτερικές χειρωνακτικές εργασίες, καθαρίστριες και καθαριστές. Επίσης κατέστη προφανές και μέσω των δυσκολιών που παρατηρήθηκαν στην επικοινωνία του ερευνητή με τους μετανάστες εργαζόμενους, ότι η παρουσία των μεταναστών στους χώρους εργασίας που κατά πλειοψηφία εργάζονται έλληνες, τους εκθέτει στην ξενοφοβία και τον ρατσισμό.

Πρόσθετο συμπερασματικό στοιχείο αποτελεί και η προσωρινότητα η οποία είναι παρούσα στη διαμόρφωση των κατοικιών των μεταναστών. Ο χώρος διαμορφώνεται σαν χώρος προσωρινός, εφήμερης διαβίωσης, χώρος μεταβατικός, στοιχεία που τα αντλεί και λόγω μιας περιοδικής προσωρινότητας του τουριστικού φαινομένου.

Όσον αφορά την πορεία της ερευνητικής εργασίας που ακολουθήθηκε, υπήρξαν τελικά διαφοροποιήσεις σε σχέση με τη θεώρηση των υποθέσεων εργασίας, όπως αυτές διαμορφώθηκαν στην εισαγωγή και στο μεθοδολογικό πλαίσιο αυτής. Πιο συγκεκριμένα ενώ αρχικά θεωρήθηκε ως κυρίαρχο, το δίπολο μελέτης, μεταξύ μεταναστών εργαζομένων και τουριστών και πάνω σε αυτό στηρίχθηκε η κύρια υπόθεση εργασίας, η ανάλυση του τουριστικού φαινομένου δηλαδή, από τη σκοπιά της χωρικής αποτύπωσης των τουριστών-παραθεριστών και των μεταναστών εργατών στην τουριστική βιομηχανία, με παράλληλη διερεύνηση της συμβατότητας ή μη, των δυο ανθρώπινων ροών (τουρισμού και μετανάστευσης), από τη σκοπιά του σχεδιασμένου τουριστικού τόπου και των συνθηκών κατοίκησης τους, τελικά το δίπολο που υπερίσχυσε μέσω της επιτόπιας έρευνας είναι αυτό μεταξύ εργαζομένων στον τουριστικό τομέα και εργοδοτών.

Μέσω αυτής των διαφοροποιήσεων που προαναφέρθηκαν, δεν σημαίνει ότι η χωρική ασυμβατότητα μεταξύ τουριστών και μεταναστών εργαζομένων δεν υφίσταται, αντίθετα αντικατοπτρίζεται στις συνθήκες διαμονής τους. Η κατοίκηση δηλαδή των εργαζομένων, που μεγάλο μέρος το αποτελούν μετανάστες, παρατηρείται σε εγκαταλελειμμένα ξενοδοχειακά συγκροτήματα, όπως και στα υπόγεια ξενοδοχείων, όπου διαμένουν μέχρι την έναρξη της επόμενης βάρδιας τους. Παράλληλα όμως, είναι εμφανές ότι η πλειοψηφία των τουριστών που συρρέουν στις υπό μελέτη περιοχές δεν αξιολογούνται ως τουρίστες υψηλών εισοδημάτων, αντίθετα μέσω των all inclusive υπηρεσιών καταναλώνουν μόνο ότι περιλαμβάνεται στο τουριστικό τους πακέτο. Είναι γεγονός ότι η εργασιακή κατάσταση των

τουριστών δεν τους επιτρέπει έξοδα για κατανάλωση τουριστικών πακέτων «υψηλών προδιαγραφών».

Αποτέλεσμα των παραπάνω, αφενός να υπάρχει κατανόηση μεταξύ τουριστών και εργαζομένων, αφετέρου όμως, μέσω αυτών των τουριστικών πακέτων να μην αποδίδονται χρήματα και να μην υπάρχουν οφέλη για τον κοινωνικό ιστό της ντόπιας κοινωνίας. Τα στοιχεία όμως που αποτελούν, ουσιαστικά, και την προστιθέμενη αξία, της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας, στην προαγωγή της επιστημονικής γνώσης, είναι η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού στις υπό μελέτη οικιστικές περιοχές, που αντανακλούνται στις σχέσεις εργοδοτών και εργαζομένων, όπως και στις κοινωνικές διακρίσεις μεταξύ μεταναστών εργαζομένων και ελλήνων, βάση δηλαδή της εθνικότητας τους.

Συνοψίζοντας αυτές τις κοινωνικές κατευθύνσεις της έρευνας από την πλευρά των ερωτώμενων, αλλοδαπών αλλά και ελλήνων εργαζομένων, έδειξαν να αντιλαμβάνονται πως υπάρχει και η πίσω όψη της τουριστικής βιτρίνας στην Ελλάδα. Μία πίσω όψη σε πλήρη αντίθεση με την προβαλλόμενη εικόνα του ελληνικού τουριστικού προϊόντος, που πλέον φτάνει σε επίπεδα ακραίας βίας που διαπερνά τις ανθρώπινες σχέσεις μιας κοινωνίας πλήρως διαποτισμένης από τις υπερφιλελεύθερες αξίες της ισχύος, του χρήματος και της κατανάλωσης. Ως εκ τούτου, η Ελλάδα που συναντούν ή αλλιώς η Ελλάδα με την οποία έρχονται αντιμέτωποι στην καθημερινότητα τους, είναι μία χώρα με την κοινωνία της αποσυντεθειμένη, συγκροτούμενη πλέον από άτομα που παλεύουν μεταξύ τους για το χρήμα και χωρίς να ενδιαφέρονται για τη μακροχρόνια ευημερία του τόπου τους. Αντίθετως, οι κοινωνικές ομαδοποιήσεις των ξενοδόχων και των ντόπιων επιχειρηματιών υποβαθμίζουν τη χωρική ενότητα του τόπου τους, αφενός κατασπαταλώντας τους φυσικούς του πόρους και αφετέρου δεν συναινούν σε οποιαδήποτε προσπάθεια αειφορικής οργάνωσης του τουριστικού προϊόντος της περιοχής τους.

Επιπροσθέτως, μέσω της επιτόπιας έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην οικιστική ενότητα Χερσονήσου – Μαλίων, η εργασία καταλήγει στο ότι η ανάκαμψη του τουρισμού, με τον τρόπο που ορίζεται η ανάκαμψη στο καπιταλιστικό περιβάλλον ανάπτυξης, δεν συνάδει με τα συμφέροντα και τις διεκδικήσεις των εργαζομένων, ελλήνων και μεταναστών. Από τη μια το κλείσιμο μικρομεσαίων επιχειρήσεων και από την άλλη η ανασφάλεια και η μισθολογική συμπίεση χιλιάδων ξενοδοχοϋπαλλήλων και εργαζομένων στο νησί, δεν συμπίπτει με τις διακηρύξεις της ανάπτυξης και της αύξησης της κερδοφορίας των τουριστικών επιχειρήσεων που ανακοινώθηκαν το καλοκαίρι του 2011. Ειδικότερα, πολλοί εργαζόμενοι στις μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες έχασαν την δουλειά τους³ ή αναγκάστηκαν να δουλεύουν με χειρότερες συμβάσεις και μικρότερο μισθό υπό τον φόβο της απόλυσης τους. Με τη δικαιολογία της οικονομικής κρίσης οι ιδιοκτήτες ξενοδοχείων δεν μονιμοποιούν κανένα εργαζόμενο τους πλέον, και δεν υπογράφουν συλλογική σύμβαση. Αυτοί ακριβώς οι επιχειρηματίες όχι μόνο δεν έβλεπαν τα δωμάτια τους άδεια, όπως πολλοί ιδιοκτήτες ενοικιαζόμενων δωματίων, αλλά κατάφεραν να επικρατήσουν στην αγορά και να αυξήσουν την κερδοφορία τους παρά την κρίση.

Σε πολλές περιπτώσεις τελικά ‘ανάπτυξη’ φαίνεται να σημαίνει δημιουργία ξενοδοχειακών μονάδων ή έργων που αν δεν καταπατούν, υποβαθμίζουν το φυσικό περιβάλλον και καταπατούν τα εργασιακά δικαιώματα των μισθωτών που απασχολούν στις επιχειρήσεις τους. Νέα λοιπόν κριτήρια πρέπει να μουν στην αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος των υπό μελέτη περιοχών, τα οποία ενδεικτικά είναι η δημιουργία νέων τουριστικών προϊόντων με ισχυρότερη ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών και πολιτιστικών στοιχείων της περιοχής, καθώς και η προώθηση σχεδίων ανάπλασης αυτών των τουριστικών περιοχών, που χαρακτηρίζονται από μία άναρχη ανάπτυξη, χωρίς ίχνος πολεοδομικού σχεδιασμού κατά τη διάρκεια κατασκευής των τουριστικών μονάδων, με παράλληλη οργανωτική ανασυγκρότηση των μικρών τουριστικών θυλάκων. Η διασφάλιση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο τουρισμό επίσης, είναι βασική προϋπόθεση και για τη ποιοτική αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος.

³ πάνω από δύο χιλιάδες σύμφωνα με ανακοινώσεις των σωματείων τους

Βιβλιογραφία

- [1.] Αυγερινού-Κολώνια Σ., Ζαχαράτος Γ., Ιακωβίδου Ο., Κοκκώσης Χ., Κούση Μ., Μπριασούλη Ε., Σπιλάνης Γ., Τσάρτας Π., 2000. Τουριστική Ανάπτυξη – Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.
- [2.] Ίκκος Α., Πασχαλίδης Κ., 2008. Μερίδιο Αγοράς και Ανταγωνιστικότητα του Ελληνικού Τουρισμού Διαχρονική Εξέλιξη, Διεθνείς Τάσεις και Προτεινόμενη Στρατηγική, GBR Consulting.
- [3.] ΙΜΕΠΟ, 2008. Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες - Πολιτικές – Προοπτικές, Αθήνα.
- [4.] Κασίμης Χ., Παπαδόπουλος Α. (επιμ.) 2012. Μετανάστες στην Ελλάδα. Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- [5.] Κοινοτική Πρωτοβουλία Equal, 2006. Τουριστική οικονομική και ελληνική τουριστική οικονομία, Θεσσαλονίκη.
- [6.] Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας, Π., Γκρίμπα Ελ., 2011. Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- [7.] Κόντης Α., 2006. Οι οικονομικές επιπτώσεις της απασχόλησης των μεταναστών κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, ερευνητικό πρόγραμμα χρηματοδοτούμενο από το ινστιτούτο μεταναστευτικής πολιτικής, Αθήνα.
- [8.] Λυμπεροπούλου Φ., 2007. Εγκατάσταση και απασχόληση των οικονομικών μεταναστών: Η περίπτωση του νομού Μεσσηνίας και του δήμου Φιλιατρών. Πτυχιακή εργασία, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- [9.] Μελισσουργός Γ., Σφακιανάκη Β., 2003. Το τοπίο του μαζικού τουρισμού στα Μάλια της Κρήτης, στο: *Ερευνητικό πρόγραμμα: greeksapes, Συντονιστής: Καθηγητής Χατζημιχάλης Κωστής*, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- [10.] Παππά, Κ., 2008. Η γεωγραφική διαφοροποίηση ως παράμετρος διαμόρφωσης της απασχόλησης των μεταναστών στις αγορές εργασίας της υπαίθρου, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, σελ. 69-98.
- [11.] ΣΕΤΕ (SETE), 2010. Η σημασία του τουρισμού για την ελληνική οικονομία/κοινωνία και προτάσεις πολιτικής για την τουριστική ανάπτυξη, *Μελέτη Εκπονηθείσα για Λογαριασμό του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων*, Χίος.
- [12.] Σπυρόπουλος Ι., 2009. Νέες Μορφές τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα: Η περίπτωση της Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας, *διπλωματική Εργασία στο ΔΠΜΣ Πολεοδομία – Χωροταξία*, Ε.Μ.Π., Αθήνα.
- [13.] Σταυρίδης Σ., 2010. Μετέωροι χώροι της ετερότητας, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- [14.] WTO, 2009. Tourism and migration : exploring the relationship between two global phenomena, Madrid, Spain.
- [15.] ΣΕΤΕ, 2010. Ο Τουρισμός πρωταγωνιστής στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ελλάδας, διαθέσιμο στο: http://www.greektourism2020.gr/eikona_status.html
- [16.] Υφαντή Π., 2011. Χρεοκόπησε το «αναπτυξιακό» μοντέλο του ελληνικού τουρισμού, εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=323586>

Βιβλιοπαρουσιάσεις

Κριτική παρουσίαση του βιβλίου του Ιωάννη Θ. ΜΑΖΗ, *Μεταθεωρητική κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής – Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2012, σσ. 893.

Από τον Ιωάννη Μαθιουδάκη, Δρα Φιλοσοφίας
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

«Στις διεθνείς σχέσεις, ο όρος θεωρία έχει χρησιμοποιηθεί, όπως και πολλοί άλλοι όροι, με διακριτικούς και συχνά συγκεχυμένους τρόπους. Μεταξύ των πιο σημαντικών χρήσεων είναι και οι ακόλουθες: Η θεωρία εξισώνεται με τη φιλοσοφία, την ιδεολογία, τις υποθέσεις, με ένα σύνολο αλληλένδετων εννοιών, με την αναγκαία ποσότητα ενισχυτικής εμπειρίας και με ένα σύνολο αξιωμάτων και εννοιών από τα οποία μπορούν να συναχθούν υποθέσεις. Η θεωρία μπορεί να είναι επαγωγική ή παραγωγική... Μπορεί να είναι μια ταξινομία – ένα σχέδιο κατάταξης ή ένα εννοιολογικό πλαίσιο που εξασφαλίζει τη μεθοδική διάταξη και εξέταση των δεδομένων. Μπορεί, επίσης, να είναι μια περιγραφή και ανάλυση της πολιτικής συμπεριφοράς των υποκειμένων που δρουν ορθολογικά και τα οποία στηρίζονται σε ένα μοναδικό, κυρίαρχο κριτήριο, σαν τη δύναμη, λόγω χάρη. Ή, αντί να περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται στην πραγματικότητα τα υποκείμενα που δρουν ορθολογικά, μπορεί να είναι κανονιστική, δηλώνοντας πώς οφείλουν να συμπεριφέρονται... Τέλος, μπορεί να είναι ένα σύνολο πολιτικών υποδείξεων για την πορεία δράσης που πρέπει να ακολουθηθεί».¹

Το παραπάνω απόσπασμα επισημαίνει μια παρατηρούμενη σύγχυση αναφορικά με την έννοια της «θεωρίας» στον τομέα των Διεθνών Σχέσεων. Η εν λόγω σύγχυση, ασφαλώς, δεν αφορά τις ίδιες τις προσεγγίσεις των Διεθνών Σχέσεων, που συναντά ο μελετητής του αντικείμενου, οι οποίες είναι ποικίλες και ενδιαφέρουσες (είτε ρεαλιστικές – νεορεαλιστικές, είτε φιλελεύθερες, είτε νεομαρξιστικές της σχολής της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας). Αναφέρεται στο *τι είναι* και *πώς διαμορφώνεται* μια θεωρία και η μέθοδος που τη συνοδεύει. Πρόκειται, δηλαδή, εδώ για ερωτήματα που ανήκουν στο χώρο της επιστημολογίας, της μεταθεωρίας και της μεθοδολογίας, τα οποία δείχνουν να παραμένουν εν πολλοίς αναπάντητα από τους ασχολούμενους με τη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων.

Στην εξέταση αυτών των θεμάτων επιχειρεί να συνεισφέρει και το βιβλίο του Ι.Θ. Μάζη *Μεταθεωρητική κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής*. Ήδη από την «Εισαγωγή στα Προλεγόμενα», ο Ι.Θ. Μάζης διευκρινίζει την επιδιωκόμενη συμβολή του με τη συγγραφή του βιβλίου του: «Η ταπεινή συμβολή μας, έστω και στην τοποθέτηση μερικών εκ των ερωτημάτων των σχετικών με τα ανωτέρω ζητήματα, συνίσταται σε τρία κύρια σημεία: α) Το πρώτο αφορά στον εντοπισμό, την ανάδειξη, την περιγραφή και την συστηματική ταξινόμηση και αξιολόγηση των σημαντικότερων, κατά την κρίση μας, ‘εσωτερικών-ενδοθεωρητικών’ αυτών πηγών κριτικής των εν λόγω θεωρητικών αδυναμιών των αυτοαναγορευόμενων ‘Διεθνών Θεωριών’ στο νέο-θετικιστικό πλαίσιο. Δηλαδή, στον εντοπισμό των εσωτερικών αντιφάσεων και μεταθεωρητικών ανωμαλιών της προσπάθειας της θεωρητικής συγκροτήσεως στο πλαίσιο του νεοθετικισμού. β) Το δεύτερο αφορά στον ενδεικτικό συστηματικό σχολιασμό και ενδεικτική κριτική ανάλυση αυτών των ανωμαλιών και ενδοθεωρητικών αντιφάσεων δια του επιστημολογικού εργαλείου και ιδιαίτερα μέσω των

¹ Dougherty James & Pfaltzgraff Robert, *Ανταγωνιστικές θεωρίες Διεθνών Σχέσεων*, τ. 1, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1992, σ. 37.

μεταθεωρητικών προσεγγίσεων των Sir Karl Popper, Thomas S. Kuhn και Imre Lakatos. γ) Το τρίτο στην συγκριτική παρουσίαση της γεωγραφικής αναλυτικής μεθόδου της Συστημικής Γεωπολιτικής σε σχέση με τις προαναφερθείσες σχολές σκέψης για τη μελέτη του διεθνούς γίνεσθαι, η οποία όμως, στον τομέα των ποσοτικών και χαρτογραφικών μεθόδων της, ανήκει στον χώρο των Θετικών Επιστημών» (σ. 53).

Περαιτέρω, θα πρέπει να προβούμε σχετικά σε δύο ακόμη παρατηρήσεις: 1) Η κριτική αυτή φιλοδοξεί να είναι εποικοδομητική. Δεν αποσκοπεί, δηλαδή, στην αποδόμηση των υφιστάμενων προσεγγίσεων, διολισθαίνοντας προς μια μεταθετικιστική οπτική, ούτως ώστε να «αποδείξει» ότι δεν είναι δυνατή η ίδια η διατύπωση οποιασδήποτε θεωρίας. Μια τέτοια οπτική, άλλωστε, μοιάζει να αυτό-αποκλείεται από κάθε διάλογο που προσπαθεί και θέλει να είναι επιστημονικός. Αντίθετα, ο συγγραφέας επιθυμεί να συνεισφέρει στην στερεότερη (από επιστημολογικής απόψεως) θεμελίωση του θεωρητικού corpus που έχει παραχθεί στον τομέα αυτό, προκειμένου να μπορούμε να μιλάμε για «θεωρία» και όχι απλώς για «προσεγγίσεις», «οπτικές», «αφηγήσεις» ή και «σχολές σκέψης». Γι' αυτό και ο συγγραφέας αναφέρει ότι πρόκειται για μια κριτική που παραμένει στο πλαίσιο του νεοθετικισμού (διευρυμένου, όπως θα δούμε στη συνέχεια), κάνοντας χρήση «ενδοθεωρητικών πηγών». 2) Η παρουσίαση της Γεωπολιτικής Αναλυτικής Μεθόδου δεν αποσκοπεί στην αντικατάσταση των «ερευνητικών προγραμμάτων» των σχετικών με τις Διεθνείς Σχέσεις. Δρα συμπληρωματικά με αυτά, ως ένα ακόμη «ερευνητικό πρόγραμμα», που προσεγγίζει το αντικείμενο με ένα διαφορετικό τρόπο, εμπλουτίζοντας τη σχετική έρευνα. Λέει, σχετικά, ο συγγραφέας: «Συνεπώς, η παρούσα μελέτη στοχεύει στη δημιουργία προϋποθέσεων κατανόησης και συνεργασίας μεταξύ των προαναφερθεισών θετικιστικών και νεοθετικιστικών 'επαγγελματικών νησίδων (islands of theory)' μελέτης του διεθνούς γίνεσθαι και των άλλων Θετικών επιστημών, που συμβάλλουν στην έρευνα... Η συνεργασία μεταξύ της θετικής Επιστήμης της Γεωγραφίας και της προερχόμενης εξ αυτής Γεωπολιτικής αναλυτικής μεθόδου και των προαναφερθεισών 'επαγγελματικών νησίδων' και ερευνητικών προγραμμάτων μελέτης του διεθνούς γίνεσθαι, πιστεύουμε ότι μπορεί να αποδώσει καρπούς στο επίπεδο των ζητούμενων των συγκροτήσεων και συστηματοποιήσεων 'ανταγωνιστικών ακολουθιών θεωριών', συνεπώς ανταγωνιστικών ερευνητικών προγραμμάτων των οποίων τα ορθολογικά κριτήρια... η διαδικασία γνωσιακής συσσωρεύσεως και οι ευρετικές μέθοδοι θα δύνανται τουλάχιστον να είναι συγκρίσιμα μεγέθη. Αυτό είναι απαραίτητο, αν οι ακαδημαϊκές κοινότητες μελέτης του διεθνούς γίνεσθαι, οι εντασσόμενες στο θετικιστικό/νεοθετικιστικό πλαίσιο, επιθυμούν έστω και να οραματίζονται το πρόταγμα της συνολικής συγκροτήσεως ενός, κουνιανού τύπου, 'ενιαίου διεθνολογικού Παραδείγματος'» (σ.σ. 29-30). Το ζητούμενο, όπως είναι εμφανές από το απόσπασμα αυτό, είναι η εξέταση της δυνατότητας διαμόρφωσης ενός Διεπιστημονικού Υποδείγματος Ανάλυσης, που θα μπορούσε, ίσως, να οδηγήσει στην κυριαρχία στο χώρο ενός πραγματικού «επιστημονικού Παραδείγματος». Όπως λέει ο ίδιος ο συγγραφέας, χρησιμοποιώντας και τη γλώσσα του Lakatos, πέρα από εκείνη του Kuhn: «Στην παρούσα ανάλυση επιθυμούμε να συμβάλλουμε ως Γεωγράφοι-Γεωπολιτικοί στον διεθνή προβληματισμό για την δυνατότητα δημιουργίας Διεπιστημονικών Υποδειγμάτων Αναλύσεως (Interdisciplinary Analysis Models) του διεθνούς γίνεσθαι. Πιστεύουμε ότι μόνον στην περίπτωση επιτυχίας του εγχειρήματος αυτού δυνάμεθα να εξετάσουμε το ενδεχόμενο συγκροτήσεως ενός κοινού θεωρητικού σκληρού πυρήνος (hard core) του ερευνητικού προγράμματος των 'διεθνών σχέσεων' και της συστημικής γεωπολιτικής αναλύσεως και φυσικά, να δημιουργήσουμε, από κοινού και πάλιν, μια προστατευτική ζώνη υποθέσεων (protective belt), ώστε να δυνηθούμε από και έπειτα να προχωρήσουμε με συντονισμό και συγκεκριμένη, αλλά και κοινή, ημερήσια διάταξη σε κάποια δέσμη 'ερευνητικών προγραμμάτων'» (σ. 49). Ασφαλώς, ο τελικός κριτής για την επιτυχία ενός τέτοιου εγχειρήματος δεν μπορεί να είναι άλλος από την ίδια την επιστημονική κοινότητα.

Ας προχωρήσουμε όμως για να δούμε πιο συγκεκριμένα πώς συμβάλει το βιβλίο του Ι.Θ. Μάξη στη μεταθεωρητική κριτική των «σχολών σκέψης» περί των Διεθνών Σχέσεων (στις οποίες σχολές ο συγγραφέας εντάσσει εκείνες που μπορούν να θεωρηθούν «θετικιστικές», ή αλλιώς εκείνες που ενστερνίστηκαν τις ποσοτικές, εμπειρικές και διεπιστημονικές μεθόδους

του «εκλεπτυσμένου συμπεριφορισμού»²: ρεαλιστές και νεορεαλιστές, φιλελεύθερους και νεοφιλελεύθερους, εκπροσώπους της σχολής της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας – νεομαρξιστές ή μη). Και, κατ' αρχήν, ας δούμε πώς ορίζεται από τον συγγραφέα ο «διευρυμένος νεοθετικισμός», που αποτελεί το πλαίσιο της κριτικής του αυτής.

«Με τον όρο 'διευρυμένο νεοθετικιστικό πλαίσιο', λέει ο συγγραφέας, «εννοούμε τον φιλοσοφικό εκείνο αναφορικό χώρο, όπως αυτός μπορεί να εντοπισθεί στις βασικές θέσεις του λεγόμενου Λογικού Εμπειρισμού του 'Κύκλου της Βιέννης' [ο οποίος διακρίνεται από 'την άρνηση κάθε είδους μεταφυσικής'] συμπεριλαμβάνοντας όμως τα κριτικά διδάγματα του ποπериανού κριτικού ορθολογισμού [Σ.Σ. για τον χώρο αυτόν, που περιλαμβάνει τον ποπериανό στοχασμό ομιλούμε περί διευρυμένου νέο-θετικισμού], αλλά και επωφελοούμενος από την κριτική συμβολή των επιστημολογικών προσεγγίσεων των Thomas S. Kuhn και Imre Lakatos και κυρίως του τελευταίου» (σ. 123). Το νεοθετικιστικό πλαίσιο, λοιπόν, τίθεται από το Λογικό Εμπειρισμό του αποκαλούμενου ως Κύκλου του Βιέννης, ο οποίος εκκινεί από την άρνηση κάθε είδους μεταφυσικής. Συνδυάζοντας το λογικισμό με τον εμπειρισμό, οι εκπρόσωποι του Κύκλου της Βιέννης ανάγουν την πηγή κάθε γνώσης στη λογική σύλληψη της εμπειρικής πραγματικότητας, μέσω της παρατήρησης. Έτσι, η επιστήμη θεωρείται ως «εξηγησιακός μηχανισμός», ο οποίος είναι σε θέση να αποτυπώσει ένα σύνολο αιτιωδών σχέσεων ανάμεσα στα προς παρατήρηση φαινόμενα. Με άλλα λόγια, η επιστήμη «αποτελεί σύστημα έρευνας και παραγωγής γνώσεως το οποίο θεωρείται έγκυρο όταν θεμελιούται επί εμπειρικών, παρατηρούμενων και μετρήσιμων δεδομένων ώστε: i) να δύναται να διατυπώνει Υποθέσεις (προκείμενες), ii) να δημιουργεί εξηγησιακούς μηχανισμούς και δι' αυτών iii) να συγκροτεί Θεωρία, η οποία να αποτελεί γενικευμένη προέκταση επιστημονικών αληθειών και δεδομένων και η οποία να έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την ικανότητα προβλέψεως» (σ. 87). Στο Λογικό Θετικισμό, η επιστημονική έρευνα διέπεται από την αρχή της επαλήθευσης (verifiability principle), σύμφωνα με την οποία μία πρόταση έχει νόημα και μπορεί να χαρακτηριστεί ως αληθής ή ψευδής, όταν επιδέχεται εμπειρικό έλεγχο.³ Ειδικότερα, αληθείς είναι οι προτάσεις που επαληθεύονται από την παρατήρηση. Στο σημείο αυτό, έγκειται και η κριτική και η συνεισφορά του Popper στο Λογικό Θετικισμό. Αναγνωρίζοντας ότι το αίτημα της πλήρους επαληθευσιμότητας μέσω της παρατήρησης και της επαγωγικής μεθόδου είναι πρακτικά αδύνατο για τις καθολικές προτάσεις που εκφράζουν γενικούς νόμους, ο Popper εισηγείται στη θέση του το κριτήριο της διαψευσιμότητας (falsifiability). Έτσι, η έρευνα πρέπει πλέον να στοχεύει στη διάψευση μιας επιστημονικής θεωρίας, να καταφεύγει, δηλαδή, σε τέτοιες απόπειρες, που να μπορούν να προκαλέσουν αντιφάσεις ανάμεσα στη θεωρία και στην παρατήρηση. Για τον Popper, λοιπόν, μια επιστημονική θεωρία χαρακτηρίζεται ως «προσωρινά ορθή» όσο α)είναι εμπειρικά ελέγξιμη και β)δεν έχει διαψευστεί από την επιστημονική παρατήρηση. Από την άλλη, η επιστημολογική σκέψη του Kuhn ακολουθεί άλλο δρόμο. Στην πραγματικότητα, ο Kuhn αμφισβητεί τη γραμμικότητα της επιστημονικής εξέλιξης, υποστηρίζοντας ότι η πορεία προς την επιστημονική πρόοδο είναι πολύ πιο σύνθετη από αυτήν που υποστηρίζουν και αναγνωρίζουν οι Λογικοί Θετικιστές. Έτσι, ο Kuhn «ιστοριοποιεί» το θετικισμό, μέσα από τη θεωρία του για τις επιστημονικές επαναστάσεις. Κατά τον Kuhn, «Η επιστήμη αρχίζει... με την εμφάνιση του πρώτου Παραδείγματος (και τη δημιουργία της πρώτης επιστημονικής κοινότητας). Μέχρι τότε δεν υπάρχει Επιστήμη, αλλά μια πλειάδα αντιμαχόμενων σχολών και απόψεων».⁴ Το κουνιανό παράδειγμα είναι, λοιπόν, κάτι πολύ περισσότερο από μια επιστημονική θεωρία. «Περικλείει 'νόμους, θεωρίες,

² Ως βασικές παραδοχές του «εκλεπτυσμένου συμπεριφορισμού» θα μπορούσαμε να σημειώσουμε, κατά το συγγραφέα, ότι θεμελιώνεται στην απαίτηση για τον εμπειρικό έλεγχο κάθε θεωρίας, θεωρεί απαραίτητη τη διεπιστημονική προσέγγιση της μελέτης του διεθνούς γίνεσθαι και αποδέχεται ένα μεθοδολογικό μονισμό, ο οποίος υποστηρίζει την ομοιότητα της επιστημονικής έρευνας τόσο στις κοινωνικές όσο και στις φυσικές επιστήμες. Από την άλλη, όμως, αναγνωρίζει την οιονεί διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον παρατηρητή και το παρατηρούμενο αντικείμενο.

³ Να σημειώσουμε εδώ ότι αυτό ισχύει για τις εμπειρικές ή συνθετικές προτάσεις. Για το άλλο είδος προτάσεων, τις αναλυτικές, η τιμή αλήθειας των διαπιστώνεται με την ανάλυση του νοήματος του υποκειμένου (πχ. «Κάθε τρίγωνο έχει τρεις γωνίες»).

⁴ Κάλφας Βασίλης, «Εισαγωγή του Επιμελητή, στο Kuhn Thomas, *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, Εκδ. Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα χ.χ., σ. 28. Στο στάδιο αυτό βρίσκονται, κατά το συγγραφέα και οι διάφορες σχολές στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων.

εφαρμογές και πειραματισμό ταυτόχρονα' και αποτελείται 'από ένα ισχυρό πλέγμα εννοιολογικών, θεωρητικών, πειραματικών και μεθοδολογικών παραδοχών', ακόμη και 'σχεδόν – μεταφυσικών'». ⁵ Όσο το Παράδειγμα κυριαρχεί σε μια επιστημονική κοινότητα, βρισκόμαστε στην περίοδο της «κανονικής επιστήμης». Όταν όμως παρατηρείται η συνεχόμενη αδυναμία του Παραδείγματος να επιλύσει ικανοποιητικά ορισμένους θεμελιώδεις γρίφους που τίθενται στην επιστημονική κοινότητα, τότε οι «ανωμαλίες» αυτές μπορεί να πάρουν τη μορφή επιστημονικής κρίσης, οπότε και εισερχόμαστε στην περίοδο της «ιδιόρρυθμης επιστήμης». Και αυτό συμβαίνει έως ότου εμφανιστεί και κυριαρχήσει ένα νέο Παράδειγμα. Τέλος, ο Ι.Θ. Μάξης συμπεριλαμβάνει στο «διευρυμένο νεοθετικισμό» το έργο του Ι. Lakatos περί ερευνητικών προγραμμάτων (research programmes). Κατά τον Lakatos, ένα ερευνητικό πρόγραμμα συνίσταται από α)ορισμένες βασικές υποθέσεις, οι οποίες αποτελούν το σκληρό πυρήνα (hard core) του προγράμματος, β)ένα σύνολο μεθοδολογικών κανόνων, από τους οποίους κάποιοι μας δείχνουν ποιες ερευνητικές οδούς να αποφύγουμε (αρνητική ευρετική/negative heuristics) και άλλοι ποιες οδούς να ακολουθήσουμε (θετική ευρετική/positive heuristics) και γ)ένα σύνολο επικουρικών υποθέσεων (auxiliary hypotheses), οι οποίες αναπτύσσονται με τη βοήθεια της θετικής ευρετικής και διαδραματίζουν προστατευτικό ρόλο για το σκληρό πυρήνα του προγράμματος. Ο Lakatos επισημαίνει, συμφωνώντας εδώ με τον Kuhn, ότι ένα ερευνητικό πρόγραμμα δεν επιλύει ποτέ όλες τις ανωμαλίες που του παρουσιάζονται. Η ποιοτική διαφορά ανάμεσα στα ερευνητικά προγράμματα έγκειται στο ότι άλλα από αυτά είναι προοδευτικά, ενώ άλλα είναι εκφυλιστικά. «Προοδευτικό [progressive], λοιπόν, κατά τον Lakatos,», σημειώνει ο Ι.Θ. Μάξης, «είναι ένα πρόγραμμα, εφόσον η θεωρητική του πρόοδος προηγείται της εμπειρικής, εφόσον δηλαδή συνεχίζει να προβλέπει με κάποια επιτυχία 'νέα-καινοφανή γεγονότα'. Εκφυλιζόμενο [degenerative] είναι, εάν η θεωρητική του πρόοδος υστερεί έναντι της εμπειρικής, εφόσον, δηλαδή, δίνει post hoc εξηγήσεις σε τυχαίες ανακαλύψεις ή σε γεγονότα τα οποία έχουν προβλεφθεί και ανακαλυφθεί από αντίπαλα προγράμματα» (σ. 97). Έτσι, από τη μία, ο Lakatos φαίνεται να επεκτείνει τη διαψευδιοκρατία του Popper από την εφαρμογή της σε μία μεμονωμένη θεωρητική προσέγγιση σε «δέσμες ανταγωνιζόμενων θεωριών», ή αλλιώς σε «δέσμες ανταγωνιστικών επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων». Από την άλλη, «γεφυρώνει επίσης και την διαδικασία μεταβάσεως από το ένα κουνιανό 'Παράδειγμα' στο επόμενο, βάσει του κριτηρίου ορθολογικότητας και προόδου, το οποίο θέτει, αλλά 'και από την επικύρωση των θεωρητικών προβλέψεων της νέας επιστημονικής προγραμματικής 'αρχής'. Τον συνεχή δε χαρακτήρα της επιστημονικής έρευνας και προόδου τον διασφαλίζει το θετικό ευρετικό στοιχείο των προγραμμάτων, αντί του κουνιανού τύπου 'καθεστηκυιάς επιστήμης'» (σ. σ. 126-7). Συμπερασματικά, κατά τον Ι.Θ. Μάξη, ο Lakatos αποτελεί το ορόσημο μεταξύ του «διευρυμένου νεοθετικισμού» και του «μεταθετικισμού», ενώ η θεωρία του συλλαμβάνεται ως η πλέον κατάλληλη για τη μεταθεωρητική κριτική στον τομέα των Διεθνών Σχέσεων. Και αυτό δικαιολογείται, κυρίως, όχι μόνο από το ότι «πολλοί ερευνητές των Διεθνών Σχέσεων αποδέχονται ως λογικά και σύμφωνα με τον τρόπο εργασίας τους» τα αξιολογικά κριτήρια που θέτει ο Lakatos, αλλά και από το ότι αντιμετωπίζει την επιστήμη ως σειρά θεωριών, συνδεδεμένων μέσω ενός κοινού πυρήνα, οπτική που προσιδιάζει στην υφιστάμενη κατάσταση στο πεδίο μελέτης των Διεθνών Σχέσεων. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι απαιτήσεις για τη θεωρία που διαπερνούν ως συνδετικό νήμα όλο το φάσμα του διευρυμένου νεοθετικισμού εντυπώνονται, νομίζουμε, σαφώς στον εξής περιεκτικό ορισμό του Singer περί θεωρίας στις Διεθνείς Σχέσεις: «Θεωρία είναι ένα σώμα εσωτερικώς συνεπών εμπειρικών γενικεύσεων οι οποίες έχουν περιγραφική, προβλεπτική και ερμηνευτική ισχύ» (σ. 110). Πρόκειται για τα αιτήματα της περιγραφής, της εξήγησης, της ερμηνείας και της πρόβλεψης που θέτει κάθε θεωρία, η οποία επιζητά να αναγνωριστεί ως επιστημονική.

Έχοντας, πλέον, σκιαγραφήσει το θεωρητικό – επιστημολογικό πλαίσιο στο οποίο ο συγγραφέας βασίζει την κριτική του εξέταση, μπορούμε να προχωρήσουμε στα εντοπιζόμενα, εκ μέρους του, προβλήματα, σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση της θεωρίας στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων. Κυρίως, επισημαίνει εδώ τα εξής ζητήματα: 1)Την αντιπαράθεση μεταξύ εξηγησιακής και κατανοησιαρχικής μεθόδου στη θεωρητική προσέγγιση. Πρόκειται για τη

⁵ Όπ. παρ., σ. 26.

γνωστή διάκριση, που χαρακτηρίζει τις επιστημολογικές συζητήσεις περί κοινωνικών επιστημών, μεταξύ *Erklaerung* (εξήγησης) και *Verstehen* (κατανόησης). Εκεί που η «εξήγηση» ομιλεί περί αντικειμενικών αιτιωδών σχέσεων, η «κατανόηση» αναζητά τη νοηματική ερμηνεία, που ανάγεται στη συνείδηση του δρώντος. Ο συγγραφέας προτείνει, εδώ, τη σύμπραξη μεταξύ των παραδοσιακών/κατανοησιαρχικών και των συμπεριφοριστών/εξηγησιακών. «Εάν τα ακαδημαϊκά προγράμματα των πολιτολόγων αρχίσουν να παράγουν αποφοίτους με γνώσεις στα Εφαρμοσμένα Μαθηματικά και στους διάφορους κλάδους της Γεωγραφίας (πχ. Οικονομική Γεωγραφία, Χαρτογραφία, Φωτοερμηνεία, Ανάλυση Χώρου κλπ.), οι άνθρωποι αυτοί, έχοντας και το υπόβαθρο ενός βασικού ιστορικο-φιλοσοφικο-δικαιϊκού ακαδημαϊκού προγράμματος, το οποίο σήμερα τους παρέχεται σε προπτυχιακό επίπεδο, θα μπορούσαν ουσιαστικότερα να απαντήσουν στις μοργκεντιανές, παραδοσιακού τύπου, καταγγελίες... Η κατάσταση όμως αυτή διαιωνίζει, *de facon* 'pittoresque', την επιθετικότητα των 'παραδοσιακών' έναντι των 'επιστημονιστών', ενώ είναι σαφές ότι αυτές οι δύο προσεγγίσεις μπορούν να συμπράξουν και να καρποφορήσουν τα μέγιστα, εάν οι λεγόμενοι 'παραδοσιακοί' εντρυφήσουν στις ποσοτικές μεθόδους των εφηρμοσμένων Μαθηματικών και της Γεωγραφικής χωρικής αναλύσεως και το αντίστροφο» (σ. 226). 2) Το ζήτημα του ορισμού του γνωστικού αντικειμένου και της συγκρότησης ενός θεωρητικού επιστημονικού αλγορίθμου. Χαρακτηριστικά εδώ αναφέρουμε ότι ο συγγραφέας προτιμά τον όρο «μελέτη του διεθνούς γίνεσθαι» από τον όρο «Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων», καθώς επισημαίνει την αοριστία που χαρακτηρίζει το ίδιο το αντικείμενο του πεδίου. Και αυτό γιατί ο όρος «Διεθνείς Σχέσεις» παρουσιάζει μια αξεδιάλυτη ακόμη ασάφεια (Ποιες από τις σχέσεις μεταξύ των κρατών περιλαμβάνει; Σε τι είδους διεθνείς δρώντες αναφέρεται; Πώς, τελικά, ορίζεται μονοσημάντως τούτο το 'διεθνές σύστημα';). 3) Το ζήτημα του ορισμού του γνωστικού αντικειμένου σε σχέση με την αποφυγή της εκπλήρωσης του απαιτήματος της διαψευσιμότητας. Στο σημείο αυτό παραπέμπει στον Batistella (αλλά και σε άλλους), ο οποίος αναφέρει ότι: «...οι Διεθνείς Σχέσεις, των οποίων το αντικείμενο μελέτης δεν είναι δυνατόν να αναπαραχθεί σε εργαστηριακό περιβάλλον, δεν μπορούν να ισχυρισθούν ότι δύνανται να διατυπώσουν νόμους και να απαντήσουν στο αίτημα της διαψευσιμότητας» (σ. 232). 4) Το ζήτημα της επιστημονικής μεθόδου και της αναγνώρισης της αδυναμίας υπάρξεως γενικής «Θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων». Πρόκειται για αυτή τούτη τη διαπίστωση, στην οποία αναφέρεται ο συγγραφέας, ότι «Η απόκτηση του τίτλου του 'εμπειρογνώμονα'... συνοδεύεται συνήθως από την βαθιά επίγνωση ότι η θεωρία δεν είναι συνώνυμη της μεθόδου (*sic!*) και με την οδυνηρή συνειδητοποίηση ότι τα διεθνή φαινόμενα συνοδεύονται αναγκαστικά από μεγάλο βαθμό απροσδιοριστίας» (σ. 236).⁶ Και τη συνακόλουθη απροθυμία επιστημολογικού αυτοπροσδιορισμού που δείχνει να χαρακτηρίζει ένα μεγάλο αριθμό διεθνολόγων. 5) Τη σύγχυση στη χρήση των επιστημολογικών όρων του «Παραδείγματος» και των «ερευνητικών προγραμμάτων». Έτσι, ακόμη και από κορυφαίους ερευνητές του χώρου, όπως είναι ο K. Waltz, γίνεται λόγος για «Παραδείγματα», ενώ εξ ορισμού το κουνιανό Επιστημονικό Παράδειγμα δεν μπορεί παρά να είναι μοναδικό. 6) Τον κανονικισμό που χαρακτηρίζει τόσο τις φιλελεύθερες και νεοφιλελεύθερες, όσο και τις ρεαλιστικές και νεορεαλιστικές θεωρίες, έστω και αν αυτές οι τελευταίες υποκρίνονται ότι είναι απαλλαγμένες από κανονιστικές παραδοχές.⁷ Κανονικισμό, ο οποίος δεν επιτρέπεται, κατά το συγγραφέα, να παρεισφρέει σε μια επιστημονική προσπάθεια. 7) Το ζήτημα της πολυσημίας και του οντολογικού προσδιορισμού των διεθνολογικών εννοιών και όρων και την συνακόλουθη αδυναμία τυπολογικής συγκρότησης. Κεντρικές έννοιες όπως αυτή της ισορροπίας της ισχύος παρουσιάζουν μια δύσκολα διαχειρίσιμη επιστημονικά πολυσημία και μια ασάφεια που επιφέρει σύγχυση.⁸ 8) Το ζήτημα επιλογής του επιπέδου ανάλυσης και της

⁶ Η παραπομπή είναι στο Κουλουμπής Θ., *Διεθνείς Σχέσεις: Ισχύς και Δικαιοσύνη*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, β' εκδ., σ. 45.

⁷ Τέτοιες παραδοχές, για παράδειγμα, είναι το κανονιστικό αίτημα του «κυρίαρχου κράτους», η ισορροπία δυνάμεων ως οδηγός της πολιτικής πράξης και ως ζητούμενο της διεθνούς πραγματικότητας κλπ.

⁸ Ο συγγραφέας αναφέρει ενδεικτικά την εργασία του Haas για την ισορροπία της ισχύος, ο οποίος διακρίνει οκτώ διαφορετικές σημασίες στη χρήση του όρου.

προς μελέτη μονάδας (Τα άτομα; Οι υποεθνικές ομάδες; Τα έθνη-κράτη; Οι υπερεθνικοί οργανισμοί; Το διεθνές σύστημα;).

Ως υποδειγματική περίπτωση εξετάζεται από το συγγραφέα το έργο του K. Waltz,⁹ και ειδικότερα η επιστημολογική διαμάχη στην οποία είχαν εμπλακεί οι K. Waltz και A. Vasquez. Κατά τον Waltz, η θεωρία είναι «μια νοητική εικόνα ενός οριοθετημένου χώρου ή τομέα δραστηριοτήτων. Μια θεωρία απεικονίζει την οργάνωση ενός χώρου και τις διασυνδέσεις μεταξύ των μερών του... Μέσω της απλοποίησης, οι θεωρίες αποκαλύπτουν τα ουσιώδη στοιχεία του παιχνιδιού και καταδεικνύουν τις απαραίτητες σχέσεις αιτιότητας και αλληλεξάρτησης ή υποδεικνύουν πού να τις αναζητήσουμε» (σ. 112). Αναγνωρίζει, έτσι, ο Waltz, όπως επισημαίνει ο Ι.Θ. Μάζης, όχι μόνο την απαίτηση για εξήγηση, αλλά και την απαίτηση για πρόβλεψη, η οποία προκύπτει σαφώς από τη σύλληψη των σχέσεων αιτιότητας που αναμένουμε από τη θεωρία. Στην κριτική που διατυπώνει ο Vasquez κατά της θεωρίας του Waltz, αναφέρει (με λακατιανούς όρους) ότι ο νεορεαλισμός του τελευταίου αποτελεί ένα εκφυλιστικό ερευνητικό πρόγραμμα, λόγω της απουσίας ισχυρών ερευνητικών ευρημάτων. Για το Vasquez, δηλαδή, ένα πρόγραμμα τότε μόνο μπορεί να χαρακτηριστεί ως προοδευτικό, όταν ανταποκρίνεται επιτυχώς στην απαίτηση της πρόβλεψης. Απαντώντας στη δικαιολογημένη αυτή απαίτηση του Vasquez, ο Waltz υποπίπτει σε αυτό-αναίρεση. Αρχικά, αναφέρεται στη «συνετή» επισήμανση του C. Kegley περί δικαιώσεως του νεορεαλιστικού προγράμματος, στην περίπτωση που από το σημερινό μονοπολικό σύστημα της κυριαρχίας των ΗΠΑ αναδειχθεί ένα αντίστοιχο πολυπολικό σύστημα. Στη συνέχεια, όμως, αντί να επιμείνει στο εν λόγω θέμα, που αφορά όχι τη δυνατότητα πρόβλεψης καθαυτή, αλλά το πόσο είναι ισχυρή η προβλεπτική ικανότητα του νεορεαλισμού του, ο Waltz αναφέρει πως «η επεξηγηματική δυνατότητα μιας θεωρίας είναι πιο σημαντική από την εξαγωγή προβλέψεων. Αυτό, τουλάχιστον, πιστεύει ο Steven Weinberg και πολλοί άλλοι ακόμα. Με την πεποίθηση ότι κάποια μέρα οι επιστήμονες θα καταλήξουν σε μια τελική θεωρία, γράφει ότι ακόμη και τότε δεν θα είμαστε σε θέση 'να προβλέψουμε τα πάντα, ούτε καν αρκετά πολλά» (σ. σ. 183-4). Έτσι, ο Waltz παραγνωρίζει την αξία της απαίτησης της πρόβλεψης για μια θεωρία που θέλει να αναγνωρίζεται ως επιστημονική. Είναι, όμως, δυνατό να διαχωρίσουμε την επαρκή εξηγησιακή ικανότητα από την ικανότητα πρόβλεψης; Όπως αναφέρει ο Ι.Θ. Μάζης, ως συμπέρασμα από τον ανωτέρω διάλογο: «Συμπερασματικώς, πάντως, αν δεχθούμε την βαλτσιανή θέση ότι έχουμε καταφέρει να παραγάγουμε θεωρητικές 'επεξηγήσεις' των διεθνών φαινομένων, ή έστω κάποιων τύπων διεθνών φαινομένων, τότε είναι προφανές ότι έχουμε καταφέρει να εντοπίσουμε την γενεσιουργό αιτιοκρατική δομή τους. Συνεπώς, εργαζόμεστε στο πλαίσιο μιας 'καθεστηκυίας επιστήμης' ενός όντως κοινωνικού τύπου Παραδείγματος το οποίο, ως εκ της φύσεώς του, διαθέτει προβλεπτική δυνατότητα. Και, φυσικά, η δυνατότητα αυτή οφείλεται στην 'εν αυτώ' ευρισκόμενη και αναγνωσθείσα αιτιοκρατική αλυσίδα, η οποία θεωρείται ενυπάρχουσα και λειτουργούσα, στον βαθμό που έχει προηγουμένως διαπιστωμένως επιτύχει ως εξηγησιακό εργαλείο!» (σ. σ. 188-9).

Πώς, όμως, κατά το συγγραφέα, μπορεί να εφαρμοστεί η λακατιανή επιστημολογία στη μελέτη του διεθνούς γίγνεσθαι; Ποια είναι τα ερευνητικά προγράμματα που θα μπορούσε αυτή να περιλαμβάνει; Είναι δυνατό ένα τέτοιο εγχείρημα και υπό ποιους όρους; Ο Ι.Θ. Μάζης αναφέρει σχετικά: «Συμπερασματικώς, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι εκείνο που επείγει, για να ελπίσουμε στην δημιουργία έστω και τεσσάρων αντιπαρατιθέμενων ερευνητικών προγραμμάτων στον τομέα της μελέτης του διεθνούς γίγνεσθαι, είναι:

1. Η προσπάθεια καταγραφής και κατηγοριοποίησης, στο πλαίσιο του νεοθετικισμού, ενός αλγορίθμου ο οποίος θα ορίζει για κάθε περίπτωση το [συγκεκριμένο, πάντως] κριτήριο ορθολογικότητας, τουλάχιστον τεσσάρων ομάδων σχολών μελέτης του διεθνούς γίγνεσθαι:

Α) Ρεαλιστική σχολή + [Συμπεριφοριστική τάση] και εξελίξεις

⁹ Ο νεορεαλισμός του Waltz αναγνωρίζει την ύπαρξη ανεξάρτητων κρατών, που υφίστανται και λειτουργούν εντός ενός διεθνούς συστήματος αναρχίας. Για τον Waltz, τα κράτη επιδιώκουν την ισχύ και προβληματίζονται για την ασφάλειά τους, επειδή η δομή του διεθνούς συστήματος τα αναγκάζει να συμπεριφέρονται έτσι. Έτσι, αναφέρει ότι «η συμπεριφορά των κρατών, όποιο και αν είναι 'το μέγεθός τους, η ευημερία τους, η ισχύς τους και η μορφή τους', εξηγείται από τις ιδιότητες του διεθνούς συστήματος που είναι η άναρχη δομή του και η διαμόρφωσή του σε πόλους ισχύος, όπως ακριβώς η κίνηση των πλανητών εξηγείται από τον Παγκόσμιο Νόμο της Βαρύτητας» (σ. 255).

Β) Φιλελεύθερη σχολή + [Συμπεριφοριστική τάση] και εξελίξεις

Γ) Συστημική Γεωπολιτική σχολή και εξελίξεις και

Δ) Νεομαρξιστική σχολή και εξελίξεις.

2.Η προσπάθεια αναστοχασμού και ανασυγκροτήσεως, βάσει του αντιστοίχου κριτηρίου ορθολογικότητας, του ανωτέρω θεωρητικού υλικού, ώστε να καθίσταται δυνατός ο σχηματισμός ισάριθμων δεσμών ‘ακολουθιών θεωριών’ της μελέτης του διεθνούς γίνεσθαι. Αυτή κατά τη γνώμη μας είναι και η σημαντική προσφορά της λακατιανής σκέψεως στην υπόθεση της δημιουργίας επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων για την μελέτη του διεθνούς γίνεσθαι τα οποία θα είναι σε θέση να αξιολογηθούν βάσει των κριτηρίων της προβλεπτικής τους ικανότητας (μέσω της αυξητικής τους τάσεως στην ανακάλυψη καινοφανών γεγονότων και της συνεχούς διευρύνσεως της εμπειρικής τους βάσεως), της προοδευτικότητάς τους (μέσω της ορθολογικής και μεθοδολογικώς ορθής θετικής μεταθέσεως των προβλημάτων / problemshifts) και συνεπώς της θετικής ευρετικής ισχύος τους» (σ. σ. 199-200).

Φαίνεται, δηλαδή, παραπάνω ότι ο Ι.Θ. Μάζης θεωρεί ότι μία από τις «δέσμες θεωρητικών προσεγγίσεων» που θα μπορούσαν να συναποτελέσουν ένα από τα αντιπαρατιθέμενα ερευνητικά προγράμματα στον τομέα είναι εκείνη της Συστημικής Γεωπολιτικής Σχολής και των εξελίξεών της. Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, η αναγκαιότητα της συμπερίληψης της γεωπολιτικής οπτικής κατά τη «μελέτη του διεθνούς γίνεσθαι» αρχίζει να (ξανα)κερδίζει όλο και περισσότερη αναγνώριση, σε τέτοιο βαθμό ώστε να γίνεται λόγος από σύγχρονους μελετητές για την «εκδίκηση της Γεωγραφίας». Έτσι, στο ομώνυμο άρθρο του, ο R. Kaplan αναφέρει ότι: «Πράγματι, αυτό που επιτυγχάνεται με την πρόσφατη στροφή στον ρεαλισμό είναι η εκδίκηση της Γεωγραφίας με την πλέον παλαιομοδίτικη έννοιά της... Παρόλ’ αυτά, ο ενστερνισμός της γεωγραφίας δεν συνεπάγεται αποδοχή της ως μίας άτεγκτης δύναμης απέναντι στην οποία ο άνθρωπος είναι παντελώς αδύναμος. Τουναντίον, τονίζει την ανθρώπινη ελευθερία και επιλογή με μία μετριοπαθή αποδοχή του πεπρωμένου» (σ. 333). Πάντως, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι, ακόμη και σε περιπτώσεις όπως του Kaplan, όπου αναγνωρίζεται η σημασία της γεωπολιτικής ανάλυσης, η αντίληψη των σύγχρονων αναλυτών για την επιστήμη της Γεωγραφίας παραμένει, ως ένα βαθμό, «πρωτοθετικιστική». Και αυτό γιατί ελλείπει εδώ η εξοικείωση, ή και η γνώση, των εξελίξεων που έχουν σημειωθεί στο χώρο της «Νέας Γεωγραφίας» και τις οποίες μας παρουσιάζει ο Ι.Θ. Μάζης. Εξελίξεις οι οποίες αφορούν ακριβώς την επιστημολογική θεμελίωσή της και την υιοθέτηση και ανάπτυξη νέων εργαλείων και μεθόδων έρευνας. «Το συμπέρασμα το οποίο προκύπτει αβιάστως εκ των ανωτέρω [δηλαδή από την παρουσίαση των εξελίξεων αυτών] είναι ότι η επιστημονική Γεωπολιτική θεωρητική προσέγγιση διαθέτει τις ιδικές της, δηλαδή τις Γεωγραφικές, επιστημονικές ποσοτικές/μαθηματικές και παραστατικές μεθόδους για να λειτουργήσει: πχ. Χαρτογραφία, Θεωρία Σφαλμάτων.... Θεωρία Φυσικών Πόρων και Φυσικών Διαθεσίμων κλπ.... Οικονομική Ανάλυση του Χώρου... Γεωγραφικά Πληροφοριακά Συστήματα (G.I.S.), Δυναμικοί Διανυσματικοί Χάρτες κλπ.» (σ. 340-1). Έτσι, οι επιστημολογικές/μεθοδολογικές εξελίξεις στο χώρο της Γεωγραφίας έχουν οδηγήσει στην ποσοτικοποίηση, σε μεγάλο βαθμό, του αντικειμένου της, που είναι ο Γεωγραφικός Χώρος, εξέλιξη που χαρακτηρίζει και τους ίδιους τους υποτομείς της Γεωγραφίας (Οικονομική Γεωγραφία, Πολιτική Γεωγραφία κλπ.). Και αυτή η ποσοτικοποίηση δεν μπορεί παρά να χαρακτηρίζει πλέον και τη Γεωπολιτική Συστημική Ανάλυση.

Κατά τον ορισμό του Ι.Θ. Μάζη, «η Γεωπολιτική... μελετά τέσσερις πτυχές ασκήσεως επιρροής της ισχύος των εθνικοκεντρικών οντοτήτων ή άλλης μορφής διεθνών δρώντων, δηλ. ΝΕ.ΠΟ.Δ.Ι. Εδώ, θα μπορούσαμε να εντοπίζαμε ως σημεία επικέντρωσης της μελέτης μας, υπο-εθνικούς, εθνικούς ή υπερ-εθνικούς κοινωνικούς, αμυντικούς, πολιτικούς, πολιτισμικούς/ελέγχου και διασποράς πληροφορίας ή οικονομικούς Πόλους Διεθνούς Ισχύος» (σ. 346). Ως αντικείμενό της ορίζεται «ο αιτιοκρατικός προσδιορισμός του Χώρου

και των υποχωρικών του παραγώγων» ή, διαφορετικά, «ο Γεωγραφικός Χώρος και οι ειδικές 'αιτιακές' και 'αιτιατικές' του μορφές».¹⁰

Όμως, όπως και στην περίπτωση των Διεθνών Σχέσεων, έτσι και στην περίπτωση της Γεωπολιτικής, η επιστημονική κοινότητα πόρρω απέχει από τη διατύπωση μια Γενικής Γεωπολιτικής Θεωρίας, η οποία θα είναι κοινώς αποδεκτή από την επιστημονική κοινότητα και «θα ενσωματώνει τις όποιες χρήσιμες παρατηρήσεις και της 'Κριτικής προσεγγίσεως', οι οποίες θα είναι σε θέση να υφίστανται συμπληρωματικώς και λειτουργικώς στα ανωτέρω τέσσερα επιστημονικά αιτήματα» (σ.360). Θα πρέπει, λοιπόν, και σ' αυτήν την περίπτωση (με τη διαφορά ότι οι «γεωπολιτικοί» υπερέχουν των «διεθνολόγων» στην κοινή αποδοχή των μαθηματικών-ποσοτικών εργαλείων και μεθόδων κατά την έρευνα), να μιλάμε για «γεωπολιτικό ερευνητικό πρόγραμμα», μέρος του οποίου είναι και η Σύγχρονη Συστημική Γεωπολιτική Ανάλυση.

Σύμφωνα δε με τη λακατιανή επιστημολογία, η κατά το συγγραφέα θεωρητική προσέγγιση της Σύγχρονης Συστημικής Γεωπολιτικής Ανάλυσης, στα κύρια σημεία της, έχει ως εξής (σ.σ. 365-76): 1) Οι αξιωματικές παραδοχές του «σκληρού πυρήνα» είναι δύο: α) «όλα τα χαρακτηριστικά των ανωτέρω υπο-χώρων του γεωγραφικού συμπλόκου είναι μετρήσιμα ή είναι δυνατόν να καταστούν μετρήσιμα, ακριβώς εκ των μετρήσιμων αποτελεσμάτων τα οποία παράγουν» και β) «η υπόθεση ότι υπάρχουν στο πλαίσιο του προς μελέτη γεωγραφικού χώρου άνω των δύο Πόλοι συγκροτημένοι, ομοιογενείς και ι) αυτοπροσδιοριζόμενοι (ως προς το 'τι' θεωρούν αυτοί οι ίδιοι 'όφελος' και τι 'ζημία' για τον εαυτό τους), με τον ίδιο τρόπο ως προς το διεθνές τους περιβάλλον, αλλά και ι) ετεροπροσδιοριζόμενοι, ομοιομόρφως και ταυτοσήμως ως προς το διεθνές περιβάλλον των, το προσδιοριζόμενο από τους εντός αυτού ευρισκομένους διεθνείς δρώντες, τους χαρακτηριζόμενους από κοινή συστημική σχέση μεταξύ των». 2) (Ορισμένες) επικουρικές υποθέσεις της «προστατευτικής ζώνης» είναι οι εξής: α) «το μέγεθος της ισχύος αναλύεται σε τέσσερις θεμελιώδεις πυλώνες (Άμυνα, Οικονομία, Πολιτική, Πολιτισμός/Πληροφορία) προσδιοριζόμενους από αριθμό μετρήσιμων ή δυνάμενων να καταστούν μετρήσιμοι γεωπολιτικών δεικτών», β) «οι ανωτέρω Πόλοι αποτελούν θεμελιώδη δομικά συστατικά ενός διεθνούς, διαρκώς μεταβαλλόμενου, ασταθούς Συστήματος», γ) «οι Πόλοι αυτοί εκφράζουν κοινωνικές βουλήσεις ή βουλήσεις των αποφασίζοντων παραγόντων, χαρακτηρίζουσες την διεθνή συμπεριφορά του Πόλου. Συνεπώς, οι πόλοι αυτοί δύνανται να είναι εθνικά κράτη, συλλογικοί διεθνείς θεσμοί... διεθνούς εμβέλειας οικονομικές συγκροτήσεις... είτε συνδυασμοί των προηγούμενων», δ) «η Συστημική Γεωπολιτική Ανάλυση στοχεύει σε συμπεράσματα 'πραξεολογίας', κοντολογίς κάποιας 'θεωρίας της πρακτικής'». Σχετική, νομίζω, εδώ είναι και η διάκριση μεταξύ Γεωπολιτικής και Γεωστρατηγικής, που εδώ και καιρό έχει επισημάνει ο συγγραφέας, κατά την οποία η Γεωπολιτική αφορά τη θεωρητική ανάλυση, ενώ η Γεωστρατηγική την πρακτική εφαρμογή αυτής της αναλύσεως.¹¹ 3) Τέλος, ως στοιχεία της θετικής ευρετικής ορίζονται τα εξής: α) «Η μεθοδολογία της εκάστοτε θεωρητικής προσεγγίσεως να παραμένει σταθερή μέχρι την πιθανή διαπίστωση συνεχούς εκφυλισμού». β) «Διατηρείται η απαίτηση για προβλεπτική ικανότητα και διεύρυνση της εμπειρικής βάσεως της θεωρητικής προσεγγίσεως». γ) «Τα εμπειρικά καινοφανή γεγονότα πρέπει να αποτελούν το τελικό μέτρο αξιολόγησεως μεταξύ ανταγωνιστικών θεωρητικών προσεγγίσεων της ίδιας δέσμης (ερευνητικού προγράμματος)». δ) Τα συγκεκριμένα γεγονότα που χρησιμοποιήθηκαν για την επαλήθευση μιας θεωρητικής προσεγγίσεως δεν θα πρέπει να είναι τα μόνα, αλλά πρέπει να υπάρχει επανατροφοδοσία δοκιμασίας της θεωρητικής προσεγγίσεως και με γεγονότα που προήλθαν από τη διεύρυνση της εμπειρικής βάσεως της προσέγγισης αυτής.

Δεν πρέπει, βεβαίως, να λησμονούμε, όπως μας υπενθυμίζει συνεχώς ο Ι.Θ. Μάζης, ότι το θεμελιώδες αίτημα εδώ είναι η ανάπτυξη μιας διεπιστημονικής προσέγγισης στη μελέτη του «διεθνούς γίγνεσθαι». Αυτή, άλλωστε, η αναγκαιότητα διεπιστημονικότητας

¹⁰ Για τις έννοιες του Χώρου και των υποχωρικών του παραγώγων, βλ. και Ι.Θ. Μάζης, «Εισαγωγή. Σύγχρονη Γεωπολιτική: Θεμελίωση και Μεθοδολογικός Προσδιορισμός», στο του ιδίου, *Γεωπολιτική: Η Θεωρία και η Πράξη*, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2002, σ. σ. 9-42.

¹¹ Βλ., πχ., Ι.Θ. Μάζης, *Γεωπολιτική: Η Θεωρία και η Πράξη*, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2002, σ. 42.

αποτελεί, πλέον, κοινό τόπο στον τομέα των Διεθνών Σχέσεων. Αναγκαιότητα, μάλιστα, που αναδείχθηκε ιδιαίτερα στο πλαίσιο του «συμπεριφοριστικού κινήματος», οπότε και οι μελετητές άρχισαν να επιδιώκουν την εξοικείωσή τους με ποσοτικές μεθόδους και τεχνικές προερχόμενες από επιστήμες όπως η βιολογία, η ψυχολογία, η οικονομία κλπ. «Όμως», σημειώνει ο Ι.Θ. Μάζης, «οι ποσοτικές μέθοδοι αυτές, όπως η κατασκευή αφηρημένων συστημικών μοντέλων, οι στατιστικές και οι μαθηματικές μέθοδοι αποτελούσαν από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα τις γεωγραφικές μεθόδους γεωπολιτικής αναλύσεως» (σ. 384). Γεγονός που εξηγεί και την εξοικείωση της Συστημικής Γεωπολιτικής Ανάλυσης με τις μεθόδους αυτές, αλλά και τη, σχεδόν «φυσική», αναγνώριση εκ μέρους της της αναγκαιότητας για διεπιστημονική προσέγγιση.¹² Κλείνοντας, λοιπόν, την επιστημολογική/μεθοδολογική πρότασή του για τη Συστημική Γεωπολιτική Ανάλυση, ο Ι.Θ. Μάζης μας παρουσιάζει τις μαθηματικές οντότητες που χρησιμοποιεί (γεωπολιτικοί δείκτες), καθώς και τις υπολογιστικές μεθόδους στις οποίες μπορεί να καταφύγει (κυρίως, ασαφής λογική).

Επισημαίνουμε, επιπλέον, ότι στο βιβλίο εμπεριέχονται και μια σειρά μεταφράσεων εξαιρετικά διαφωτιστικών κειμένων, τόσο από το χώρο της επιστημολογίας (Kuhn, Lakatos), όσο και από το χώρο της μεταθεωρίας των Διεθνών Σχέσεων (Waltz, Vasquez, Haas κ.α.), τα οποία συμπληρώνουν την, άνευ προηγουμένου στην ελληνική βιβλιογραφία μεταθεωρητική αυτή συμβολή του Ι.Θ. Μάζη.

Τέλος, ιδιαίτερης μνείας αξίζει φυσικά ο Πρόλογος του Ομότιμου Καθηγητή της Φιλοσοφίας και της Ιστορίας των Ιδεών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου κ. Δημήτρη Νιάνια, παλαιού δασκάλου του Ι.Θ. Μάζη, ο οποίος θέτει το θέμα στη γνωσιολογική του διάσταση.

¹² «Η Συστημική Γεωπολιτική Ανάλυση απαιτεί, πρωτίστως, διεπιστημονική προσέγγιση. Και τούτο, διότι απαιτεί εργαλεία ποσοτικοποίησης της μεθοδολογικής προσεγγίσεως της παρεχόμενης από την Συστημική Θεωρία» (σ. 396).

